

Isojen pirttien kylät

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma

**Tiina Elo
Sirkka-Liisa Seppälä**

SUOMEN YMPÄRISTÖ | 2013

Isojen pirttien kylät

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma

Tiina Elo
Sirkka-Liisa Seppälä

Helsinki 2013

YMPÄRISTÖMINISTERIÖ

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

SUOMEN YMPÄRISTÖ I | 2013
Ympäristöministeriö
Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Taitto: Tiina Elo

Kansikuva: Simo Oinas 2009

Sisäsivujen kuvat: Kuvan yhteydessä mainitaan kuvaaja tai kuvan oikeudet omistava arkisto tai yksityishenkilö. Merkintä LKYT kuvan yhteydessä tarkoittaa, että kuva on Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen kuva-arkistossa.

Julkaisu on saatavana myös internetistä:
www.ymparisto.fi/julkaisut

Edita Prima Oy, Helsinki 2013

ISBN 978-952-11-4120-1 (nid.)
ISBN 978-952-11-4121-8 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkköj.)

ESIPUHE

Lappi on laaja maakunta, ja sen alueelle mahtuu monenlaista kulttuuriympäristöä. Pelkosenniemen kunnan alueella on paljon, niin maiseman kuin rakennetun ympäristön perusteella, valtakunnallisesti merkittäviksi ja arvokkaiksi määriteltyjä kyliä ja alueita. Pinta-alaan nähden mahtaa Pelkosenniemellä olla Lapin kunnista näitä alueita eniten. Suvantoa pidetään yleisesti Lapin rakennusperinnön aarreaittana, mutta myös muissa Pelkosenniemen kylissä on paljon säilyneitä ja poikkeuksellisen komeita rakennuksia. Myös eri elinkeinojen kuten savotan, poronhoidon ja matkailun mukanaan tuomat rakennukset ja rakennelmat ovat tunnusomaisia Pelkosenniemen kulttuuriympäristöille.

Kulttuuriympäristön merkitys on huomattu kuntien identiteetin, ajankohtaisten kehittämistavoitteiden, elinkeinoelämän ja matkailun sekä opetustoiminnan aloilla. Erityisesti maankäytön suunnittelussa kulttuuriympäristön tuntemus ja arvostus on korostunut lainsäädännön, valtakunnallisten ohjelmien ja valtioneuvoston päätösten kautta. Valtakunnallisten tavoitteiden mukaisesti kulttuuriympäristöohjelma tulisi laatia jokaiseen kuntaan. Näihin tavoitteisiin Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma omalta osaltaan vastaa.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma on myös eräänlainen kotiseutukirja. Se pyrkii kertomaan, miksi kunnan kulttuuriympäristö on sellainen kuin se on ja mikä siinä on arvokasta. Kulttuuriympäristöohjelma kertoo myös kulttuuriympäristön tilasta ja sen tavoitteena on auttaa huomioimaan tekemisissämme menneen ja turvaamaan myös tuleville sukupolville monikerroksisen kulttuuriympäristön ja sen maisemaan kirjoitetut tarinat. Ennen kaikkea kirja on tarkoitettu työvälineeksi niille viranomaisille ja luottamushenkilöille, jotka joutuvat tekemään päätöksiä kaavoitukseen, maankäyttöön ja kulttuuriympäristön säilymiseen liittyen.

Kulttuuriympäristöllä on suuri merkitys paikan – ja siinä asuvien ihmisten – identiteetille. Siihen vaikuttavat niin valtakunnallisesti merkittäviksi valikoituneet kulttuuriympäristöt kuin vaatimattomammatkin, paikallisille tärkeät paikat ja niihin liittyvät muistot. Ympäristön arvostus on alueellisen kilpailun tärkeä vetovoimatekijä. Tieto kulttuuriympäristön arvoista lisää myös halua huolehtia niiden säilymisestä. Tämä ohjelma tarjoaa toivottavasti keinoja ja avaimia näiden arvojen tiedostamiseen ja oman elinympäristön hoitamiseen.

Pelkosenniemestä ja sen kylien historiasta on kirjoitettu ja julkaistu kirjoja. Niinpä tätä julkaisua ei ole tarvinnut kirjoittaa kaikkea uutena, vaan julkaisuun on kerätty paljon jo ennestään tunnettua tietoa. Haluan esittää lämpimät kiitokseni ohjelmaa varten kootulle työryhmälle arvokkaista tiedoista ja mielipiteistä ohjelman teon yhteydessä. Lisäksi haluan kiittää Eino Kortelaista Saukkoaapaa koskevista tiedoista sekä Marita Kilpimaata, Terttu Törmästä, Pekka Oravaa, Kaisa Oinasta ja Suvannon kyläyhdistystä vanhojen valokuvien luovuttamisesta julkaisun käyttöön. Erityiskiitokset vielä Leena ja Antero Väliälölle Luiroa koskevista tiedoista ja Karkon talon vieraanvaraisuudesta.

Lisäksi kiitän Simo Oinasta ja arkeologi Sirkka-Liisa Seppälää heidän työpanoksestaan hankkeessa. Kiitokset myös ohjelman kartat tehneelle Riku Elolle, kuvat käsitelleelle Hannu Lehtomaalle ja Pelkosenniemen vanhasta rakennuskulttuurista kirjoittaneelle maakuntamuseotutkija Päivi Rahikaiselle.

Rovaniemellä talvipäivän seisauspäivänä 21.12.2012

Tiina Elo

SISÄLLYS

Esipuhe	3
Johdanto	8
Hankkeen toteutus	8
Rakenne	8
Käsitteet	9
Tehdyt selvitykset ja inventoinnit	9
Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)	9
Lapin kulttuuriympäristöohjelma (1997)	11
Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2004-2005)	11
Muut selvitykset ja inventoinnit	12
Luonnonhistoria ja maisemakehitys	13
Kallioperä, maaperä ja kasvillisuus	13
Maisema	15
Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista	15
Maisemamaakuntajako	15
Perinnebiotoopit	18
Perinne- ja kulttuurimaisemat	18
Maiseman kokeminen	18
Pelkosenniemen luonnonsuojelualueet	20
Arkeologinen kulttuuriperintö	21
Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö	21
Muinaisjäännökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja	21
Maastosta muinaisjäännösrekisteriin - tietoa arkeologisesta kulttuuri- perinnöstä	23
Pelkosenniemen arkeologiset kenttätutkimukset	27
Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet	27
Jokivarsien pyytäjät	27
Keramiikkaa Kairalasta	28
Lapin ja Lannan rajalla	29
Asutus- ja elinkeinohistoria	35
Asutuksen kehitys	35
Paavo Pelkonen – Pelkosenniemen ensimmäinen asukas	35
Kylien synty	35
Mäkituvat ja kruununmetsätorpat	36
Isojako	36
Elinkeinojen kehitys	36
Maanviljely	36
Kalastus	39
Poronhoito	39
Uitto- ja savotta	40

Kulkureitit	41
Kemijoki	41
Laivaliikenne	41
Tiestön kehitys	41
Itsenäistyminen ja sota-ajat	42
Asutuslait	43
Sota-ajan tuhot	44
Sodan jälkeinen kehitys	44
Elinkeinorakenne.....	44
Väestönkehitys	44
Nyt ja tulevaisuudessa	44
Pelkosenniemen kulttuuriympäristön ominaispiirteitä	46
Arkeologisen kulttuuriperinnön ominaispiirteitä.....	46
Pelkosenniemen vanhaa rakennuskulttuuria	47
Jälleenrakennusajan rakennusperintö	48
Asutustilojen perustaminen.....	50
Saukkoapa – esimerkki jälleenrakennuskauden asutuskylästä.....	50
Kohteita kylittäin	53
Kirkonkylä	54
Esiteltävät kohteet	55
Aapajärvi	63
Esiteltävät kohteet	63
Arvospuoli	65
Esiteltävät kohteet	65
Kairala	68
Esiteltävät kohteet	69
Kiemunkivaara	74
Esiteltävät kohteet	74
Luiro	76
Esiteltävät kohteet	77
Pyhäjärvi	81
Esiteltävät kohteet	82
Saunavaara	83
Esiteltävät kohteet	85
Suvanto	88
Esiteltävät kohteet	89
Yksittäiset pihapiirit	98
Teemakohteet	102
Kirkollinen rakentaminen	102
Esiteltävät kohteet	102
Koulurakentaminen	106
Kouluopetus	106
Esiteltävät kohteet	108
Seurantalot	113
Esiteltävät kohteet	114

Savotta- ja uittokohteet	116
Esiteltävät kohteet	116
Poronhoito	118
Esiteltävät kohteet	118
Matkailu	119
Pyhätunturin kehitys	119
Tunturin hiihtokeskus.....	120
Esiteltävät kohteet	121
Sotahistoria	125
Pelkosenniemen taistelu	125
Muut kohteet	126
Esiteltävät kohteet	126
Pelkosenniemen kulttuuriympäristön tila	127
Arkeologinen kulttuuriperintö.....	127
Rakennettu kulttuuriympäristö	130
Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus.....	130
Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito	133
Lainsäädäntö	133
Kansainvälisiä sopimuksia.....	135
Toimijat	136
Maankäyttö ja rakentaminen	136
Kaavoitus ja muu suunnittelu	136
Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö.....	137
Rakennusjärjestys	138
Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet	138
Rakennusperinnön hoito	139
Korjaushanke.....	139
Viisas kiinteistönpito	139
Puitteet korjauksille.....	139
Järkevä korjausjärjestys.....	140
Korjausten teettäminen.....	140
Korjausneuvontaa ja avustuksia	141
Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito	142
Maiseman hoito	142
Lähteet.....	144
Arkistolähteet	145
Elektroniset lähteet.....	146
Julkaisemattomat lähteet	146
Muut lähteet.....	146
Kuvailulehti	147
Presentationsblad	148
Documantation page	149

Johdanto

Hankkeen toteutus

Lapin ympäristökeskus toteutti vuosina 2004–2008 Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankekokonaisuuden, jossa Lapin läänin alueella inventoitiin yli 4800 kohdetta ja yli 10 400 yksittäistä rakennusta. Hanke toimi Itä-Lapin alueella vuosina 2004–2005. Pelkosenniemeä kartoitettiin kesällä 2005, jolloin inventoitiin 230 kohdetta ja 439 yksittäistä rakennusta. Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen rahoitti Euroopan aluekehitysrahasto, Euroopan sosiaalirahasto ja kansallisia rahoittajina toimivat Lapin ympäristökeskus ja Lapin TE-keskus. Jo tuolloin heräsi toive siitä, että inventointiaineiston pohjalta päästäisiin tekemään kulttuuriympäristöohjelmat Lapin kuntiin.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö -vastuualueen (ent. Lapin ympäristökeskuksen) alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhteistyössä Pelkosenniemen kunnan kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Työn ovat toteuttaneet projektipäällikkö Tiina Elo, arkeologi Sirkka-Liisa Seppälä ja maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen. Lisäksi kenttätöntekijänä koko Itä-Lapin alueella on toiminut Simo Oinas. Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen ohjausryhmään ovat kuuluneet Riitta Lönnström (Lapin liitto), Johanna Forsius (Museovirasto), Matti Vatiolo (Ympäristöministeriö), Minna Heljala (Tornionlaakson maakuntamuseo), Päivi Rahikainen (Lapin maakuntamuseo), Tarmo Jomppanen (Saamelaimuseo Siida), Tapio Pukema (ent. Lapin ympäristökeskus nyky. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus) ja Juhani Karjalainen (Metsähallitus). Ohjausryhmän asiantuntijana arkeologian osalta on toiminut Pirjo Rautiainen Metsähallituksesta.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelman laatimiseen on Pelkosenniemen kunnan osalta vaikuttanut asiaa varten perustettu yhteistyöryhmä, jonka jäseninä ovat olleet Markku Kankaanranta, Tiina Heinänen, Kari Tallavaara, Pekka Orava ja Markku Kujala. Kokouksiin on osallistunut lisäksi maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen Lapin maakuntamuseosta.

Arkeologista osuutta ovat kirjoitusvaiheessa ohjausryhmän lisäksi kommentoineet Kaarlo Kattikoski Museovirastosta, Hannu Kotivuori Lapin maakuntamuseosta sekä arkeologit Mika Sarkkinen ja Christian Carpelan.

Rakenne

Kulttuuriympäristöohjelman alussa käsitellään Pelkosenniemen luonnonhistoriallisia olosuhteita ja maisemakuvan kehitystä nykyiseen muotoonsa. Sen jälkeen keskitytään Pelkosenniemen arkeologiseen kulttuuriperintöön ja asuin- ja elinkeinon historiaan. Tämän jälkeen käsitellään Pelkosenniemen kulttuuriympäristön ominaispiirteisiin, jonka jälkeen seuraa osio, jossa esitellään kulttuuriympäristökohteita Pelkosenniemeltä. Kohteiden valinnan perusteena on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventoinnin yhteydessä tehtyä kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointia. Kylittäin esiteltävien kohteiden jälkeen esitellään teemakohteina kirkollista rakentamista, koulurakennuksia, seurantalaja, savotta- ja uittokohteita, poronhoitokohteita, matkailurakentamista ja sotahistoriakohteita. Vaikka ohjelmassa esitellään paljon Pelkosenniemen arvokkaita kulttuuriympäristöjä ja kohteita, on selvää että ohjelman ulkopuolelle – ja näin esittelyä vaille – jää paljon kohteita, jotka ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita ja säilyttämisen arvoisia.

Kohteiden esittelyn jälkeen seuraa Pelkosenniemen kulttuuriympäristön tilan arviointia niin arkeologisen kuin rakennetun kulttuuriympäris-

tön näkökulmasta. Ohjelma päättyy kappaleeseen kulttuuriympäristön käyttö ja hoito, jossa esitellään keinoja, tapoja ja mahdollisuuksia hoitaa kulttuuriympäristöä: arkeologista kulttuuriperintöä, rakennusperintöä ja maisemaa.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma on laajuudeltaan yksi Suomen kattavampia. Tässä tapauksessa voisi puhua jopa kulttuuriympäristöselvityksestä. Varsinkin ohjelman arkeologista kulttuuriperintöä koskeva osuus on laajempi kuin mihin kulttuuriympäristöohjelmien kohdalla yleensä on totuttu. Vaikka ohjelma perustuu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa (2004–2008) tehtyyn inventointiin, sisältää se vain osan tästä inventointitiedosta, ja toisaalta se perustuu myös Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeessa vuosina 2008–2010 koottuihin ja päivitettyihin tietoihin. Arkeologisessa osuudessa on inventointihankkeessa kootun muinaisjäännöstietokannan ohella käytetty Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon arkiston arkeologisia tutkimuskertomuksia sekä Museoviraston ylläpitämää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä.

Kulttuuriympäristöohjelma ei ole tieteellinen tutkimus, ja koska lähteinä on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen aikana vuosina 2004 ja 2005 kerättyjä inventointitietoja ja lukuisia erilaisia kirjallisia lähteitä, ei kaikkia ohjelmassa esiteltäviä yksityiskohtia ole pystytty tarkistamaan. Näin ollen lukijoilta pyydetään ymmärrystä kirjassa mahdollisesti esiintyvistä virheistä koskien. Koska kyseessä ei ole tieteellinen tutkimus, ei kirjassa ole käytetty suoria lähdeviitteitä vaan kirjan lopussa on lähdeluettelo, jossa mainitaan kaikki lähteinä käytetyt teokset.

Käsitteet

Kulttuuriympäristö on yleiskäsite, johon kuuluvat arkeologinen kulttuuriperintö, rakennettu ympäristö ja kulttuurimaisema. Sillä tarkoitetaan vuosituhansien aikana ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksessa muotoutunutta ympäristöä. Kulttuuriympäristö kertoo monin tavoin ihmisen suhteesta ympäristöönsä eri aikoina: siihen on jäänyt jälkiä niin elinkeinoista, asumisesta, uskomuksista kuin liikkumisestakin.

Rakennettu ympäristö muodostuu eri-ikäisistä ihmisen tekemistä rakenteista, kuten rakennuksista, teistä, silloista, kanavista, puistoista ja puutarhoista. Siihen kuuluvat niin vaatimattomat talusrakennukset kuin kirkotkin. Rakennetun ympäristön rikkaus perustuu juuri sen monimuotoisuuteen. Jokaisella rakennuksella on oma tarinansa kerrottavanaan ja vaatimattoman rakennuksen

tarina voi olla aivan yhtä mielenkiintoinen kuin kartanonkin. Rakennettuun ympäristöön tulee koko ajan uusia ajallisia kerrostumia, jotka kertovat oman aikansa arkkitehtuurista ja elämäntavasta.

Arkeologinen kulttuuriperintö on osa vanhinta ja herkintä kulttuuriympäristöämme. Siihen sisältyvät kaikki vuosituhansien aikana maankamarassa ja vedessä säilyneet merkit varhaisemmasta asutuksesta. Arkeologian menetelmillä on mahdollista tutkia monenlaisia ilmiöitä esihistoriallisista leiripaikoista keskiaikaisiin kaupunkikerroksiin tai sota-ajan hylkyihin. Arkeologista perintöä halutaan säilyttää myös jälkipolville ja kiinteät muinaisjäännökset ovat suojelukohteita.

Kulttuuriympäristöohjelma kokoaa yhteen tietoa ja selittää nykypäivän ympäristön kehityshistoriaa. Kulttuuriympäristöohjelman tarkoituksena on antaa tietoa kulttuuriympäristöstä ja koordinoida kulttuuriympäristön hoitoon, säilyttämiseen ja kehittämiseen kohdistuvia toimenpiteitä. Ohjelma on myös apuna päätöksenteossa ja ohjeena kuntien kulttuuriympäristöön kohdistuvien maankäytön hankkeiden suunnittelussa. Ohjelma toimii työkaluna ympäristössä tapahtuvien muutosten hallintaan.

Kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin tarkoituksena on määrittää alueen, kohteen tai rakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo ja merkitys, mutta ei ottaa kantaa kohteen säilyttämiseen tai suojeluun. Merkittävyyden arviointi on objektiivista kulttuurihistoriallista analyysia. Kohteen kulttuurihistoriallisen arvon suhde muihin tarpeisiin ja arvoihin punnitaan vasta varsinaisessa suunnittelussa ja päätöksenteossa.

Tehdyt selvitykset ja inventoinnit

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)

Valtioneuvosto on päätöksellään (2000) hyväksynyt valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT, MRL 22–24 §) osaksi Maankäyttö- ja rakennuslain mukaista ohjausta. Tavoitteet on ryhmitelty kosemaan valtakunnallisesti merkittäviä kokonaisuuksia, joista yhtenä Kulttuuri ja luonnonperintö, virkistyskäyttö ja luonnonvarat. Tavoitteet koskevat erityisesti maakuntakaavoitusta, mutta kulttuuriperintöä koskevat tavoitteet ovat erityistavoitteita ja koskevat suoraan myös yleis- ja asemakaavoitusta. Merkittävää on, että valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita, rakennettuja ympäristöjä ja arkeologisia kohteita koskevat inventoinnit tulevat huomioon alueiden suunnittelun lähtökoh-

tana. Valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita koskeva valtioneuvoston päätös on tullut voimaan 30.11.2000 ja sen tarkistus 1.3.2009.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevien erityistavoitteiden mukaan alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit otetaan huomioon alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtina. Näillä alueilla alueidenkäytön on sovellettava niiden historialliseen kehitykseen.

RKY on Museoviraston viranomaisten laatima valtakunnallinen inventointi, joka on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen. Lisätietoja RKY –inventoinnista saa Museoviraston ylläpitämältä internet-sivustolta http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx

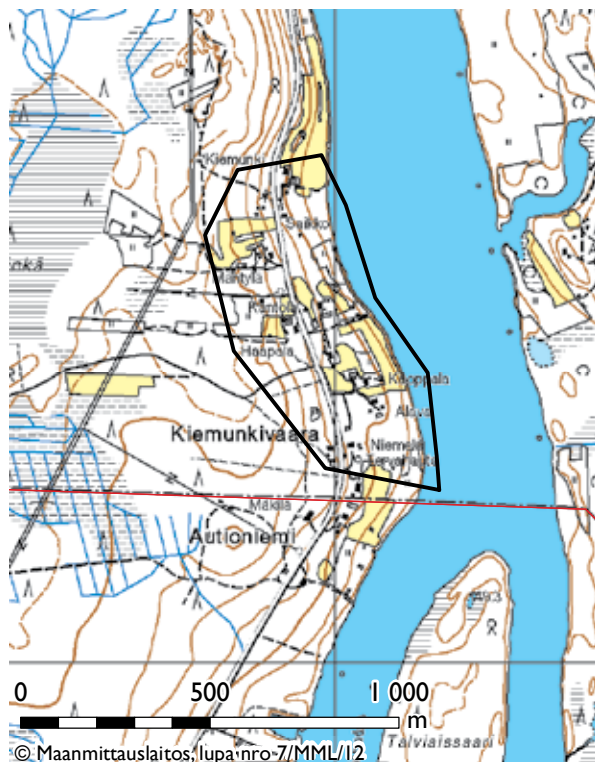
RKY sisältää 1260 kohdetta koko Suomessa. Tarkistustyön tavoitteena on ollut uusiin selvityksiin perustuva, ajantasainen inventointi, joka perustuu valtakunnallisesta näkökulmasta tehtyyn arviointiin. Tarkistuksen tavoitteena on ollut myös rakennusperinnön monimuotoisuuden ja Suomen historian olennaisten teemojen huomiointi alueellisesti ja ajallisesti. Kohteet ovat yleensä laajempia alueita kuin yksittäisiä rakennuksia ja ulottuvat joskus yli kuntarajojen. Samaa ilmiötä edustavat kohteet on yhdistetty teemoiksi. Valtakunnalliseen inventointiin valitut kohteet antavat alueellisesti, ajallisesti ja kohdetyypeittäin monipuolisen kokonaiskuvan maamme rakennetun ympäristön historiasta ja kehityksestä.

Pelkosenniemen valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ovat:

- Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat, johon Pelkosenniemen osalta kuuluu **Kairala**, **Kiemunkivaara**, **Pelkosenniemen kirkonkylä** ja **Saunavaara**
- **Suvannon kylä**

Kartta 1. RKY: Kairala

Kartta 2. RKY: Kiemunkivaara

Kartta 3. RKY: Pelkosenniemen kirkonkylä

Kartta 5. RKY: Suvannon kylä

Kartta 4. RKY: Saunavaara

Lapin kulttuuriympäristöohjelma (1997)

Jarmo Lokion vuonna 1997 kokoamassa Lapin kulttuuriympäristöohjelmassa on Pelkosenniemeltä esitelty seuraavat kohteet:

- Pelkosenniemen kirkko ja vanha pappila
- Pelkosenniemen kylän kulttuurimaisema
- Suvannon kylä
- Kairalan kylä
- Luiron kylä
- Arvospuolen kylä
- Keminsaarten niityt

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2004-2005)

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa inventoitiin Pelkosenniemellä vuosina 2004 ja 2005 yhteensä 230 kohdetta ja 439 yksittäistä rakennusta. Inventoijina toimivat Kaisu Siika-aho ja Markku Kujala (2004) ja Ari Karppinen ja Kauko Kokkaret (2005). Itä-Lapin työsuunnittelijana toimi Simo Oinas (2004–2005). Kiinteistä muinaisjännöksistä koottiin hankkeessa tietokanta, jonka toteutuksesta vastasi arkeologi Mika Sarkkinen.

Muut selvitykset ja inventoinnit

Lapin rakennusperintö. Pohjautuu Lapin seutu-kaavaliiton ja Lapin läänin rakennusperinne ry:n inventointeihin 1984.

Lisäksi Suvannon kylästä on tehty lukuisia erilaisia rakennushistoriallisia selvityksiä, tutkimuksia ja muita julkaisuja.

Lapin Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuk-
sen toimesta tehtiin julkaisu Komiat kylät pohjoisen maisemassa. Kairalan ja Luiron maisemanhoitoalueen hoito- ja käyttösuunnitelma vuonna 2009.

Kuva 1. Näkymä Suvannosta. Tiina Elo 2012.

Luonnonhistoria ja maisemakehitys

Kallioperä, maaperä, ja kasvillisuus

Pelkosenniemi sijaitsee kolmen suuren joen, Kiti- sen, Luiron ja Kemijoen yhtymäkohdan ympärillä. Kaksi ensin mainittua yhtyy Kemijokeen, joka leve- nee suureksi valtauomaksi Pelkosenniemen poh- joispuolelta lähtien. Lounaiskulman poikki kulkee kunnan ja Kemijärven raja-alueelta alkunsa saanut ja Sodankylän puolelle jatkuva tunturijono. Pelko- senniemen puolella sijaitsee Pyhä-Luoston kansal- lispuisto. Sen yhteydessä on myös tunnettu mat- kailu- ja laskettelukeskus Pyhäjärven eteläosissa.

Kunnan luonnonympäristö on hyvin moni- muotoista sisältäen kaikki tyypillisimmät Lapin luonnonympäristöpiirteet viljavasta jokilaaksosta karuun tunturiylänköön saakka. Ainoastaan järviä kunnassa on vähän: luonnonjärvistä iso on aino- astaan Pyhätunturin kupeessa oleva Pyhäjärvi. Se tosin koossaan häviää kunnan keskiosiin 1990-lu- vun alussa rakennetulle Kokkosnivan tekoaltaalle.

Kasvillisuus Pelkosenniemellä on pohjoisbore- aalista ja mäntyvaltaista karua metsämaata, joka pohjoiseen päin mentäessä harvenee aapasuoalu- eiden yleistyessä. Jokilaaksoissa on rehevämpää kasvillisuutta jokivarsien sedimenttirannoilla. Ranta-alueilla on myös runsaasti lehtipuita.

Kuva 2. Kitisen ja Kemijoen yhtymäkohta Lapinniemi. Tiina Elo 2012.

Pyhä-Luoston kansallispuisto

Pyhä-Luoston kansallispuisto perustettiin vuonna 2005 yhdistämällä Suomen vanhimpaan vuonna 1938 perustettuun Pyhätunturin kansallispuis- toon Luoston alue. Uuden puiston pinta-ala on 142 km². Pyhä-Luosto sijaitsee Sodankylän ja Pel- kosenniemen kuntien sekä Kemijärven kaupungin alueella.

Puiston rungon muodostaa Suomen eteläisin 12 huipun Pyhätunturin tunturijono. Tunturit ovat jäänteitä kaksi miljardia vuotta vanhoista alppien kaltaisista vuorista. Tunturien rinteillä kasvaa 200-vuotisia havumetsiä. Tunturijonoa ympäröivät laajat aapasuot. Korkeimmat tuntu- rit ovat Noitatunturi (540 m) ja Ukko-Luosto (514 m). Tunturit ja niitä erottavat kurut ovat jääkauden sulamisvesien muovaamia. Mahtavin kuruista on jyrkkäseinäinen ja kivikkoinen 200 metriä syvä Pyhätunturin Isokuru. Isokurussa on Pyhäkasteenlampi ja -putous. Putous on 17 metriä korkea. Samuli Paulaharjun tarinan mu- kaan lampi on saanut nimensä, koska siellä Esaias Masvetti Fellman kastoi lappalaisia kristinuskoon vuonna 1648.

Ukko-Luoston ja Lampivaaran lounaispuolella metsät ovat säästyneet kokonaan hakkuilta, ja ne ovat iältään jopa 400-vuotiaita. Luosto tun- netaankin komeista, vanhoista männiköistä ja Pyhätunturi geologiasta ja saamelaishistoriasta. Tunturijonossa vuorottelevat puuttomat laet eli kerot ja syvät kurut. Kuruissa ja puronvarsissa esiintyy reheviä metsiä, jopa pienialaisia lehtoja.

Kuva 3. Isokuru. Simo Oinas 2009.

Kuva 4. Pyhätunturin jylhiä maisemia. Simo Oinas 2009.

Maisema

Maisema on sanana varsin monimerkityksinen. Maisema-sana tuo meille mieleen näköalan, silminnähtävän osan ympäristöstä. Näköhavaintoon painottuva ”maisema” on siis riippuvainen näköajasta, subjektiivinen. Lisäksi siihen liitetään herkästi subjektiivisia arvolatauksia (kaunis, ruma yms.), joita ei pystytä mittaamaan tai osoittamaan objektiivisesti. Subjektiivinen käsite muuttuu ajan myötä ja olosuhteiden muuttuessa sekä vaihtelee kokijan mukaan. Maisemaa käsiteltäessä ainoa luotettava tapa on tarkastella sitä kokonaisuutena, joka muodostuu ekologisista perustekijöistä sekä niiden vuorovaikutussuhteista. Maisema on luonnonlakien mukaan toimiva elävä ja kehittyvä, dynaaminen ympäristökokonaisuus. Fyysinen maisema on alue, jossa luonnon elementit kuten korkeussuhteet ja kasvillisuus, ohjaavat näkymän visuaalista sisältöä.

Maiseman tarkastelu, analysointi, aloitetaan tutkimalla maisemarakenne ja sen kehityshistoria. Maisemarakenteen perusta on maastorakenne sekä siinä toimivat luonnonprosessit. Ihmisen vaikutus, kulttuurihistoria, on oleellinen tarkastelukulma. Maisemassa kohtaavat niin luonnon- ja kulttuurihistoriallisten prosessien jättämät jäljet kuin eri aikakausien ja yhteisöjen arvot. Maiseman merkityksen olemassaolo riippuu siitä, mitä eri kulttuurit ovat kulloinkin halunneet maisemaan liittää ja mitä siinä on milloinkin haluttu nähdä.

Maisemakuva on maisemarakenteen silmin havaittava ilmiö. Useimmat suomalaiset tarkoittanevat maisemakuvaa silloin, kun puhuvat maisemasta. Maisemakuva on lopputulos, maisemarakenteen osatekijöiden näkyvä osa, jonka tarkastelu ei pelkästään riitä.

Maisema-alue on fyysinen kokonaisuus, joka yhden tai useamman perustekijän osalta on yhtenäinen tai toimii yhtenäisenä (esim. vesistöalue).

Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista

Valtioneuvosto teki vuonna 1995 periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä. Päätökseen liittyy selvitys maaseudun kulttuuri- ja perinne-maisemia edustavista arvokkaista alueista: Maisema-alueityöryhmän mietintö, osa II Arvokkaat maisema-alueet. Päätöksessä korostetaan maisemallisia arvoja ja elinvoimaisen maaseudun merkitystä kulttuurimaisemien hoitamisessa ja vaalimisessa. Maisemanhoitoon sopivina menettelytapoina tuodaan esille mm. avointen viljelymaisemien turvaa-

Kuva 5. Keminsaarten niittyjä. LKYT 2005.

minen, rakennussuojelun toimenpiteet, maankäytön suunnittelu, tiedotus, neuvonta ja koulutus. Valtakunnallisiin maisema-alueisiin liittyvän selvityksen suoritti ympäristöministeriön vuonna 1986 asettama maisema-alueityöryhmä. Ympäristöministeriö jatkoi työryhmälle vuoden 1988 loppuun asetettua määräaikaan 31.3.1992 saakka.

Pelkosenniemieltä valtakunnallisesti arvokkai-siin maisema-alueisiin kuuluvat Suvanto ja Kairala. Arvokkai-siin perinne-maisemiin kuuluvat Keminsaarten niityt. Maakunnallisesti arvokkaaksi maisemakokonaisuudeksi on määritelty Luiron kylä.

Maisemamaakuntajako

Valtakunnallisten maisema-alueiden inventoinnin tarkoituksena oli etsiä maamme arvokkaimmat kulttuurimaisema-alueet. Inventoinnissa tähdättiin maakunnallisesti ja paikallisesti omaleimaisten ja tyypillisten maisema-alueiden kartoittamiseen. Tavoite merkitsi edustavan, monipuolisen ja kattavan aluevalikoiman etsimistä. Alueiden edustavuuden tarkastelua varten oli tarpeen määrittellä yhtenäiset kriteerit. Tätä varten laadittiin koko maata koskeva maisemamaakuntajako. Pelkosenniemen kunnan alue kuuluu Peräpohjolan-Lapin maisemamaakuntaan ja jakautuu Aapa-Lapin, Peräpohjolan vaara- ja jokiseutuun ja Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutuun.

Aapa-Lapin seutu

Aapa-Lapin seutu on nimensä mukaisesti soiden maata. Seutua luonnehtivat mittaamattomat suo- ja metsäkairat. Vaarojen välisille laajoille tasaisille alueille on kehittynyt jopa silmäkantamattomia avoimia aapasoita. Maasto on ympäröiviin seutuihin verrattuna melko tasaista. Erityisen laakeita pinnanmuodot ovat alueen itäpuoliskossa, missä vaarat kohoilevat harvoina yksittäisinä muodostumina tai pieninä ryhminä muun seudun ylle. Etelä-, länsi- ja luoteisosissa vaaroja ja vaararyhmiä on enemmän ja pohjoisessa alkaa olla joitakin yksittäisiä tuntureita (Puljutunturi, Kätkäntunturi, Korsatunturi ja vähän etelämpänä Kumputunturi).

Maaperä on vaihtelevaa moreenimaata ja moreenipeitteistä kalliota. Suurimpien jokien varsilla on hienojakoisia jokikerrostumia. Muutamia katkonaisia harjujaksoja kulkee alueen poikki. Alueella on hyvin vähän järviä ja yleensä ne ovat pieniä. Seudun kulttuurimaisemille joet ovat tärkeä elementti. Lännessä kulkeva Ounasjoki muodostaa paikoin myös seudun länsirajan. Keski- ja itäosion poikki luikertelee Kitinen ja siihen yhtyvä Luirojoki.

Suota on Aapa-Lapissa paljon: lähes kaikkialla yli 50 % maapinta-alasta. Suot ovat laajoja, rimpisiä ja jänteisiä. Peräpohjolan (ja pohjoisosissa Metsä-Lapin) aapasoita. Aapasuot ovat täällä luonteenomaisimmillaan. Laajimmat yhtenäiset suoalueet ovat idässä, Koitelaisenkairan ja Pomokairan tienoilla.

Seudun kasvillisuus edustaa kokonaisuudessaan pohjoisborealista vyöhykettä. Kasvillisuus on keskimäärin karua. Metsien puusto on harvempaa ja matalampaa kuin etelämpänä. Luonteenomaisia ovat myös pitkän ja kapean latvuksen omaavat kuuset. Yleisin metsätyyppi on variksenmarja-mustikkatyyppi. Jäkälikköisten mäntymetsien osuus on pohjoisessa suurempi.

Sammalikkoisten kuusimetsien loppuasteena oleva ns. paksusammaltyyppi on yleinen. Kasvillisuus saa rehevämpiä piirteitä jokivarsilla ja erityisesti Kittilän letto- ja lehtokeskuksen alueella.

Pienet viljelyalat sijaitsevat yleensä jokien varsilla tai joskus järvien tuntumassa. Joitakin peltoaloja on raivattu Kittilän letto- ja lehtokeskuksen alueella viljaville soille. Viljelty maa on nurmea. Jokirantojen viljavien tulvaniittyjen ohella heinäa on käyty niittämässä soilta. Poronhoito on tärkeätä. Lisäelantoa on hankittu kalastamalla, metsästämillä ja luonnontuotteiden, kuten marjojen keruulla. Metsätalous ei ole enää näin pohjoisessa kovin kannattavaa, sillä metsien kasvu ja uusiutuminen on hidasta. Soita on kuitenkin yritetty kuivattaa metsien tuoton lisäämiseksi. Jokivesien valjastaminen voimatalouden tarpeisiin on johtanut maamme suurimpien tekoaltaiden, Lokan ja Porttipahdan rakentamiseen alueelle.

Harva asutus ja pienet viljelyalat sijaitsevat yleensä joko jokien varsilla tai järvien tuntumassa; jälkimmäiset usein ympäristöstään kohoavilla kyläkummuilla. Joenrannan kulttuurivyöhyke on hyvin kapea ja asutus pääosin harvaa haja-asutusta. Paikoin rannoilla on pieniä nauhamaisia tai rypälemäisiä kyliä. Tyypillinen pihapiiri on ollut sivulta avoin neliö. Päärakennus on korkeaotsainen, vailla haukkaikkunoita; suuri kuisti on tavallinen. Alueen pohjoisosissa on saamelaisasutusta.

Peräpohjolan vaara- ja jokiseutu

Perä-Pohjolan vaara- ja jokiseudun maisemia hallitsevat verraten jyrkkäpiirteiset maastonmuodot ja voimakaiden jokivarsien asumusmaisemat. Alueella on laajoja jyrkästi kumpuilevia vaara-alueita, joitakin erillisiä vaararyhmiä hieman alavimmilla mailla sekä jopa muutamia tuntureitakin. Maaperä on vaaroillakin yleensä moreenia, mutta kallioiset alueet ovat nekin varsin yleisiä.

Suurten jokien varsilla on mittavia sedimentoituneita, melko hienojakoisia kerrostumia. Alueen poikki kulkee muutama luoteesta kaakkoon suuntautuva harjujakso, mutta ne eivät erotu maisemakuvassa kovin hyvin. Sen sijaan Kemijärven tienoilla kulkevien harjujaksojen yhteydessä ovat huomattavat kumpareiset kumpumoreenialueet ja kamesmaastot ovat maisemallisestikin huomattavia.

Ihmisten asuttamien jokien varsien laaksomaisemien ohella alueella on myös melko paljon järviä. Järvet eivät kuitenkaan yleensä ole kovin suuria. Monien järvien rannalla on asutusta, mutta useimmat pienet järvet sijaitsevat vaarojen välisten metsä- ja suoerämaiden keskellä asumattomina.

Alueella on kohtalaisen paljon soita, mutta yhtenäiset suoalat eivät ole maaston kumpuilevuuden takia yleensä niin suuria kuin esimerkiksi Aapa-Lapin puolella. Suoalat ovat pieniä erityisesti länsiosien vaaraisilla alueilla. Seutu on Pohjanmaan ja Peräpohjolan aapasoiden vaihettumisvyöhykettä.

Kasvillisuudeltaan Kemijärven alue edustaa pohjoisboreaalista kasvillisuusvyöhykettä. Metsät ovat yleensä karuja, variksenmarja-puolukkatyyppin ja variksenmarja-mustikkatyyppin mäntyvaltaisia sekametsiä. Puuston joukossa on paikoin paljonkin lehtipuuta. Myös muu kasvillisuus on yleensä karua. Rehevämpiä alueita on kuitenkin yleisesti jokivarsien hienosedimenttirannoilla ja joidenkin järvien tuntumassa.

Peltoalueet sijaitsevat yleensä rehevillä jokirannoilla. Jonkin verran viljelysmaata on raivattu myös järvien rannoille sekä kairojen lihavimmille suomaille. Lähes koko viljelyala on nurmea. Karjanhoidon ohella poronhoito alkaa olla tärkeä elinkeino. Vaikka metsät ovat karuja, on niiden verraten suuri määrä ja kohtuullinen kasvu mahdollistanut metsätalouden kehityksen. Kemijoki on valjastettu sähkön tuotantoon, maisemassa näkyvänä merkinä tästä on Kemijärven seudun voimakkaasti säännöstellyt tekoallasalueet.

Asutusta on seudulla vielä kohtalaisen runsaasti, keskimäärin selvästi enemmän kuin pohjoisemmassa Lapissa. Asutus on jokilaaksoissa yleensä melko kapealla vyöhykkeellä. Kylät ovat tällöin nauhamaisia sijaiten jokilaakson korkean rannan tuntumassa. Suurin osa asutuksesta on Tornionjoen sekä Kemijoen ja Ounasjoen varsilla. Lisäksi monien järvien rannoilla on pieniä kyliä ja yksittäisasumuksia.

Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutu

Itä-Lapin tunturi- ja vaaraseutu poikkeaa yleisilmeeltään niin paljon varsinaisesta Aapa-Lapista, että se on erotettu omaksi seudukseksi – joskin raja näiden kahden välillä on hyvin liukuva. Seutua luonnehtivat jyrkkäpiirteiset vaara- ja tunturimaat. Maasto on jyrkintä ja vaaraisinta itäosissa, valtakunnan rajan tuntumassa. Länttä kohti muodot loivenevat, vaarat vähenevät ja maa tulee hieman alavammaksi. Samalla myös soiden määrä alkaa lisääntyä. Seudun itäosissahan soita on hyvin vähän. Aapa-Lapin kairat työntyvät seudulle kielekkeenä Savukosken kohdalla Tennijokivartta pitkin, missä Joutsenaavan suot levittäytyvät laajana kokonaisuutena lähes maan itärajalle saakka.

Värriön luonnonpuistosta alkaa etelään jatkuva tunturiketju: Värriötunturit – Tuntsan tunturit – Sorsatunturi. Tunturiluontoa on myös lännemmässä Maltion luonnonpuistossa. Varsinaisten tunturialueiden ulkopuolella maasto on enimmäkseen jyrkän vaaraista. Vaarojen ja tunturien välissä luikertelee jokia ja jyrkät jokilaaksot ja kurut ovat tavallisia.

Järviä ei alueella juurikaan ole. Suot ovat yleensä vaarojen välisiä ja jokivarsien verraten pienialaisia Peräpohjan aapasuojuotteja. Kasvillisuus on pohjoisboreaalista. Metsät ovat melko karuja ja harvoja, yleensä mäntyvaltaisia. Laaksoissa ja alavilla mailla kasvaa kyllä kuusivaltaisiakin metsiä. Ylempänä tuntureilla alkaa olla jo koivuvaltaisia tunturikoivikkoja ja lakialueilla puutonta paljakkaa.

Asutus on yleensä erittäin harvaa. Elantoa on hankittu lähinnä poronhoidolla, karjanhoidolla, eränkävynillä ja kalastuksella. Alueen eteläosassa on harvaa yksittäisasutusta ja joitakin talorykelmiä – pieniä kyliä; täällä vähäiset viljelymaat sijaitsevat eteläosissa Kemijoen (Tennijoen) latvoilla ja pika-asutuksen yhteydessä raivatuilla soisilla kairamailla.

Perinnebiotoopit

Perinnebiotoopit ovat vanhantyyllisen maatalouden muokkaamia luonnonympäristöjä, ja niiden tarkastelun tärkein peruste on kasvillisuus. Perinnebiotoopit ovat niiton ja eläinten laidunnuksen synnyttämiä ketoja, niittyjä, hakamaita ja metsälaitumia. Myös vanhat kaskimetsät voidaan lukea perinnebiotooppeihin. Usein kyseessä oleva alue on vuosien saatossa ollut monessa käytössä ja siten alueen tarkka luokitus voi olla tulkinnanvaraista. Jokainen perinnebiotooppi on syntyhistorialtaan ja kasvistoltaan erilainen toisiin verrattuna.

Vuonna 1992 aloitettiin Suomessa valtakunnallinen perinnemaisemien kartoitusprojekti, jonka tulokset Lapin läänistä on kerätty raporttiin Lapin perinnemaisemat (Satu Kalpio ja Tarja Bergman, 1999). Julkaisussa esitellään Lapin arvokkaat perinnemaisemat ja niiden nykytila sekä arvioidaan niiden hoidon tarvetta ja annetaan hoitosuosituksia. Julkaisussa käytetään kohteista nimitystä perinnemaisemat, mutta kyseessä on nimenomaan perinnebiotoopit. Julkaisun mukaan Pelkosenniemellä valtakunnallisesti arvokkaita perinnemaisemia Pelkosenniemellä ovat Keminsaaret ja Mairisaari. Maakunnallisesti arvokkaita perinnemaisemia puolestaan ovat Kairalan niityt ja paikallisesti arvokkaita Saukkosaari ja Saukkoputaan tulvaniityt.

Perinne- ja kulttuurimaisemat

Perinnemaiseman tarkastelun lähtökohta on laajempi kuin vain kasvillisuus. Perinnemaisema on yhden tai useamman eri perinnebiotoopin ja sen ympäristön muodostama kokonaisuus – maisema, joka kytkeytyy pitkäaikaiseen maatalousyhteiskuntaan. Perinnemaisemiin liittyy läheisesti rakennettu ympäristö osana maisemakokonaisuutta.

Maisema jaetaan luonnon- ja kulttuurimaisemaan sen mukaan, ovatko luonnon vai ihmisen toiminnan tuloksena syntyneet elementit hallitsevia. Luonnonmaisemia ovat alueet, joiden kehitykseen ovat vaikuttaneet pääasiassa vain luonnon prosessit. Kulttuurimaisemat ovat ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksena syntyneitä kokonaisuuksia. Kulttuurimaisemasta voidaan erottaa ihmisen ja luonnon pitkäaikaisen vuorovaikutuksen myötä muovautunut maaseudun kulttuurimaisema ja ääritapauksena lähes yksinomaan ihmistyön tuloksena syntynyt kaupunkimaisema eli urbaani maisema.

Kulttuurimaisemassa yhdistyvät monet elementit. Kulttuurimaisemassa voidaan havaita luonnonpiirteisiin ja ihmisen muovaamiin kulttuuripiirteisiin liittyvät tekijät ja niiden perusteella syntyneen maisemakuvan esteettisiin arvoihin liittyvät tekijät.

Kuva 6. Arvospuolen kulttuurimaisemaa. Tiina Elo 2009.

Laajimmin ja syvällisimmin nämä tekijät yhdistyvät perinteisten maankäyttötapojen muovaamassa kulttuurimaisemassa, maaseudun viljely- ja asutusmaisemassa ja yhtä lailla Lapin perinteisten elinkeinojen kuten poronhoidon ja metsätalouden maisemassa. Nämä maisemat toimivat tärkeänä todisteena ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta ja niihin on myös tallentunut suuri määrä ainutlaatuisia kulttuuriperintöä.

Maiseman kokeminen

Kiinnostus maisemaan, sen tutkimiseen, suojelemaan ja suunnitteluun on viime vuosina ollut kasvussa. Maiseman arvo on noussut sekä luonnontieteissä että yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksessa. Maamme perinne- ja luonnonmaisemia on inventoitu ja tutkittu, kulttuuriperintöä kartoitettu ja kansallismaisemia nimetty.

Visuaalinen maisema on katsojan oma yksilöllinen kokemus. Etenkin paikallisille asukkaille maisema on myös kulttuurihistoriaa. Maiseman muuttuminen koetaan muullakin tavalla kuin vain esteettisesti. Ulkopuolinen näkee maiseman ominaispiirteet eri tavalla kuin alueen asukas, koska hänellä ei ole maisemaan liittyviä henkilökohtaisia muistoja eikä tuttuuden aiheuttamaa turtumusta. Muistikuvat ympäristöstä piirtyvät syvälle mieleen. Useimmat pystyvät kuvailemaan tuttuja paikkoja ja rakennuksia, vaikkei niitä olisi enää olemassa. Ympäristöä ei tee aina muistettavaksi paikan kauneus tai viihtyisyys, vaan siihen liittyvät tapahtumat tai kohtaamiset. Myös maisemakuvan kauneuden arviointiin vaikuttavat muistot: useimmat pitävät lapsuuden maiseman kaltaista näkymää kauniina.

Maisemaan kytkeytyvät kulttuuriset jäljet ja mielikuvat sitoutuvat usein historiaan. Maiseman henki syntyy siihen liittyvän historian, menneisyyden ja perinteen tiedostamisesta. Maiseman ja

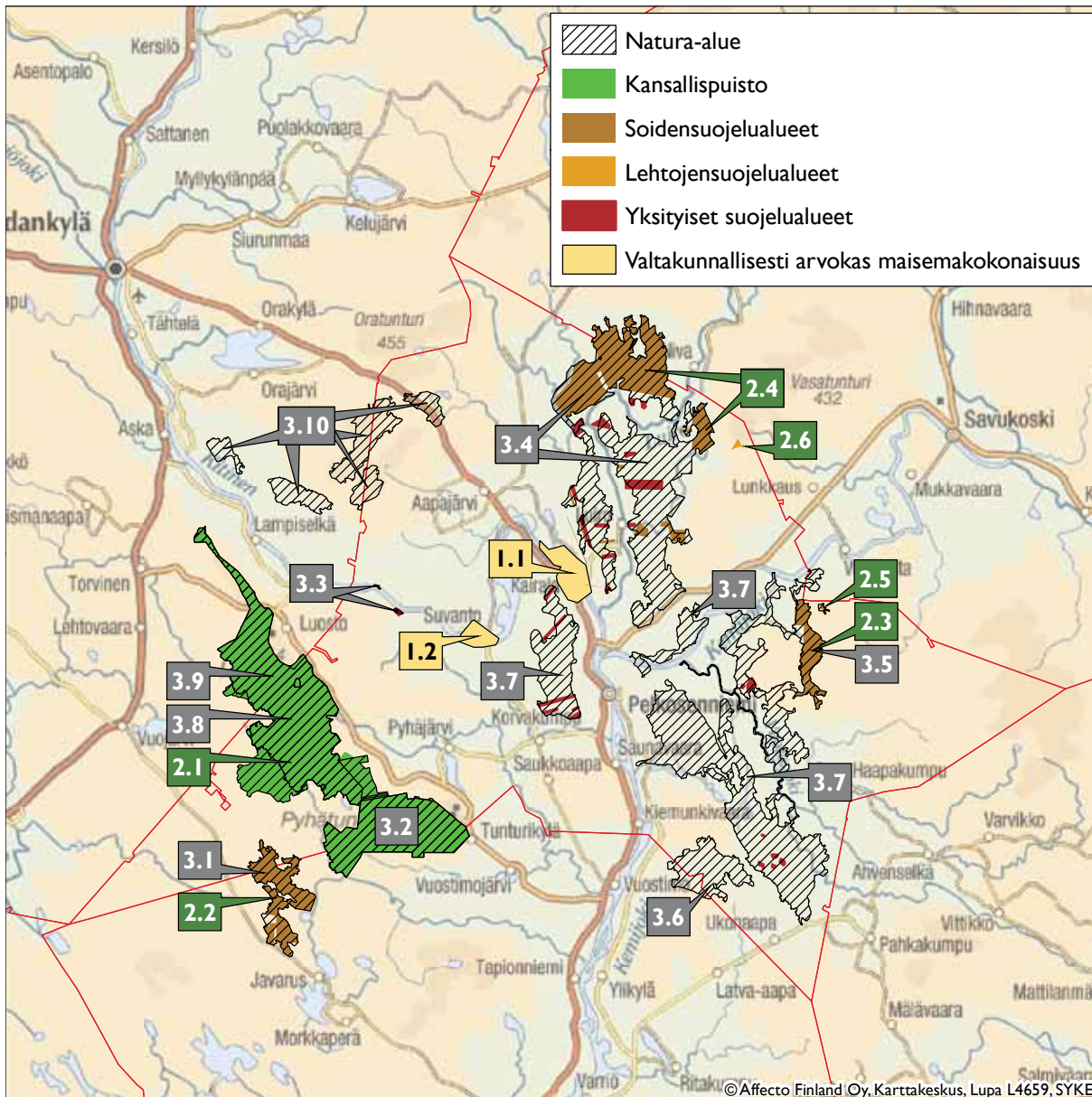
sen menneisyyden välinen suhde voidaan myös nähdä erilaisten historiallisten kerrosten kasautumana. Maiseman historialliseen ulottuvuuteen kuuluu myös siihen liittyvä nostalgia, kaipaus kadotettuun menneisyyteen. Nostalgian ohella historialliset maisemat sitoutuvat vahvasti myös perinteeseen. Yleensä perinteestä puhuttaessa vii-

tataan sellaiseen luonnon tai kulttuurin arvoon, joka on säilynyt tai tietoisesti säilytetty menneisyydestä nykyisyyteen ja joka halutaan säilyttää myös tulevaisuudessa. Maisemaan kohdistuu jatkuvasti yhä enemmän muutospaineita. Siksi maiseman ja sen luontoon liittyvien arvojen säilyttämisestä ja kehittämisestä on tullut yhä suurempi haaste.

Kuva 7. Kairanaapaa. Tiina Elo 2012.

Pelkosenniemen luonnonsuojelualueet

Kartta 6. Pelkosenniemen maisema- ja luonnonsuojelukohdeet.

Valtakunnallisesti arvokas maisemakokonaisuus

- 1.1 Kairala
- 1.2 Suvanto

Luonnonsuojelualueet

- 2.1 Pyhä-Luoston kansallispuisto
- 2.2 Haikara-aavan-Vitsikkoavaan soidensuojelualue
- 2.3 Kätkäaavan-Serrijoen soidensuojelualue
- 2.4 Lämsänaavan-Sakkala-aavan soidensuojelualue
- 2.5 Kätkävaaran lehtojensuojelualue
- 2.6 Nivatunturin lehtojensuojelualue

Natura 2000 alueet

- 3.1 Haikara-aapa - Vitsikko-aapa
- 3.2 Pyhätunturin kansallispuisto
- 3.3 Akanvaaran - Kalkkivaaran lehdot
- 3.4 Luiron suot
- 3.5 Serrijoki - Kätkävuoma
- 3.6 Raateaapa
- 3.7 Kemihaaran suot
- 3.8 Pyhä-Luosto
- 3.9 Luosto
- 3.10 Ellitsa

Arkeologinen kulttuuriperintö

Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö

Arkeologisella kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan maassa tai vedessä säilyneitä, ihmisen toiminnasta aikanaan syntyneitä rakennelmia, muodostumia ja löytöjä. Ne ovat osa vanhinta kulttuuriympäristöämme, jota tutkitaan ensisijaisesti arkeologian menetelmin. Niistä tavallisimpia ovat maastossa tehtävät inventoinnit ja kaivaukset. Esihistoriallista aikaa tutkittaessa arkeologia on tärkein tieteenala, koska kirjallisia lähteitä ei ole käytettävissä. Arkeologiaa käytetään paljon myös historiallista aikaa koskevassa tutkimuksessa, koska sen avulla voidaan täydentää kirjallisten lähteiden antamaa kuvaa. Arkeologisilla menetelmillä on mahdollista tutkia niin kivikauden pyyntiväestön asuinpaikkoja kuin 1700-luvun kaupunkiasutustakin tai 1900-luvun sotahistoriallisia rakennelmia. Arkeologia on monitieteistä ja tutkimuksessa hyödynnetään erityisesti luonnontieteellisiä menetelmiä.

Arkeologian tutkimuskohteet erottuvat maastossa usein vain erilaisina kuopanteina tai kohoumina. Maaperään muodostuneet värjäytymät, kiveykset, kuopat ja löydöt tulevat näkyviin yleensä vasta, kun maan pintakerros jostakin syystä rikkoutuu. Nämä jäljet ja merkit muodostavat arkeologisen tutkimuksen tärkeimmän maastossa säilyneen lähdemateriaalin, *kulttuurikerroksen*. Asuinpaikoilla kulttuurikerros alkaa yleensä aivan maan pinnasta humuskerroksen alta ja ulottuu paksuimmillaankin tavallisesti vain 20–30 cm:n syvyyteen. Varastointia tai valmistusta varten on voitu kaivaa syviäkin kuoppia. Joissakin tapauksissa vanha kulttuurikerros on voinut jäädä paksujen tulvakerrosten alle ja säilyä lähes koskemattomana.

Muinisjäännökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja

Arkeologinen kulttuuriperintö sisältää ainutker- taista tietoa maamme aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Vuonna 1963 säädetyin muinaismuistolain (295/63) tarkoituksena on varmistaa, että tätä tietoa säilytetään myös seuraaville sukupolville ja tulevia tutkimuksia varten. Laissa määritellyt kiinteät muinisjäännökset ovat muinaismuistolain nojalla rauhoitettuja ilman erillistä suojelupäätöstä. Merestä, järvistä tai muualta vesistöistä tavattavat laivan tai muun aluksen hylyt sekä niiden osat kuuluvat myös muinaismuistolain piiriin, mikäli niiden ikä on yli sata vuotta. Hylyt ja niiden osat rinnastuvat kiinteisiin muinisjäännöksiin. Suojeltuja ovat myös irtaimet muinaisesineet eli yksittäiset maasta tai vedestä tavattavat esineet tai niiden osat, joiden omistajaa ei tiedetä ja joiden iän voidaan arvioida olevan yli sata vuotta.

Suomessa arkeologisen kulttuuriperinnön suojeluun, tutkimukseen ja hoitoon liittyvistä asioista vastaa Museovirasto. Museovirastolla on oikeus tutkia, määrittää, rajata ja hoitaa muinisjäännöksiä. Museovirasto myöntää myös luvat muinisjäännösten tutkimukseen. Viranomaisen roolissa se seuraa maankäytön suunnittelua ja antaa lausuntoja kaavoituksesta ja muinisjäännöksiä koskevasta rakennushankkeista. Tähän työhön osallistuvat myös ne maakuntamuseot, joiden kanssa Museovirasto on tehnyt yhteistyösopimuksen. Lapissa tällainen sopimus on tehty jo 1990-luvulla Lapin maakuntamuseon kanssa, joka hoitaa huomattavan osan oman toimialueensa (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Rovaniemi, Ranua, Savukoski, Sodankylä) muinisjäännöksiä koskevasta asiantuntija- ja viranomaistehtävistä. Saamelaisen kotiseutualueen osalta vastaava sopimus on tehty vuonna 2011 Saamelaismuseo Siidan kanssa.

Lapissa arkeologinen kulttuuriperintö on erottamaton osa nykyistä asuin- ja elinympäristöämme. Jokivarsien ja järvenrantojen asuinpaikat, pyynti-

maat ja kulkureitit ovat pysyneet samoilla sijoillaan jopa vuosituhansien ajan. Muinaisjäännökset ovat monessa tapauksessa säilyneet paremmassa kunnossa kuin muualla Suomessa. Arkeologisesti merkittävät alueet voivat muodostaa laajoja, yhte-

näisiä ja suhteellisen ehjiä kokonaisuuksia. Muinaisjäännösten kuntoon ja säilymiseen vaikuttavat varsinkin kaikenlainen maankäyttö, kuten rakentaminen, maa- ja metsätalous sekä luonnonvarojen hyödyntäminen, Lapissa erityisesti vesien sääntösty ja kaivostoiminta.

Kiinteät muinaisjäännökset ovat muinaismuistolain (295/1963) perusteella rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Rauhoitus on automaattinen eikä se edellytä erillistä suojelupäätöstä tai muita toimenpiteitä. Muinaisjäännöksen toteaa Museovirasto, joka lain mukaan vastaa muinaisjäännösten tutkimuksesta, suojelusta ja hoidosta.

Muinaismuistolain mukaan kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen on kielletty ilman lain nojalla annettua lupaa. Muinaisjäännösten rauhoitusta valvoo Museovirasto.

Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi laissa luetellaan seuraavat kohteet:

- 1) maa- ja kivikummut, rökkiöt, kivikehät ja muut kiveykset ja latomukset, jotka ovat ihmisen muinoin tekemiä;
- 2) pakanuuden aikaiset haudat ja kalmistot, myös sellaiset, joista maan pinnalla ei ole merkkejä;
- 3) kivet ja kalliopinnat, joissa on muinaisilta ajoilta kirjoituksia, kuvia tai muita piirroksia tahi maalauksia, hiomauria tai muita hionnan jälkiä taikka uhrikuoppia;
- 4) uhrilähteet, uhripuut, uhrikivet ja muut palvontapaikat sekä muinaiset käräjäpaikat;
- 5) muinaisilta ajoilta peräisin olevat asumusten jäännökset sekä asuin- ja työpaikat, niin myös muodostumat, jotka ovat syntyneet sellaisten asumusten tai paikkojen käyttämisestä;
- 6) muinaisaikaiset hylätyt linnat, linnamäet, linnoitukset, linnakkeet, vallit ja vallihaudat, sekä niiden jäännökset, kirkkojen, kappelien, luostarien ja muiden huomattavien rakennusten rauniot sekä muinaiset hautapaikat, jotka eivät ole seurakunnan hoidossa;
- 7) kivet, ristit ja patsaat, jotka muinoin on pystytetty jonkun henkilön tai tapahtuman muistoksi tai uskonnollisessa tarkoituksessa, samoin kuin muut sellaiset muistomerkit;
- 8) muinaisten huomattavien kulkuteiden, tienviittojen ja siltojen sekä vartiotulien ja muiden sellaisten laitteiden jäännökset; sekä
- 9) kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja.

Laki ei aseta muinaisjäännökselle ikärajaa. Käytännössä historiallisen ajan muinaisjäännöksen suojelussa 1700-lukua myöhempien muistojen rauhoitus arvioidaan yleensä tapauskohtaisesti. Arviointi perustuu tavallisesti sekä arkistoseelvitykseen että maastotarkastukseen. Suojeltavaksi on otettu myös 1900-luvun alkupuolen perintöä, kuten teollisuushistoriallisia muistoja ja sotahistoriallisia rakennelmia. Esimerkiksi I maailmansodan rakennelmat on rauhoitettu muinaismuistolain perusteella.

Museoviraston ylläpitämän valtakunnallisen muinaisjäännösrekisterin mukaan Suomesta tunnettiin vuoden 2010 lopussa yli 26 000 kiinteää muinaisjäännöstä. Kohteista noin 4000 (15 %) on Lapissa. Valtaosa Lapin muinaisjäännöksistä sijaitsee Metsähallituksen hallinnoimilla valtionmailla.

Maastosta muinaisjäännösrekisteriin – tietoa arkeologisesta kulttuuriperinnöstä

Arkeologit keräävät muinaisjäännöksiä koskevaa tietoa monin eri tavoin. Suuren yleisön tuntemat kaivaukset muodostavat vain pienen osan arkeologin työstä. Museoviraston kaivauksista useimmat liittyvät erilaisiin maankäyttöhankkeisiin. Tieteellisistä lähtökohdista kaivauksia tekevät pääasiassa yliopistot ja maakuntamuseot tai tutkimusta tekevät arkeologit.

Tavallisimpia arkeologisia kenttätutkimuksia ovat muinaisjäännösten tarkastukset maastossa. Arkeologisella inventoinnilla tarkoitetaan yleensä rajatulla alueella tehtävää maastotutkimusta, jossa tarkastetaan jo tiedossa olevia kohteita ja etsitään mahdollisuuksien mukaan uusia, ennestään tuntemattomia jäännöksiä. Aikaisemmin inventointeja tehtiin tavallisesti kuntarajojen mukaisina perusinventointeina, mutta nykyisin yhä useammat selvitykset koskevat yleensä kuntaa pienempiä tai sen rajoista riippumattomia alueita. Useimmat inventoinnit liittyvätkin kaavoitukseen tai erilaisiin maankäyttöhankkeisiin, kuten liikenneväyliin tai voimajohtolinjauksiin. Lapissa inventointeja on tehty erityisesti vesistöjen säännöstelyn ja kaivos-hankkeiden takia. Suomen ensimmäinen arkeologinen inventointiohjelma aloitettiin Kemijoen voimalaitosrakentamisen yhteydessä 1950-luvulla. Metsähallitus on aloittanut 2000-luvulla hallinnsaan olevien valtionmaiden kulttuuriperintökoh-

teiden inventoinnit, joiden tuloksia hyödynnetään alueiden hoidossa ja käytössä.

Tutkimusprojekteissa tehdään tieteellisen kysymyksenasettelun mukaisia inventointeja. Niistä voidaan mainita esimerkkinä Ylä-Lapin peuranpyynnissä käytettyjen kuoppajärjestelmien inventoinnit. Inventoinnissa voidaan keskittyä myös tietyn tyyppisiin jäännöksiin. Tällaisia teemaintventointeja ovat olleet esimerkiksi raudanvalmistuspaikkojen tai hautasaarten inventoinnit. Inventoinnit voivat liittyä myös kulttuuriympäristön hoitoon tai kulttuurimatkailuun. Inventoinneista laaditaan raportti, jota säilytetään joko alkuperäisenä tai kopiona Museoviraston arkistossa.

Lapin liitto on tuottanut maakuntakaavoituksen yhteydessä 2000-luvulla Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon kokoamien aineistojen pohjalta Lapin seutukunnista kuntakohtaiset suojelukohdeluettelot. Suojelukohdeluettelot ovat tärkeitä tietolähteitä, mutta ne vanhenevat nopeasti ympäristön ja inventointitilanteen muuttuessa. Ajantasaiset tiedot arkeologisista kohteista onkin aina syytä selvittää Lapin maakuntamuseosta tai Museovirastosta, joka pitää yllä valtakunnallista rekisteriä kaikista Suomen kiinteistä muinaisjäännöksistä. Rekisteri sisältää perustiedot kaikista tunnetuista esihistoriallisista kohteista ja niitä koskevista tutkimuksista. Rekisteriä päivitetään jatkuvasti. Erityisesti historiallisen ajan muinaisjäännösten osalta tiedot ovat vielä koko Suomessa puutteellisia, koska esihistoriallista aikaa nuorempia kohteita on alettu järjestelmällisesti inventoida vasta 2000-luvulla. Muinaisjäännösrekisteriin voi tutustua Museoviraston ylläpitämässä kulttuuriympäristön rekisteriportalissa. (<http://kulttuuriymparisto.nba.fi>).

Kuva 8. Arkeologi työssään. Miikka Tallavaara etsii löytöjä rantahiekasta. Kairalan ja Luiron maisemahankkeen arkeologisen inventointi/Kari Tallavaara 2008.

Lapin arkeologiset aikakaudet

Mesoliittinen kivikausi 8500–5000 eKr.

Työkalujen pääraaka-aine kvartsi
Hirvi, peura ja majava tärkeitä riistaeläimiä

Neoliittinen kivikausi 5000–1900 eKr.

Ilmasto lämpenee, mäntymetsät laajimmillaan (4000 eKr.) Pohjois-Lapin tuntureilla
Rannikolla hylkeenpyytäjiä ja suuria pyyntitukikohtia (talvikylät, asumuspainanteet)
Peuran pyynnissä otetaan käyttöön erityisesti Pohjois-Lapissa kuoppajärjestelmät 3000–2000 eKr.
Jokilaaksoissa käytössä suuret liuske-esineet, joita valmistetaan paikallisista raaka-aineista
Saviastiat otetaan käyttöön, pohjoisessa varhaisinta SÄRI -keramiikka (5000 – 4500 eKr.)
Perämeren rannikolle aletaan rakentaa rökkiöitä kivikauden lopulla, Tornionlaaksossa kokeiltu viljelyä

Varhaismetallikausi 1900 eKr.–300 jKr.

Ilmasto muuttuu epävakammaksi ja viileämmäksi
Peuran pyynnissä Pohjois-Lapissa voimakas kuoppapyynnin vaihe 2000 eKr., pitkät kuoppaketjut
Perämeren alueella hylkeenpyyntitukikohtia (keittokuopat) ja rökkiöhautauksia
Vanhemmalla varhaismetallikaudella (1900–700 eKr.) pronssiesineitä ja valinmuotteja, harvinaisia
Rautaiset aseet ja työkalut otetaan käyttöön nuoremmalla varhaismetallikaudella (700 eKr.–300 jKr.)
Itä-Lapissa ja Kemijokivarressa omaa raudanvalmistusta
Käytössä on useita keramiikkatyylejä, sekoitteena käytetään yleisesti asbestia, talkkia ja kiillettä

Rautakausi 300–1300 jKr.

Keskirautakausi

300–750 jKr.

Kulttuurin murros – metalliesineiden ja pyyntituotteiden vaihdantaan perustuva talousmuoto
Keramiikan valmistus ja käyttö lakkaavat, omasta raudantuotannosta luovutaan
Perämeren alueella omaksutaan eteläisiä vaikutteita esineistöön ja hautaustapoihin

Myöhäisrautakausi

750–1300 jKr.

Kotakyläaika

750–1600 jKr.

Ilmasto lämpenee, mäntymetsiä nykyistä laajemmalla alueella
Rannikolle ja jokilaaksoihin kyliä ja taloja; sisämaassa kotakylät (kevytrakenteiset kodat, liesilatoukset)
Historiallisesti tunnettu saamelainen kulttuuri (metalli- ja sarviesineistö, seidanpalvonta) alkaa muotoutua
Kemijoen ja Tornionjoen varteen perustetaan markkinapaikkoja – kauppaa ja kalastusta alkaa hallita Pohjanlahden
rannikon (Kvenland) talonpoikaisväestö ja 1300-luvulta alkaen pirkkamiehet eli birkarlit

Keskiaika

1300–1600 jKr.

Talvikyläaika

1550–1750 jKr.

Ilmasto viilenee, pikku jääkausi (1300–1870)
Kuninkaan ja kirkon valta vakiinnutetaan 1300-luvulla – hiippakuntarajat vahvistetaan 1346, ensimmäiset kirkot
rakennetaan Kemijoen ja Tornionjoen suuhun markkinapaikkojen lähelle, birkarliin erioikeudet lakkautetaan
1500–1600-luvuilla, verotus siirretään kruunulle
Talonpoikaiskylät muodostuvat jokilaaksoihin
Lapinmaiden ja lapinkyläiden rajat vahvistetaan, keskuspaikoiksi vakiintuvat 1500-luvulla talvikylät, joissa asutaan
turvepeitteisissä puukodissa, runsas ja monipuolinen aineellinen kulttuuri
Turkis- ja riistaeläinten pyyntisaaliit romahtavat 1600-luvulta alkaen

Uusi aika

1600–1900 jKr.

Talvitupien aika

1700–1900 jKr.

Tornion kaupunki perustetaan vanhalle Suensaaren markkinapaikalle 1621
Lapin luonnonvarojen hyödyntäminen alkaa 1600-luvulla, Pajalan Köngäsen ruukki perustetaan 1646
Saamelaisten perinteisen uskonnon murros ja lopullinen käännytys kristinuskoon 1600-luvulla, noitarumpuja
ja seitapaikkoja hävitetään
Suomalainen uudisasutus ja talonpoikainen kulttuuri leviävät lapinkyläin (Lapinmaan plakaatti 1673) – Lapin ja Lannan
rajakiistat 1670–1680-luvuilla – lopullinen Lapin ja Lannan raja vahvistetaan 1796
Saamelaiset omaksuvat talonpoikaiskulttuurin piirteitä, mm. salvotut hirsituvat viimeistään 1700-luvulla,
talvikylästä luovutaan 1700-luvun puolivälissä
Peurapyynnin merkitys vähenee 1600-luvulta alkaen, saamelaiset siirtyvät talonpojiksi tai poronhoitajiksi
Suurporonhoito leviää Norjan tunturialueilta ja vakiintuu Kemin Lapissa 1800-luvun alkupuolella

Kausien jaottelussa on käytetty lähteenä julkaisuja Inarin arkeologiset vaiheet (Carpelan 2003) ja Maiseman muisti (Museovirasto 2003). Kausien ajoitukset on ilmoitettu kalenterivuosina sadan vuoden tarkkuudella. Aikarajat perustuvat arkeologisen aineiston ajoituksiin ja historiallisiin lähteisiin. Tässä julkaisussa mainitut radiohiiliajoitukset on ilmoitettu aina kalenterivuosina.

Lapin muinaisjäänöksiä

Mika Sarkkinen ja Sirkka-Liisa Seppälä

Asutus ja asuminen

Vanhimmista esihistoriallisista asuinpaikoista käytetään yleisnimitystä *kivikautinen asuinpaikka*. Niistä ei juuri ole maan pinnalle näkyviä merkkejä. Asuinsijat havaitaan yleensä vasta, kun maan pinta syystä tai toisesta rikkoutuu. Tuolloin paljastuvat peittyneet löytökeskittymät, tulisijat ja muut muinaisen asumisen värjäämät kerrokset. Useimmiten näitä asuinpaikoilta tavataan vain esineitä valmistettaessa syntynyttä jätettä, etenkin kvartsi- ja kvartsiitti-iskoksia. Niiden perusteella asuinpaikkaa ei voi yleensä ajoittaa tarkasti ja osa kohteista voi olla kivikautta nuorempia. Asuinpaikkojen laajuus ja luonne vaihtelee suuresti. Joskus kyseessä voi olla satunnainen leiripaikka, toisinaan paikalle on toistuvasti palattu useamman tuhannen vuoden aikana.

Muutamilla esihistoriallisilla asuinpaikoilla on matalina painanteina erottuvia osin maahan kaivettuja asumusten sijoja, *asumuspainanteita*. Pääosin kivikauden lopulle tai varhaismetallikaudelle ajoittuvat painanteet ovat yleisiä Perämeren pohjukan jokivarsissa ja maannousun kuivattamilla vanhoilla merenrannoilla, jotka voivat sijaita kaukanakin nykyisistä vesistöistä. Kauempaa sisämaasta asumuspainanteita tunnetaan vähemmän. Siellä ne sijaitsevat nykyisten vesistöjen rannoilla.

Pohjois-Lapissa ja paikoin muuallakin myöhäisrautakautisten ja keskiaikaisten (800–1600-luku) asuinpaikkojen tunnusmerkkejä ovat maanpinnalle erottuvat *suorakaiteiset liesilat*. Ne sijaitsevat usein muutaman latomuksen muodostamassa rivissä hiekkaisilla ja karuilla veden lähellä olevilla kankailla. Myös yksittäisiä latomuksia tunnetaan. Tulisijojen lisäksi latomuksia ja kiveyksiä on tehty myös muihin tarkoituksiin.

Pohjois- ja Itä-Lapista tunnetaan viitisentoista saamelaisten *talvikylä*. Niillä on näkyvissä useita kehämäisiä *kodansijoja*. Ne ovat neliömäisiä tai kuusikulmaisia matalia maavalleja, joiden keskellä on usein kivistä koottu matala liesi. Talvikylät sijaitsevat pienten purojen ja lampien rantamilla. Kyläpaikat voi tunnistaa myös ympäristöstään poikkeavan kasvillisuuden perusteella, samaan tapaan myöhemmät asuin- tai kalakentät. Kentillä erottuu yleensä erilaisia rakennusten pohjia, kuoppia tai tulisijoja. Kentät ovat voineet olla käytössä pitkiä aikoja.

Hirsitupien rakentaminen yleistyi keskiajalta alkaen, pohjoisimmassa Lapissa vasta 1700-luvun puolimaissa. Hirsistä rakennettu tupa oli helposti siirrettävä ja tupa maatui harvoin ensimmäiselle sijalleen. *Tupasijat* ovat altaan varsin pieniä (noin 4 x 4 metriä). Tupien muistoina tavataan kiukaiden tai piisien raunioita, joiden kivet ovat usein tulen haurastamia. Tulisijan ympärillä saattaa olla säilynyt tuvan seinän multapenkkää. Myöhemmillä *talonpaikoilla* on yleensä jäännöksiä myös talousrakennuksista, raivausröykkiöitä ja peltokappaleita. Keskiajalta lähtien rannikolle ja jokivarsiin syntyi talonpoikaista *kyläasutusta*, jonka jäännöksiä on tutkittu muun muassa Rovaniemen Ylikylässä. Tornion (perustettu 1621) asemakaava-alueella on säilynyt *kaupunkiasutuksen* varhaisia kerrostumia 1600–1700-luvuilta.

Elinkeinot

Kiinteisiin muinaisjäänöksiin kuuluvat myös erilaiset työ- ja valmistuspaikat. Lapissa yleisimpiä ovat *pyyntikuopat*, jotka varsinkin Ylä-Lapissa saattavat muodostaa kymmenien, jopa satojen kuoppien ketjuja. Pyyntikuopat sijaitsevat usein hiekkakankailla, peurojen luontaisilla kulkureiteillä. Kuopat ovat yleensä soikeita tai pyöreitä, halkaisijaltaan 2–4 metriä ja syvyydeltään vähintään puoli metriä. Laajoja pyyntikuoppajärjestelmiä on käytetty varsinkin kivikauden lopulla ja varhaisella metallikaudella. Kuoppapyyntiä on harjoitettu kivi-kaudelta 1800-luvulle saakka. Porohoitoon liittyvät rakenteet kuten poroerotuspaikkojen käytöstä pois jääneet kaarteet voidaan lukea arkeologiseen kulttuuriperintöön. Pyyntitalouden muinaisjäänöksiä ovat myös erilaisten kalastusta varten tehtyjen patojen ja pyydysten kivi- tai puurakenteet sekä puihin tehdyt apajapaikkojen sijainti- ja omistusmerkit.

Osa maastossa näkyvistä kuopista on todennäköisesti erilaisia *keitto- ja säilytyskuoppia*. Keittokuopat ovat eräänlaisia kivettyjä maauneja; kuoppia, joiden pohjalla on paksu palaneiden kivien kerros. Erityisen runsaasti niitä tunnetaan Perämeren rannikon varhaismetallikaudelle ajoitetuilta rantakorkeuksilta, mutta niitä on tavattu myös järvien rannoilta. Kivikoihin on yleisesti kaivettu säilytyskuoppia eli *purnuja*.

Kivikaudella on työkalujen raaka-ainetta hankittu lohkomalla haluttua kiveä paikoista, jotka erottuvat pieninä *louhoksina*. Esihistoriallisen ajan *raudanvalmistuspaikkoja* tunnetaan joitakin Etelä-Lapin alueelta. Tornionlaaksossa on historiallisen ajan varhaisesta teollisuudesta kertovia kohteita, kuten Kögäsen rautaruukin toimintaan liittyvät *rautamalmilouhos* ja *hiilimiiluja*. Historiallisen ajan elinkeinoista kertovat myös Kaaraneksen masuuni sekä lukuisat kalkkiuunit ja potaskankeittopaikat. Metsätalouden varhaisiin jäännöksiin kuuluvat tervahaudat, hiilimiilut sekä savotta- ja uittokauden rakenteet. Maatalouteen liittyviä jäännöksiä ovat myllynpaikat ja niittytalouden jäännökset.

Kivistä koottujen rakennelmien tarkoitusta ja ajoitusta on usein hankala määritellä ilman tutkimuksia. Tavallisimpia ovat rakennusten tulisijoina käytettyjen kiukaiden ja uunien rauniot. Viljelyyn liittyviä raivausjäännöksiä tunnetaan eri puolilta Lappia. Varsinkin Tornionlaaksossa vaarojen rinteistä voi löytää massiivisten kiviaitojen rajaamia siemenviljapeltoja eli *vaatarhoja*.

Tavat ja uskomukset

Kivikauden uskonnosta kertovat haudat, joita on Lapista toistaiseksi tavattu vain kahdelta Perämeren muinaisen rannikon asuinpaikalta Simosta ja Tervolasta. Perämeren rannikolta tunnetaan myös runsaasti kivikauden lopulta rautakaudelle ajoitettuja röykkiöitä, joista osa on kaivauksissa paljastunut *haudoiksi*. Historiallisen ajan kalmistoja ja hautausmaita tunnetaan eri puolilta Lappia. Vanhoja kirkonpaikkoja tunnetaan useita, samoin niihin liittyviä kenttiä ja markkinapaikkoja. Monissa saarissa erottuvat pitkänomaiset kuopat ovat väliaikaisia kesähautapaikkoja, joista vainaja on siirretty varsinaiseen kirkkomaahan.

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös erilaiset *palvos- tai uhripaikat*, jotka ovat lähinnä saamelaisten seitoja tai pyhiä paikkoja, useimmiten kiviä tai lähteitä. Lähteitä on käytetty muutenkin yleisesti parannustarkoituksiin. Pyytäjien veistämiä patsaita eli keropäitä on runsaasti varsinkin Kemijoen ja siihen laskevien jokien varsilla, hyvien pyyntipaikkojen läheisyydessä. Moniin erikoisiin luonnonmuodostumiin on liitetty tarinoita ja uskomuksia.

Hallinto ja liikenne

Lapissa on runsaasti *sotahistoriallisia* muistoja, joista vanhimmat ovat muinaisjäännöksiä. Toisen maailmansodan aikaisten kohteiden suojelu muinaisjäännöksinä ratkaistaan tapauskohtaisesti. Salpalinjaan kuuluvat rakenteet ovat pääsääntöisesti suojeltuja. Lapin merkityksestä maanmittauksen kehityksessä kertovat lukuisat *maanmittauspisteet*, muun muassa UNESCO:n maailmanperintöön sisältyvän Struven ketjun paikalliset pisteet.

Lapin alueella on useita vanhoja valtakunnan rajoja, joista vanhimmat ovat peräisin keskiajalta. Suojeltuja ovat myös Kemin ja Tornion lapinmaiden sekä lapinkylien vanhat *rajamerkit*. Monet Lapin *kulkureiteistä* ovat kulkeneet samoilla urilla jo vuosituhansien ajan. Tunnetuimpia valtaväyliä ovat Pohjalahtea ja Jäämerta yhdistänyt Ruijan reitti sekä Pohjanlahden rantaa noudatteleva Pohjanmaan rantatie, joilla molemmilla on ollut myös valtakunnallista merkitystä. Merkkipiuita tunnetaan erityisesti vesi- ja maakulkureittien varsilta ja vaaroista.

Kuva 9. Kvartsiesineitä ja -iskoksia sekä riistaeläinten palaneita luita Tuormusjärven esihistorialliselta asuinpaikalta. Kairalan ja Luiron maisemahankkeen arkeologinen inventointi/Miikka Tallavaara 2008.

Pelkosenniemen arkeologiset kenttätutkimukset

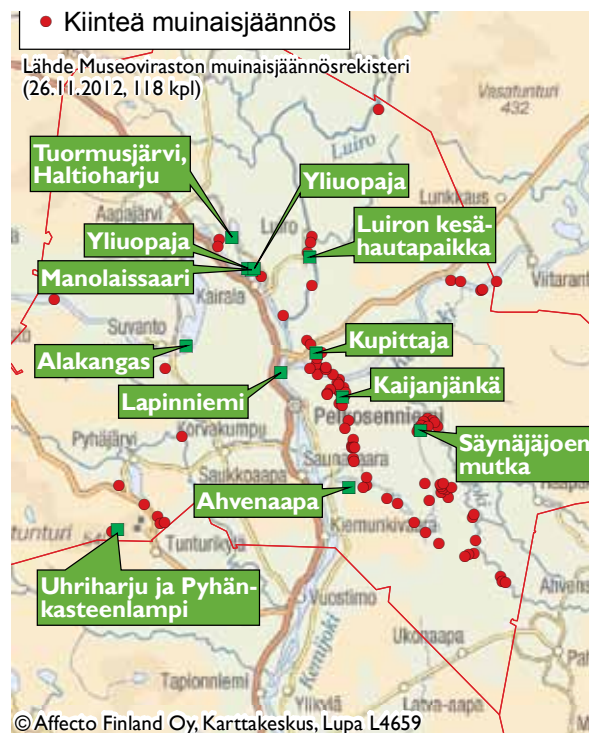
Pelkosenniemen arkeologinen tutkimustoiminta alkoi varsinaisesti vasta 1970-luvulla, sillä ennen sitä kunnan alueella oli tehty vain muutamia tarkastuksia Pyhätunturilla, Suvannossa ja Lapinniessä. Pääosa arkeologisista kenttätutkimuksista on liittynyt laajamittaisiin maankäyttöhankkeisiin, joiden kustannuksista on vastannut maankäyttöhankkeen toteuttaja. Ensimmäinen tällainen selvitys oli Museoviraston 1973 tekemä inventointi suunnitellulla Kemihaaran allasalueella. Pelkosenniemeltä löydettiin tuolloin seitsemän kohdetta. Kokkosnivaan rakennettavan voimalan takia Kitisen varressa tehtiin inventointeja 1978 ja 1985 sekä koekaivauksia 1987 muun muassa Suvannon Alakankaalla. Vuosina 1988–1989 inventoitiin Kemira oy:n suunnitteleman Savukosken Soklin fosfaattikaivoksen malmirikasteen kuljetusputkijoina seitsemän kunnan alueella (Kemi, Keminmaa, Tervola, Rovaniemi, Kemijärvi, Pelkosenniemi ja Savukoski).

Toistaiseksi laajimmat arkeologiset kenttätutkimukset liittyvät Vuotoksen altaan selvityksiin. Museovirasto teki 1992 suunnitellulla allasalueella Pelkosenniemellä ja Savukoskella Kemijoki Oy:n kustantaman inventoinnin. Maastotyössä keskityttiin Kemijoen ja Vuotosjoen rantoihin sekä allasalueen länsiosaa noudattelevaan, yli 20 km harjujaksoon. Yhden kenttäkauden aikana tarkastettiin Pelkosenniemen puolelta 97 kohdetta, joista vain seitsemän oli ennestään tunnettuja. Inventointi muutti Pelkosenniemen arkeologista karttakuvaa melkoisesti, sillä ennen sitä kunnasta oli tiedossa vain parisenkymmentä muinaisjäännettä. Vuotoksen alueella tehtiin myös kaivauksia 1994 neljässä paikassa (Ahvenaapa, Ahvenjärvi, Kupittaja, Kaijanjänkä 2). Myöhemmistä maankäytön suunniteluun liittyvistä selvityksistä voidaan mainita Pyhä-Luoston yleiskaavainventointi 2000, joka ulottui keskeisiltä osiltaan Pelkosenniemen puolelle ja tuotti tietoja useista ennestään tuntemattomista kohteista.

Tällä vuosikymmenellä tehtyjen arkeologisten kenttätutkimusten lähtökohta ja luonne on muuttunut. Lähes kaikki viimeaikaiset selvitykset ovat liittyneet kulttuuriympäristön suojelutavoitteisiin tai kulttuurimatkailuun. Lapin täydennyskoulutuskeskuksen koordinoimassa hankkeessa, Kemiläisten jalanjäljillä -kalastusperinteen hyödyntäminen matkailussa, inventoitiin 2002 myös Pelkosenniemen Pyhäjärven ympäristössä. Myöhemmistä selvityksistä on mainittava Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi - hankkeessa tehdyt tarkastukset 2005 sekä Kairalan ja Luiron maisemanhoito-alueiden

arkeologiset inventoinnit 2008, joita tehtiin ympäristöministeriön ja Pelkosenniemen kunnan varoin. Metsähallitus on aloittanut hallinnoimiensa alueiden kulttuuriperinnön inventoinnin myös Pelkosenniemellä. Vuonna 2011 Metsähallitus on inventoinut Pyhä-Luoston kansallispuiston kulttuuriperintökohteita.

Pelkosenniemen kohteista suunnilleen puolet on kivikautisia asuinpaikkoja ja puolet pyyntikuoppia. Muinaisjäännostien sijaintia tarkasteltaessa on otettava huomioon, että peräti 75 % kohteista on löydetty Vuotoksen alueen inventoinnissa 1992.

Kartta 7. Pelkosenniemen kiinteät muinaisjäännökset. Karttaan on merkitty nimellä tekstissä mainittuja kohteita.

Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet

Jokivarsien pyytäjät

Pelkosenniemen esihistoriallisen asutuksen sijoittumiseen on eniten vaikuttanut keskeisin vesiväylä, Kemijoki. Asutusta on muodostunut varhain myös Kemijokeen laskevan Kitisen ja Kitiseen laskevan Luiron varsille. Pelkosenniemen varhaisin asutus voi olla yli 10 000 vuoden takaa. Sallan jääjärven purkauduttua 10 500 vuotta sitten vedet ovat laskeneet Itämeren tasoon. Itämeren makeavetinen vaihe, Ancylusjärvi, on ulottunut koillisessa Kemihaaran latvoille Savukosken Marttiin saakka. Jär-

vivaiheen korkeimmat rannat sijaitsevat Martissa nykyisin noin 190 metriä meren pinnan yläpuolella. Kaakossa maankohoaminen on ollut nopeampaa ja Pelkosenniellä vastaavat rannat ovat nykyisin noin 200 metriä merenpinnan yläpuolella. Ancyliusjärven aikana Pelkosenniellä on ollut runsaasti sokkeloisia lahtia. Maankohoamisen seurauksena allas on supistunut ja alueen suistomainen jokiuomasto on alkanut muodostua.

Kitinen ja Luiri ovat yhtyneet Kemijoen päähaaraan noin 10 000 vuotta sitten, jolloin Itämeren pinta oli 155–160 metriä nykyistä ylempänä. Noin 9700 vuotta sitten Pelkosenniemen alapuolinen Kemijärvi on kuroutunut ja noussut kokonaan Itämeren yläpuolelle. Järven luonnollinen korkeus on 147 meren pinnan yläpuolella ja se on alkuvaiheessaan ulottunut kapeana lahtena Pelkosennielle, nykyisen kirkonkylän tienoille. Nykyisen kirkonkylän ympäristöön on alkanut tuolloin kerrostua jokien mukanaan tuomia sedimenttejä.

Joet ovat Pelkosenniellä mutkittavia, suoistoisia ja tulvaherkkiä. Kitinen, Luiri ja Kemihaara ovat muuttaneet kulkuaan vuosituhansien aikana lukuisia kertoja. Maastossa voi vielä monin paikoin erottaa niiden muinaisia uomia. Esimerkiksi Kemihaara on geologisten selvitysten mukaan vielä 10 000 vuotta sitten laskenut Arvosjoen kohdalta silloisen Kemijärven lahteen. Vesistöjen varsien varhaista asutusta ja sen sijoittumista tutkittaessa on otettava huomioon Kemijoen ja Kemijärven säännöstely, jonka takia veden pinta on jonkin verran luontaista pintaa ylempänä. Kitinen ja Luiri ovat rakennettuja ja säännösteltyjä. Vain Kemihaara virtaa vielä luonnontilaisena.

Keramiikkaa Kairalasta

Kivikauden varhaisimman eli mesoliittisen ajan asutusta edustaa Suvannon kylän itäpuolelta tutkittu Alakankaan asuinpaikka noin 8500 vuoden takaa. Pelkosenniemen vesistöhistoriaa ja esihistoriallista asutusta on tutkittu erityisesti Vuotoksen yhteydessä. Alueella on useita asuinpaikkoja, jotka korkeussijaintinsa ja löytöjen puolesta voivat olla jo varhaiselta Ancyliusajalta, siis yli 10 000 vuoden takaa. Tällaisia paikkoja on todettu erityisesti Vuotosjokeen länsipuolella sijaitsevasta Säynäjärvestä pohjoiseen. Kankaat ovat aikanaan sijainneet muinaisten vesistöjen rannoilla. Asuinpaikkojen tarkempi ajoittaminen edellyttäisi lisää kaivaustutkimuksia ja asuinpaikoilta löydetyn luuaineiston luonnontieteellisiä ajoituksia. Kemijärven kuroutumisesta lähtien maisemaa ovat hallinneet jokilaaksot ja suot. Vuotoksen asuinpaikoilta tehtyjen luuanalyyseiden perusteella tiedetään järvivaiheen pyyntisaaliiseen kuuluneen ainakin majava, hirvi

Kuva 10. Pelkosenniellä on paljon pyyntikuoppia. Kuppittajan kuopan rakennetta on tutkittu myös kaivauksin. Kuopan ikää ei saatu selville, mutta vaaleana erottuvien paksujen maanoskerrostumien perusteella se on voitu kaivaa jo vuosituhansia sitten. Museovirasto/ Taisto Karjalainen 1994.

ja kalat. Vuotosjoki on vielä historiallisellakin ajalla tunnettu hyvänä majavajokena.

Kivikautisilta asuinpaikoilta on löydetty pääasiassa kvartsista valmistettuja esineitä ja niiden valmistuksessa syntyneitä iskentämateriaalia. Monilta paikoilta voi iskosten lisäksi voi löytää myös ravinnoksi pyydettyjen eläimien palaneiden luiden kappaleita, jotka saattavat poltettuina säilyä tuhansia vuosia. Pyyntiyhteisön elämästä kertovat myös erilaiset kiviesinelöydöt, kuten tuurat, kirveet ja taltat sekä erilaiset reikäkivet ja keihään- ja nuolenkärjet.

Vaikka saviastioiden käyttö ja valmistus oli Kemijärvellä tunnettua jo 7000 vuotta sitten, Pelkosenniemen alueelta ei näin vanhaa keramiikkaa ole vielä saatu talteen. Kivikaudelle ajoittuvaa keramiikkaa ei ole ylipäätään vielä löydetty. Asutuksen varhaisvaiheiden ajoittamisessa keskeistä aineistoa on asuinpaikoilta usein tavattava palanut luu, jota on nykyisin mahdollista ajoittaa radiohiilimenetelmällä. Viime vuosien tarkastuksissa Kairalasta, Kitisen pääuoman kylkeen syntyneen Yliuopajan rannoilta ja Manolaisaaresta (peruskartassa Manolaisaari) on löydetty varhaismetallikautisesta (1900 eKr. – 300 jKr.) asutuksesta kertovaa keramiikkaa ja esineistöä.

Pelkosenniemen ympäristöolot pysyivät esihistoriallisella ajalla pitkään samanlaisina. Peuran ja majavan pyynti sekä kalastus muodostivat vuosituhansien ajan elinkeinon perustan. Metsästyksen muistoja ovat lukuisat pyyntikuopat, joita Pelkosennieltä tunnetaan tällä hetkellä neljältä kymmeneltä paikalta. Valtaosa kohteista on kartoitettu Vuotos-inventoinnin yhteydessä Kokonaavan län-

sipuolisilta harjuilta. Pyyntikuoppien rakenteellisia piirteitä ja rakentamisajankohtaa selvitettiin Alaperän Ahvenaavassa ja Kaijanjängässä sekä Kupittajalla 1994 kaivauksinkin, mutta ikäkysymyksiin ei tuolloin saatu selvyyttä. Pohjois-Lapista tunnettuja laajoja kuoppajärjestelmiä on tutkimusten perusteella käytetty kivikauden lopulla ja varhaismetallikaudella. Pelkosenniemen kuopat ovat todennäköisesti esihistoriallisia, mutta osa voi olla myöhäisempiäkin.

Pelkosenniemeltä tunnetaan hyvin vähän rautakautisen asutuksen merkkejä. Suvannon Alakan-kaalla on keittokuopasta saadun radiohiiliajoituksen perusteella ollut asuinpaikka joskus rautakauden keskivaiheilla, 400–600-luvuilla. Rautakauden lopun ja historiallisen ajan alun asutuksen kannalta kiinnostava on erityisesti Kiemunkivaaran ympäristö. Kemijoen rantaan raivatusta Kariniemen uudisniitystä on nimittäin 1930-luvulla löytynyt suuri kirves, tappara, joka on ajoitettu 1000-luvulle. Kiemunkivaaran eteläpuolista, nykyisin Kemijärven rajan tuntumassa sijaitsevaa Autionniemeä on arveltu ikivanhaksi asuinpaikaksi. Kiemunkivaarasta on mainittu olevan myös hautapaikka, mutta aluetta ei ole arkeologisesti tutkittu.

Lapin ja Lannan rajalla

Pelkosenniemi sijaitsee kahden huomattavan lapinkylän alueella, länsiosat ovat kuuluneet Sodankylään ja muu osa Sompioon. Seudulla on runsaasti saamelaisnimistöä, erityisesti vaaroja ja vesistöjä.

Saamelaisia asutusjäännöksiä, kuten lapinkenttiä, ei varmuudella ole paikannettu, vaikka kirjallisuudessa on niihin viittauksia. Vahvaa perimätietoa liittyy varsinkin Lapinniemeen, josta on saatu talteen kivikautisia löytöjä.

Tunnetuin ja maisemallisesti huomattavin saamelaiskulttuurin muistomerkki on Kemijärven rajalla kohoava Sodankylän lapinkylän Pyhätunturi, jonka merkityksestä Kemin Lapin metsäsaamelaisille on kirjallisuudessa useita mainintoja. Uhriharjun itäpuolisen Pyhäkurun pohjalla on Pyhänkasteenlampi, jossa paikallistarinan mukaan Lapin pappi Esaias Mansveti Fellman olisi 1600-luvulla kastanut Sodankylän saamelaisia kristinuskoon. Lammen vastakkaisessa päässä olevaa kivimuodostumaa on arveltu uhrikiveksi. Sen taustalla saattaa olla Sodankylän käräjillä 1687 esitetty tieto, jonka mukaan Pyhjäjärven luona oli 1600-luvun alussa uhrattu erään kiven päällä rasvaamalla sitä ja panemalla sen ympärille sarvia. Kuvausta ei kuitenkaan varmuudella voi paikantaa juuri Pyhätunturille, vaan kivi on voinut olla jossakin muuallakin Pyhjäjärven ympäristössä.

Pyhätunturin pohjoispuolisella Kuorinkiharjulla sijaitsee laaja kivikkokumpare, joka on aikaisemmin tulkittu muinaisjäännökseksi. Metsähallituksen 2011 tekemän inventoinnin perusteella kyseessä on kuitenkin jäätikköjokien kasaama luonnonmuodostuma. Kuorinkiharjussa on myös luola, jota on pidetty muinaisjäännöksenä. Paikalta ei kuitenkaan ole havaittu mitään merkkiä ihmisen muinaisesta toiminnasta ja luola on luokiteltava ensisijaisesti luonnonmuistomerkiksi.

Kuva 11. Pyhätunturin Pyhänkasteenlammissa on tarinan mukaan kastettu 1600-luvulla Kemin Lapin saamelaisia. Simo Oinas 2009.

Ihminen on kuitenkin liikkunut Pyhätunturilla jo varhain, sillä Uhriharjun länsipäässä, Karhunuomalammen päivätuvan pihalla on kivi- tai varhaismetallikautinen asuinpaikka. Myös läheisen Pyhäjärven rannoilta tunnetaan kivi- tai varhaismetallikaudelle ajoittuvia asutuksen merkkejä. Jär-

ven eteläpuolisilta kankailta kartoitetut lukuisat pyyntikuopat muistuttavat peuranpyynnin merkityksestä. Pyhätunturin ympäristö on myös Sodankylän lapinkylän vanhimpia poronhoitoalueita.

Lappi ja Lanta

Lappi alkoi viimeistään 1500-luvulla jakautua suomalaisen talonpoikaisen väestön asuttamaan Lannan (landbo) maahan ja saamelaisten asuttamaan Lapinmaahan. Alueet poikkesivat toisistaan kulttuurisesti, kielellisesti, elinkeinollisesti ja verotuksellisesti. Lapin ja Lannan rajasta käytiin useita kiistoja 1700-luvulle saakka. Lopullisesti raja määriteltiin vasta vuonna 1795. Historiallisten lähteiden tuntema Lapinmaa on ollut huomattavasti laajempi kuin nykyinen saamelaisalue (Enontekiö, Inari, Sodankylän pohjoisosa, Utsjoki).

Keskiajalta tunnettu Lapinmaa muodostui viidestä alueellisesti rajatusta Lapista (Piitimen, Uumajan, Luulajan, Tornion ja Kemin Lappi). Kemin Lappi sijoittui kokonaan Suomen puolelle ja Tornion Lappi suureksi osaksi. Lapinmaat ulottuivat myös nykyisten Norjan ja Venäjän puolelle. Lapinmaat jakautuivat lapinkyliin eli siitoihin. Siidat olivat saamelaisten asuttamia alueita, joiden maat ja vedet olivat joko kylien yhteistä tai sukujen ja perheiden omaisuutta. Eri Lapinmaissa asuvien saamelaisten elinkeinot, elämäntavat ja kieli poikkesivat toisistaan. Kruunu tunnusti lapinkylien oikeudet, mutta ulkoisti Lapinmaiden verotuksen kauppa harjoittaneille birkarleille eli pirkkamiehille jo varhain keskiajalla. Kruunun verotuksen piiriin kylät siirrettiin 1553.

Lapinmaan rajapaikkoina on 1584 mainittu luoteessa Sonkamuotka Enontekiön ja Muonion rajalla sekä kaakossa Sarvitaipale Kuusamon ja Suomussalmen rajalla. Vanhin rajan kulkua kuvaava lähde on vuodelta 1672. Kemin Lappiin kuuluivat Maanselkä ja Kitka nykyisten Kuusamon ja Posion alueella, Kuolajärvi ja Kemikylä Sallan ja Savukosken alueella, Sompio nykyisen Sodankylän itäosassa ja Pelkosenniemellä, Sodankylä, Kittilä ja Inari sekä vuoteen 1642 Peltojärvi Enontekiöllä. Tornion Lappiin kuuluivat Suomen puolelta Utsjoki ja Teno sekä Enontekiön alueella Kilpisjärven Rounala ja eteläosissa Suontavaara sekä vuodesta 1642 Peltojärvi.

Lapinmaassa ja lapinkylissä vain saamelaisilla oli oikeus asua, kalastaa ja metsästä. Kalastus oli merkittävä elinkeino. Tärkeimpiä riistaeläimiä olivat peura ja majava, mutta turkisten takia pyydettiin myös paljon pienempiä eläimiä, kuten näätiä ja oravia. Kruunu turvasi saamelaisten oikeudet 1602 ja 1673 määräyksillä, mutta oli toisaalta jo keskiajalta alkaen edistänyt uudisasutuksen leviämistä. Saamelaiset puolustivat nautinto-oikeuksiaan käräjillä useaan otteeseen 1600–1700-luvuilla. Kiistaa käytiin erityisesti majavanpyynnistä ja Kemijärven kalastuksesta.

Uudisasutukselle antoi sysäyksen Lapinmaan plakaatti 1673. Sen nojalla suomalaiset saattoivat saamelaisilta luvan saatuaan asettua lapinkylän alueelle ja raivata siellä maata. Maatalouteen ja karjanhoitoon perustuva talonpoikauskulttuuri syrjäytti nopeasti laajoilla alueilla perinteisen saamelaisen pyyntikulttuurin jo 1600-luvulta alkaen. Muutos vaikutti Lapinmaissa eri tavoin. Kemin Lapin saamelaisista osa muutti muualle, mutta monet jäivät paikoilleen ja omaksuivat jo 1700-luvun alkupuolella talonpoikaisen elämäntavan. Tornion Lapissa siirryttiin peuranpyynnistä poronpaimentolaisuuteen. Poronhoito levisi 1700-luvun loppupuolella myös Kemin Lappiin.

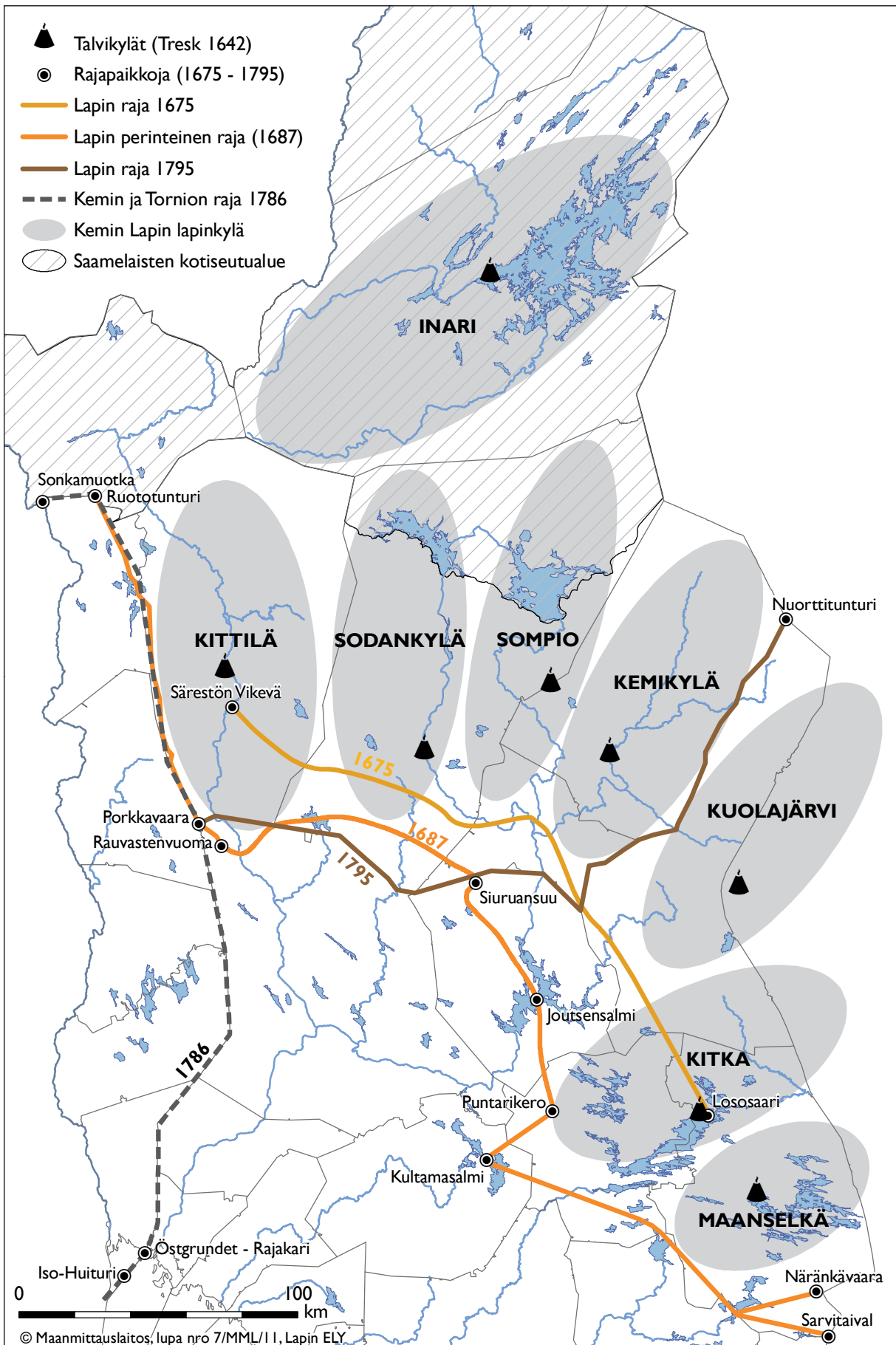
Vanhin tieto Kemin Lapin ja Kemin pitäjän rajasta on kemiläisten talonpoikien esittämä rajapaikkaluettelo vuodelta 1672. Raja olisi sen mukaan kulkenut Kittilän Särestön Vikevästä (kivi Ounasjoessa) Kuusamon Yli-Kitkan Lososaareen. Luettelo on laadittu ilmeisesti kalastuspaikkojen mukaan eikä todellisuudessa noudattanut lapinmaiden rajaa. Raja kuitenkin vahvistettiin lähes esitetyn kaltaisenä 1686.

Kemin Lapin saamelaiset eivät hyväksyneet vahvistettua rajaa ja esittivät 1687 oman rajapaikkaluettelonsa. Saamelaisten todistuksen mukaan raja kulki huomattavasti etelämpänä kuin kemiläisten todistuksen mukainen raja. Saamelaisten mukaan oikea raja alkoi Ounasjoen länsipuolelta Rauvasten vuomasta ja jatkui Molkokönkään, Liittovaaran, Lentovaaran ja Seipävaaran kautta Vuojärvelle ja siitä edelleen Siuruanjoen suulle ja Tarsanselän kautta Kemijärven Joutsensalmeen (nykyinen Luuksinsalmi). Salmesta raja jatkui ilmeisesti kaakkoon pitkin Ailanganselkää Puntarikerolle, joka on paikannettu Palotunturiksi. Pikku Palotunturin laelta on myös löydetty kuvaukseen sopiva rajapyykki. Puntarikerolta raja jatkui Ranuan Simojärven Kultamasalmen (nykyinen Kultisalmi) kautta Kynsijärven ja Kostonjärven yhdistävälle Kynsikoskelle ja lopulta Kuusamon Hietasalmen kautta Näränkävaraan.

Rajaa on jo aikanaan pidetty todenmukaisempaan kuin vahvistettua linjausta. Saamelaisten tavoitteena on selvästi ollut säilyttää lapinkylien alueilla tärkeät pyyntialueet ja Kemijokivarteen johtavat keskeiset vesireitit. Väestö ja elinkeinot olivat kuitenkin 1600-luvun lopulla jo alkaneet sekoittua ja perinteiset kulttuuri- tai elinkeinorajat menettivät lopullisesti merkityksensä 1700-luvulla.

Kiistat nautintaoikeuksista jatkuivat koko 1700-luvun ja niitä käytiin varsinkin Lapin rajan molemmin puolin levittäytyvästä Kemijärvestä, jossa kemiläiset olivat kalastaneet keskiajalta lähtien ja jonne uudisasukkaat olivat asettuneet jo 1600-luvun alussa. Kuningas antoi 1794 määräyksen vahvistaa Lapinmaan raja lopullisesti. Rajan päätepisteiksi tunnustettiin vanhat rajapaikat Porkkavaara ja Nuorttitunturi, mutta linjauksesta esitettiin erilaisia vaatimuksia. Rajasta sovittiin kompromissi, jonka mukaisesti se kulki Tainionjoen Ounasjokeen laskevasta purosta Lentovaaran korkeimpaan kohtaan, siitä Hirvasnappiin, Siikaselkään, Karkia-koskenniskaan ja Poovaaraan. Poovaarasta Kemijärvelle raja kulki Pyhätunturin korkeimpaan kohtaan niin, että Soutaja- ja Huttutunturit jäivät Sodankylän puolelle. Pyhätunturilta raja kulki Kemijoen Talviaissaaren koilliskulman kautta Nuolivaaraan eli Nuolijänkään, mistä alkoi vanha Kemikylän ja Kuolajärven riidaton rajalinja Nuorttitunturiin. Kuningas hyväksyi rajasopimuksen 1796. Lapin ja Lannan rajalinja ja lapinkylät – kaavamaisesti ja osin virheellisesti - on merkitty maantieteilijä Göran Wahlenbergin karttaan 1804.

Lännessä Kemin Lapin raja noudatti Tornionjoen ja Ounasjoen välisellä vedenjakajalla kulkevaa Kittilän lapinkylän rajaa. Kemin ja Tornion pitäjien raja vahvistettiin 1300-luvulla Upsalan ja Turun hiippakuntien ja samalla lännen ja idän rajaksi. Raja kulki nykyisin Ruotsin puolella sijaitsevasta Sarven Riskilöstä Iso-Huituriin ja Rajakariin ja siitä edelleen maarajana Kolarin Porkkavaaraan. Tästä pohjoiseen raja noudatti pääpiirteissään Kittilän lapinkylän rajaa. Rajan molemmin puolin muodostui 1500-luvun lopulla kaksi suurpitäjää, Tornio ja Kemi. Tornion pitäjä ulottui molemmin puoli Tornion- ja Muonionjokea Sonkamuotkaan, Suontavaraan lapinkylän rajalle asti. Kemin pitäjään kuuluivat Kemijokivarren kylät Kemijärvelle saakka. Tornion pitäjän ja Kemin Lapin raja määriteltiin 1687 perinteisen Kittilän lapinkylän rajan mukaisesti. Samaa linjausta noudatettiin pääpiirteissään myös 1786, kun raja lopullisesti vahvistettiin. Rajalinjalta on paikannettu useita eriaikaisia rajamerkkejä, joista vanhimmat ovat lapinkylien ajalta.

Kartta 8. Kemin Lappi ja Lanta.

Saamelaisten asuttamat Lapinmaat ja lapinkylät vakiintuivat todennäköisesti jo keskiajalla. Vanhimmat tiedot lapinkylien rajoista ovat vasta 1600-luvulta, jolloin suomalaisten talonpoikien asuttama Lanta oli jo levinnyt pitkin jokilaaksoja saamelaisten perinteisille pyyntimaille. Karttaan on merkitty Kemin Lapin lapinkylät, Olof Treskin kartan (1642) mukaiset talvikylänpaikat ja vuoden 1687 asiakirjoissa mainittu perinteinen Lapin raja, joka kulki Tornion Lapin rajalta Ruototunturista Porkkavaaraan ja siitä edelleen Näränkävaraan. Vuonna 1686 vahvistettu rajalinja kulki selvästi pohjoisempaan Särestön Vikevästä Kuusamon Lososaareen. Raja oli määrätty maanmittari Jonas Geddan vuonna 1675 tekemän selvityksen perusteella, kemiläisten talonpoikien yksipuolisen todistuksen mukaisesti. Lapin ja Lannan raja käytiin lopullisesti 1795, jolloin rajaksi muodostui Kittilän ja Suur-Sodankylän eteläraja. Karttaan on merkitty joitakin tunnettuja rajapaikkoja. Kemin ja Tornion pitäjien vuonna 1786 vahvistettu raja noudatti pääpiirteissään 1686 määriteltyä perinteistä rajaa, joka palautuu vanhimmilta osiltaan jo keskiajalle. Lapin rajoja ja rajapaikkoja on selvitetty vuosia arkistoissa ja maastossa (Julku 1991 ja 1995), mutta arkeologisesti niitä on tutkittu toistaiseksi vähän. Kartta Sirkka-Liisa Seppälä 2011.

Suomalainen uudisasutus alkoi levitä 1600-luvun kuluessa pääasiassa Kemijärven suunnasta. Karjataloutta ja viljelyä harjoittavia asukkaita houkuttelivat erityisesti jokirantojen tulvaniityt ja pelloiksi sopivat rantakumpareet. Ensimmäiset uudistalot perustettiin 1600-luvun lopulla Kiemunkivaaraan, Saunavaaraan, Suvantoon, Kairalaan ja Luirolle. Maatalouden ohella kalastus ja jossakin määrin myös peuranpyynti olivat merkittäviä elinkeinoja. Poroja oli vanhastaan käytetty pääasiassa houkutuseläiminä, kulkemiseen tai kuljettamiseen. Poroahoito omaksuttiin osaksi karjataloutta 1700-luvun alkuun mennessä. Poroja omistivat sekä saamelaiset että uudisasukkaat. Varsinaiset paliskunnat perustettiin vasta 1800-luvulla.

Metsästyksestä ja kalastuksesta elantonsa saaneet saamelaiset olivat jo 1700-alkuun mennessä omaksuneet talonpoikaisen kulttuurin piirteitä, erityisesti karjatalouden, mutta myös ohranviljelyn. Uusi elämänmuoto vaikutti myös asumiseen. Talvikylistä ja kota-asumuksista luovuttiin vähitellen ja siirryttiin käyttämään tulisijalla varustettuja hirsitupia.

Ennen virallisen hautausmaan perustamista ja ilmeisesti sen jälkeenkin Pelkosenniellä on käytetty kesähautapaikkoja, jonne vainajat on väliaikaisesti haudattu ennen kuljettamista Sodankylän ja myöhemmin Pelkosenniemen kirkolle. Tunnetuin on Kairalan Yliuopajan Manolaissaari (kartassa Mannalaissaari), mutta myös Luiron kylällä on ollut oma hautapaikkansa.

Kuva 12. Suojaisa Yliuopaja ja sen keskellä oleva Manolaissaari ovat houkuttelleet varhaismetallikauden pyyntiväestöä. Manolaissaaresta tunnetaan myös historiallisen ajan kesähautoja. Kairalan ja Luiron maisemahankkeen arkeologinen inventointi/Miikka Tallavaara 2008.

Saamelainen arkeologinen kulttuuriperintö

Saamelaisuutta ei voida arkeologiassa yksiselitteisesti määritellä ja saamelaiskulttuurin varhaisvaiheista on esitetty toisistaan poikkeavia käsityksiä. Saamelaisuuden kehittymisen on katsottu voineen alkaa jo kivikauden lopulla, yli 4000 vuotta sitten. On myös esitetty, että kielelliseen ja kulttuuriseen saamelaisuuteen johtanut kehitys olisi osin väestöliikkeiden ja ulkoisten vaikutteiden seurauksena käynnistynyt 2500 vuotta sitten, nuoremmalla varhaismetallikaudella (700 eKr. – 300 jKr.). Tänä aikana pohjoisilla alueilla omaksuttiin uudenlainen asbestisekoitteinen keramiikka, rautaesineistö sekä laajat pyyntikuoppajärjestelmät. Vanhimmat arkeologiset löydöt ja jäännökset, jotka voidaan kiistatta yhdistää historiallisista lähteistä tunnettuihin saamelaiskulttuureihin, ovat peräisin vasta myöhemmältä rautakaudelta, vuoden 800 vaiheilta. Kyseessä on ollut selvä muutos aineellisessa kulttuurissa, sillä 300–700-luvuilta Pohjois-Suomesta on löydetty hyvin vähän asutuksen merkkejä. Sen sijaan 800–1300-luvuille ajoitettavia löytöjä ja muinaisjäännöksiä tunnetaan suhteellisen runsaasti koko nykyisen Lapin alueelta. Saamelaisarkeologian ajallisen takarajan voi sijoittaa vuoteen 800, joka samalla vastaa pohjoismaisessa arkeologiassa viikinkiajan (800–1050 jKr.) alkua.

Saamelaisperäisillä muinaisjäännöksillä tarkoitetaan arkeologista kulttuuriperintöä, joka vastaa historiallisista lähteistä tunnettujen saamelaisten aineellista kulttuuria. Saamelaisperäisiä jäännöksiä tunnetaan laajalta alueelta, joka Suomessa ulottuu suurin piirtein historiallisten Tornion ja Kemin Lapin lapinkylien rajaamalle alueelle. Jäännöksiä tunnetaan tuhannen vuoden ajalta, 800-luvulta aina 1700-luvulle, jolloin suomalainen uudisasutus ja talonpoikaiskulttuuri levisivät Lapin eteläisiin osiin. Pohjoisimmassa Lapissa, suunnilleen nykyisellä saamelaisalueella saamelaisperäiseksi voidaan lukea myös 1800-luvun asutus- ja elinkeinohistoriallisia jäännöksiä. Saamelainen arkeologinen kulttuuriperintö on monimuotoista ja kuvastaa laajalla alueella asuneiden väestöryhmien elämäntapojen omaleimaisuutta.

Saamelaisperäiset muinaisjäännökset kertovat elämänmuodosta, joka on perustunut pyyntielinkeinojen mukaiseen, vuotuiskiertoa noudattavaan asumiseen ja liikkumiseen. Kulttuurille tunnusomaisia arkeologisia jäännöksiä ovat muun muassa asuinympäristöinä ja pihapiireinä käytetyt kentät, kevytrakenteisten kotasumusten keskusliedet ja seitapaikat. Peuranpyynnissä on käytetty erilaisia aitarakenteita, joiden avulla eläimiä on ajettu tai johdateltu kuoppiin, ansoihin, rakkoihin, jyrkänkeille, kahluupaikoille jne. (vuomenpyynti, hangaspyynti). Peurasta kesytettyä poroa on keskiajalta lähtien käytetty pyynnin houkutuseläimenä ja kuljetuksessa. Tornion Lapissa on ilmeisesti jo tässä vaiheessa harjoitettu myös poronhoitoa, mutta varsinainen poropaimentolaisuus on syntynyt vasta 1600–1700-luvuilla. Kemin Lapissa se on yleistynyt vasta 1800-luvun alkupuolella. Saamelaisten elämäntapa ja elinkeinot vaihtelivat 1700-luvulla alueellisesti. Sisämaata asuttivat Kemin Lapin metsäsaamelaiset sekä Inarin kalastajasaamelaiset, Tornion Lapin tunturialuetta porosaamelaiset.

Viimeistään keskiajalla asutus on keskittynyt lapinkyliin, joissa on voinut olla useita kylän tai suvun yhteisiä kesä- ja talviasuinpaikkoja. Talvikylien paikat ovat vakiintuneet viimeistään 1600-luvun alussa hallinnollisiksi ja taloudellisiksi keskuksiksi, joissa on käyty kärkejä, pidetty markkinoita, kannettu veroja ja hoidettu kirkollisia menoja. Talvikylien tunnusomaisimpia muinaisjäännöksiä ovat turvepeitteisten puukotien kulmikkaat pohjat. Kotatyyppejä oli käytössä 1500-luvun lopulta 1800-luvulle. Viimeistään 1700-luvun puolivälistä alkaen talvikyliin rakennettiin myös tulisijallisia hirsitupia. Lapinkylien rajapaikat voidaan lukea saamelaisperäisiin muinaisjäännöksiin.

Arkeologisessa terminologiassa käytetään edelleenkin yleisesti lapin- tai lappalais-alkuisia termejä. Käytäntö noudattaa pitkälti vanhojen alkuperäislähteiden ja kirjallisten kuvausten mainintoja. Arkeologien käsitykset lappalainen-sanan sisällöstä ja merkityksestä ovat vaihdelleet. Termin lappalainen (lapp) on katsottu tarkoittavan yleisesti metsästystä ja kalastusta harjoittavaa henkilöä, erotuksena lantalaisesta (landbo) eli maanviljelyä ja karjanhoitoa harjoittavasta uudisasukkaasta. Nykyisin yleisimmän käsityksen mukaan termillä lappalainen on ainakin Lapinmaista puhuttaessa tarkoitettu nimenomaan saamelaisia.

Saamelaisten elämää ja elinkeinoja kuvaavia verotuksellisia asiakirjoja on vasta 1500-luvulta lähtien. Kirjallinen lähdeaineisto on kaiken kaikkiaan niin vähäinen ja yksipuolinen, että arkeologisten löytöjen ja muinaisjäännösten merkitys saamelaisten varhaisen kulttuuriperinnön tallentajana ja tutkimuskohteena on huomattava, aineellisen kulttuurin osalta jopa korvaamaton.

Asutus- ja elinkeinohistoria

Asutuksen kehitys

Paavo Pelkonen – Pelkosenniemen ensimmäinen asukas

Vuonna 1646 Paavo Pelkonen sai kihlakunnan oikeudelta luvan asettua Kemijärvelle Airosvaaranenä-nimiselle tilalle järven rannalle. Airosvaaranenän talo oli jäänyt autioksi aikaisemmin; se on mahdollisesti samanaikainen kuin Simo Pelkosen 1620-luvulla raivaama ja autioksi jäänyt Helisten-niminen tila. Neljän vuoden kuluttua Paavo Pelkonen siirtyi Lapinmaan (Lapinmaan rajana on Kemijärven asuttamisen aikoina kaikesta päätellen pidetty Pyhätunturin ja Talvensaaren kautta kulkevaa rajaa, joka 1700-luvun lopussa käytiin ja määrättiin Sodankylän ja Kemijärven väliseksi rajaksi) puolelle neljän ruotsinpeninkulman päähän ja asettui vuoden 1662 vaiheilla Kemijoen ja Kitisen yhtymäkohtaan. Siirtymistään hän selitti entisen talonsa huonoilla niityillä ja vähäisillä pelloilla. Pelkonen harjoitti Lapinmaan puolella majanpyyntiä lappalaisten majavapuroista, ja muutoinkin hänen luvaton tunkeutumisensa Lapinmaan puolelle kiihdytti saamelaisten mieliä. Käräjillä Pelkoselle tuomittiin raskaat sakot. Saamelaiset luopuivat kuitenkin omista korvausvaatimuksistaan sitä vastaan, että Pelkonen suoriutuisi mahdollisimman pian takaisin Kemijärvelle.

Pelkonen sai laillisen perusteen oleskeluunsa Lapinmaan puolella, kun seuraavana vuonna 1673 annettiin kuninkaallinen plakaatti Lapinmaan asuttamisesta. Pelkosen sukukunta jäi paikoilleen, ja aikaa myöten hänen talostaan sukeutui Pelkosenniemen kylä, myöhempi pitäjä. Myös Niilo Perttunen raivasi uudistilansa Saunavaaran Lapinmaan rajan taakse. Talo tuli verolle 1693. Vuonna 1680 mainitaan uudistilallisina Niilo Perttunen ja Matti Matinpoika Oinas, joiden oli määrä tulla verolle vuonna 1693. Perttusen tila Saunavaara oli alunperinkin perustettu Lapinmaan puolelle ja Oi-

nas lähti Lapinmaan rajan taakse melko pian sen jälkeen kun oli tullut verolle.

Kylien synty

Vuoden 1767 maakirjassa luetellaan ensimmäisen kerran koko Suur-Sodankylän alue kylittäin, talonnumeroittain, manttaaleittain ja isäntineen. Seuraavat kylät luetellaan maakirjassa kuuluviksi Sompiin: Mutenia, Nebloslokka, Arajärvi, Sivakkamaa, Pelkola ja Saunavaara. Kemikylään (nykyinen Savukoski) kuuluu Arajärvi ja Sodankylän kyliä ovat Vaalajärvi, Unari, Madetkoski, Sattanen, Kirkonkylä, Vaiskojärvi, Hietasuvanto ja Kairavuopio. Tämä kylien rakenne säilyi lähes muuttumattomana koko Ruotsin vallan loppuajan: talojen määrä kasvoi vain vähän. Suur-Sodankylän kohdalla noudatettiin toisaalta esimerkiksi sitä ohjetta, että tiloilla ei ”pidettäisi” liikaa täyskasvuisia poikia ja näin estettäisi uudisasutuksen laajentumista muualle. Eniten taloluku kasvoi vuosien 1767 ja 1809 välillä Kairalassa ja Sodankylän kirkonkylässä.

Kun kasvitieteilijä Göran Wahlenberg matkusti vuonna 1802 Kemin Lapissa, hän teki yksityiskohdaisia muistiinpanoja alueen asutuksesta. Hänen laatimassaan luettelossa on jo paljon useampia taloryhmiä. Myöhemmin näistä taloryhmistä muodostui kokonaisia kyliä. Tutkimusraportissaan hän korostaa, kuinka erityisesti ”Kairavuopaja on iso kylä hyvine peltoineen molemmin puolin Kitistä”. Kaiken kaikkiaan nykyinen Pelkosenniemen alue oli Suur-Sodankylän vaurainta aluetta. Koko pitäjän alueen suurimmat pelto- ja niittyalat löytyivät 1800-luvulla Kairavuopion ja Pelkolan kylistä, joita komistivat pitkät asuinrakennukset. Varhain viljelykseen otetussa Kairalan kylässä parhaat maat olivat jo 1700-luvun puolivälissä tehokkaassa käytössä.

Mäkituvat ja kruununmetsätorpat

Erityinen pohjoissuomalainen asutushistorian ilmiö oli kruununmetsätorppalaitos. Ennen varsinaisen metsänhoitolaitoksen syntyä oli erityisesti laajoille kruunun maille Lappiin syntynyt ilman minkäänlaista lupaa tai valvontaa asumuksia, jopa pieniä asuntoviljelystiloja, joihin nimenomaan savottakauden alettua asettui muualta tulleita metsätyömiehiä. Asettuminen muuttui helposti pysyväksi asumiseksi, viljelyn laajentamiseksi ja laajamittaiseksi metsänkätöksiin. Vapaus loppui, kun kruununmetsiä valvomaan ja hoitamaan perustettiin valtion metsähallinto vuonna 1859.

Valtiopäivät asetti komission tutkimaan asiaa. Se tutustui Oulun läänissä vuonna 1866 kruununmetsätorppiin. Komissio suositteli mietinnössään 1869 olemassa olevien torppien säilyttämistä tekemällä niistä hallintaoikeudella uudistiloja ja kruununtorppia. Toisaalta ne torpat, joilla ei ollut mahdollisuuksia tulla kannattavaksi tai ne eivät olisi välttämättömiä metsänvartijoiden virkataloiksi, oli hävitettävä. Torppien perustaminen kruununpuistoihin sallittiin senaatin päätöksellä vuonna 1872 ja vuodesta 1874 alkaen niitä voitiin perustaa muuallekin valtion maille. Perustaminen kävi vielä yksinkertaisemmaksi, kun senaatti siirsi vuonna 1876 perustamislupien myöntämisen metsähallitukselle. Vuokrasopimus tehtiin yleensä 25 vuodeksi ja vero maksettiin joko luonnontuotteina, yleensä ohrina, tai verohinnan mukaisesti rahana. Kruununmetsätorpista tuli merkittävä asutuksen muoto etenkin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa.

Edellä mainitulle kruununmetsiä tutkineelle komissiolle oli Sodankylästä vuonna 1868 kerrottu, että siellä ei ollut yhtään kruununmetsätorppaa. Sen sijaan oli yhdeksän metsänvartijatorppaa ja kruunun maille 26 mäkitupaa. Todennäköisesti kruunun mäkituvista tuli seuraavina vuosikymmeninä kruununmetsätorppia. Sodankylän hoitoalueen vuosikertomuksessa mainitaan ensimmäisen kerran kruununmetsätorppa vuonna 1881. Vuonna 1901 Sodankylässä oli 52 kruununmetsätorppaa, joten 1890-luku oli torppien vilkkainta perustamisaikaa.

Isojako

Isojako eli maan jyvitykseen perustunut lohkojako oli yksi maatalouden keskeisistä uudistuksista 1700-luvulla. Ensimmäinen isojakoasetus annettiin vuonna 1757. Tilojen maat pyrittiin kokoamaan suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Isojakoasetuksesta oli kuitenkin vielä pitkä matka isojaon toteuttamiseen Lapin alueella. Pohjoisessa tämä uudistus

toteutettiin runsaat sata vuotta myöhemmin kuin maan eteläisemmissä osissa. Kittilän ja Sodankylän pitäjissä tehtiin ensiksi tilapäinen jako, jossa käytiin läpi sekä eri jakokuntien rajat että niiden ja kruununmaiden rajat. Loppujen lopuksi Sodankylän suurpitäjässä isojako aloitettiin kuvernöörin 16.9.1889 antamalla määräyksellä.

Yhdistetyn Suvannon–Luiron–Pelkosenniemen jakokunnan isojako kesti kohtuullisen kauan. Jakokunnan osakkaiden anomuksesta kuvernööri määräsi 4.4.1891 maanmittausinsinööri A. Tigerin ja Otto Hakosalon aloittamaan isojaon valmistelut. Ensimmäinen kokous pidettiin kesäkuussa 1891 Tallavaaran talossa, kruunun liikamaan erottaminen lopetettiin lokakuussa 1910, ja yhdeksän työstä jakokokousta pidettiin vuosien 1913 ja 1915 välillä. Vasta 26.1.1917 isojako voitiin merkitä maarekisteriin. Isojaossa muodostetuista 41 tilasta oli kruununtiloja vain kolme.

Pyhäjärven jakokunnan ensimmäinen kokous pidettiin 19.9.1893. Tilukset mitattiin kesällä 1891 ja toimituksiin siirryttiin heinäkuussa 1901. Viiden tilan jakokunnan isojako saatiin loppuun varsin pian. Pyhäjärven vanhasta tilasta nro 35 tuli kolme tilaa, uusina tiloina Alaperän Alimmainen ja Sepälä. Yhteinen myllypaikka löydettiin Myllyniemen maasta. Isojako siirrettiin maarekisteriin joulukuussa 1903. Suvannon Luiron–Pelkosenniemen jakokunnan yhteiset paikat merkittiin harvinaisen tarkasti, ja ehkä juuri tästä syystä kokouksia tarvittiin paljon. Kalkinottoaikasta oli helppo sopia, se tuli Kalkkivaaraan. Kivenottoaikkoja tuli yhdeksän, savenottoaikkoja kaksi, hiekanottoaika Hiekkasaareen, tehdaspaikka Jänkäläisen kosken ja Vuotoksen suukosken kahta puolta. Myllypaikkoja oli useita, joista Mairiojen Ylikosken myllyn rakentajatkin haluttiin luetella pöytäkirjaan samoin kuin saman joen alimmaisen myllyn rakentajat, vaikka kaikki myllyt todettiin yhteisiksi. Yhteisiä venevalkamia tuli vain yksi.

Elinkeinojen kehitys

Maanviljely

Kairala oli Suur-Sodankylän karjarikkain kylä – kuten se oli ollut jo uudisasutuskauden alusta alkaen. Kairavuopion sanottiin olevan parasta uudisasutusalueetta Kemijärven pohjoispuolella. Kairalan kylän kasvuun vaikutti ratkaisevasti rehevät jokivarsien ja uopajien tulvaniityt. Isojen lehmäkarjojen pito oli mahdollista pelkällä luonnonniittyjen ravinnolla. Jokivarsiniittyjen lisäksi kerättiin karjalle talveksi heinää reheviltä soilta ja

Kuva 13. Saunavaaran kylä on aina ollut hyvää maanviljelysseutua. Kuvaaja Matti Poutvaara 1952. Museoviraston kuvaarkisto.

eläimet laidunsivat laajoilla metsälaitumilla. Kairalassa olikin runsas lehmäkarja jo 1700-luvun alussa. Myös viljan viljely aloitettiin kylässä varhain.

Koko 1800-luvun loppupuoli oli Suur-Sodankylän alueella voimakasta karjamäärän kasvun aikaa. Uuden vuosisadan vaihteeseen mennessä pitäjän suhteellinen lehmälukukin nousi koko valtakunta huomioon ottaen huippulukuihin, Lapissa aivan kärkeen. Karjamäärä kasvoi luonnollisesti asutuksen tiivistyessä ja kruununmetsätorppien siirtyessä yhä enemmän maatalouden piiriin. Viljanviljely tuli heti ensimmäisten uudisasukkaiden mukana. Uudisasutuksen kasvaessa ja uusien kruununtilojen asuttajien myötä ohrasta tuli koko pitäjän tärkein viljelykasvi. Suurimmat viljelijät olivat asettuneet pääosin nykyisen Kairalan kylän alueelle. Pitäjään mielestään hyvin perehtynyt kruunun virkamies totesi, että maanviljelys oli vähäistä useassa nykyisen Sodankylän ja Savukosken kylässä, joissa harrastettiin enimmäkseen vain metsästystä. Vain Kairavuopio, Pelkola ja Saunavaara olivat oikeita maanviljelyskyliä.

1860-luvun jälkipuoliskolla Suomea koettelivat sekä katovuodet että niihin liittyvät taudit. Vaikka tästä kansallisesta onnettomuudesta selvittiin nopeasti, eivät katovuodet luonnollisestakaan Lapista loppuneet. Ne eivät kuitenkaan päässeet kouraisemaan niin kovasti kuin aikaisemmin. Tähän vaikuttivat sekä peltoalan kasvu, kehittyvät viljelymenetelmät, neuvonta että parantuvat liikenneyhteydet. Kylien sisällä vanhojen ja uusien

tilojen välinen ero maanviljelyn laajuudessa oli kasvanut. Saunavaara oli noussut viljan suhteen Kairalan kilpailijaksi. Viljavuudessa suotuisia olivat Kairalan Tallavaaran, Saunavaaran ja Suvannon pellot.

Ohrat ja sitten myös rukiit jauhettiin jo 1700-luvun alussa joki- ja puromyllyissä. Myllyn paikoiksi valittiin pienten jokien koski- tai nivapaikkoja, joissa voitiin pyörittää kiviparia sekä kevät- että syystulvan aikana. Myllyjä merkittiin kruununtilojen katselmuksissa sekä yksittäisille taloilla että useammillekin saman veden lähellä oleville tiloille. Näin tapahtui jo ennen isojakoa ja jakokuntien yhteisten kivi-, mylly- tai valkamapaikkojen määrittelyä. Myllyistä suurin osa oli toiminnassa jo vuosisadan alkupuoliskolla, ja samat myllyt olivat käytössä 1900-luvun alkupuolelle saakka. Myllyt olivat yhden kiviparin myllyjä eikä niiden teho lie ne ollut kovin suuri. Muutamat suuremmat ohran viljelijät olivat hankkineet omakseen tai osuuden kahdessakin myllyssä. Niinpä Alaperän Saunavaaran Perttusen talon kolmeen osaan jaetulla tilalla saatiin ohraa yhteensä 81 tynnyriä, joiden jauhatamiseen tarvittiin osuus kahteen Mairijoessa ja Vaaraojalla sijaitsevaan myllyyn. Mairijoella olikin kaikkiaan kolme myllyä, jotka jauhoivat noin 250 tynnyriä (413 hl) ohria vuosittain. Useimmat Sodankylän myllyistä oli rakennettu ilman minkäänlaista julkisen vallan lupaa tai valvontaa.

Maanviljelyksen neuvontatyö saavutti Keski-Lapin jo 1800-luvun loppupuolella. Sen pioneeri-

na toimi Oulun läänin talousseura, joka vuoteen 1885 vastasi koko pohjoisen Suomen neuvonnasta. Varsinainen neuvontatyö lähti Lapissa liikkeelle Perä-Pohjolan maamiesseuran/maanviljelysseuran perustamisesta 1885. Varsinaisen toimintansa seura pääsi aloittamaan Lapin alueella vuodesta 1900 alkaen. Myös Alaperällä herättiin maamiesseuratoimintaan, esimerkiksi maamiesseura Kairalan Maalaisyhdistys perustettiin vuonna 1909. Sen myötä kylään syntyivät myös puima- ja sonniosuuskunnat sekä mylly- ja sahaosuuskunta. Suvantolaisten kanssa kairalalaiset perustivat yhteisen osuuskassankin.

Kairalan yhdistys järjesti vuonna 1909 oman maanviljelystuotteiden näyttelyn ja vuonna 1912 oman kotiteollisuusnäyttelyn. Erityisen maininnan yhdistys sai Maatalousseuran toiminnanjohtaja Aslak Fräntiltä: ”Esimerkiksi kelpaava menettely tässä yhdistyksessä on se, että siinä ovat toiminnassa mukana sekä nuoret että vanhat. Näin pitäisi kaikkialla olla.”

Pelkosenniemen yhdistys perustettiin myös vuonna 1908 ja sen vetäjänä toimi aluksi maanviljelijä Samu Tervo. Yhdistys järjesti vihantarehukilpailun vuonna 1912 ja lannanhoitokilpailun vuonna 1916. Suvannon yhdistys perustettiin vuonna 1912 ja sen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi talokas Ludvig Hiltunen. Maatalousseuran maamieskoulu piti koulua vuonna 1913 Kairalassa ja Pelkosenniellä, vuonna 1914 Suvannossa. Uutuuksia olivat apulantakoekentät. Näistä Suur-Sodankylässä toimi ensimmäisenä Aaro Marttiin suo Kairalassa. Erityinen huomio kiinnitettiin karjatalouteen. Sen edistymistä saattoivat naapuritkin seurata karjanäyttelyissä. Yleiset karjanäyttelyt järjestettiin vuonna 1909 Kirkonkylän lisäksi esimerkiksi Kairalassa ja Pelkosenniellä.

Lapin maatalousseura sai heti ensimmäisten toimintavuosiensa aikana koko Lapin alueen innostumaan neuvonnasta ja houkutteli nuoria miehiä ja naisia kehittämään ammattitaitoaan maanviljelyn, karjanhoidon, metsätalouden, kalastuksen ja kotiteollisuuden alueilla.

Maaseutumaiseman muutos

1960- ja 1970-lukujen taite toi rakennemuutoksen, jolloin alkoi maatalouden muutos perheviljelmästä kohti kaupallista yritystä, jota myös lainsäädäntö tuki muun muassa tuomalla maanviljelijät eläke- ja lomajärjestelmien piiriin. 1900-luvun lopun maatalouden kehitykseen olennaisesti kuulunut ilmiö on ollut myös rationalisointi ja tuotannollinen erikoistuminen johonkin tuotantosuuntaan, Lapissa useimmiten lypsykarjatalouteen. Tuotannon laajentamisen tarve ja tuotannon rationalisoiminen edelleen ja kääntöpuolena aktiivitulojen määrän

Kuva 14. Muoviheinäpaalit ovat osaltaan muuttaneet maaseudun maisemaa, esimerkki Kairalan kylältä. Tiina Elo 2012.

nopea väheneminen ilmensivät maatalouden uutta vaihetta, jonka toivat 1990-luku ja siihen liittynyt Suomen EU-ratkaisu. Lappilainen maatalous kehittyi ajan kuluessa erittäin vahvasti lypsykarjapainotteisen maatalouden suuntaan. Lehmien ja maitotilojen määrä kasvoi 1960-luvun jälkipuolelle asti. Lypsylehmien määrä väheni 1960- ja 1970-lukujen taitteesta lähtien vain niukasti ja nautaeläinten kokonaismäärä jopa hivenen kasvoi 1990-luvulle asti, vaikka aktiivitulojen määrä samanaikaisesti tuntuvasti väheni. Lypsykarjatalous on määrällisen muutoksen ohella kokenut valtavan ja monitahoisien teknisen ja tuotannollisen edistyksen.

Maatalouden tekninen kehitys on muuttanut paitsi itse maatalouden harjoittamista myös monella näkyvällä tavalla maaseudun kulttuurimaisemaa. Esimerkiksi hevoset ovat vähitellen kadonneet ja korvautuneet vetovoimana traktoreilla ja kulkuvälineenä autoilla. Peltojen sarkaojat katosivat vähitellen, kun peltojen salaojitus alkoi 1970-luvulla. Heinäseipäät ja heinäladot nekin lähes tyystin korvautuivat säiliörehusiiloilla ja sittemmin kuivaheinä- ja rehupaaleilla. Entisajan maaseutumaisemalle tyypilliset maitolaiturit purettiin, kun maidonlähettäjätilojen määrä vähentyi ja tonkkien tilalle tulivat tilatankit. Uudet tuotantorakennukset ovat kookkaampia kuin vanhat, koska maatalouden kannattava harjoittaminen on lähemmäksi nykyaikaa tultaessa vaatinut suurimittaisempaa tuotantoa.

Vielä 1960-luvun alussa suurin osa pelkosenniemeläisistä sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta. Maanviljely oli pääelinkeinona, mutta myös metsätyöt, poronhoito ja uitto antoivat toimeentuloa. Rakennemuutoksen ja poismuuton seurauksena maatilojen määrä romahti 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Senkin jälkeen maatilojen määrä on tasaisesti laskenut. Pelkosenniellä harjoitetaan kuitenkin edelleen maataloutta; Kairalassa on jopa emolehmiä kasvattava suurnavetta.

Kalastus

Kalastuksella oli erityinen asema vanhan saamelaiskulttuurin aikana ja vielä sittenkin kun uudisasutus oli tunkeutunut lähelle vanhoja kalavesiä. Kalastus antoi elantoa, ja siitä jaksettiin riidellä ja omiksi katsottuja oikeuksia perätä käräjillä saakka. Kalastuksen tärkeys tunnettiin eikä kalastukseen merkittyjä oikeuksia jätetty merkitsemättä uudistilojen katselmuksiin. Pitäjässä oli järviä, joihin merkittiin kalastusoikeuksia parhaimmillaan kymmenille tilallisille. Toisaalta oli pieniä järviä, joihin annettiin oikeudet vain muutamille. Jokikalastusoikeudet merkittiin hyvin väljästi vain joen tai sen sivujoen nimi mainiten. Ellei näitä katselmuksissa erikseen mainittu, merkittiin kuitenkin aina oikeudet kylien yhteisiin kalavesiin.

Nousukalan pyynti oli vielä 1800-luvun puolivälissä Sodankylässäkin merkittävää, ja sen takia pitäjänmiehet seurasivat huolella, ettei lohien väylää suljettaisi padoilla ja pyydyksillä alavesissä. Lohi nousi vielä 1900-luvun alussa Kitisessä Tankajoen purkauskohtaan ja Tankajokea vielä Siikajoen purkauskohtaan, jossa se saavutti pohjoisimman nousukohtansa. Luirolla taas lohi nousi Riestojen purkauskohtaan, vielä Kopsusjoessa oli lohtatavattu. Muista nousukaloista taimen nousi Kitistä myöten yhtä pohjoiseen kuin lohikin. Luirossa se tavoitti Repojoen ja Kemijoessa se nousi aina Värriöjoelle saakka. Muikkua saatiin useista Keski-Lapin järvistä.

Siikaa pyydettiin kutuaikana nimenomaan Alaperän vesissä. Siellä ei haluttu pyynnistä luopua, vaikka osa olisikin sen halunnut kieltää. Omia teitään sodankyläläiset halusivat kulkea myös tuohustuksen suhteen. Etenkin lohien pyynnissä käytettiin syksyisin ikivanhaa pyyntökeinoa. Vaikka valtion kalastuksen tarkastaja ja oma kruunuvoutikin halusivat opastaa Sodankylän kalamiehiä tämän pyyntitavan hylkäämiseen, eivät nämä tätä opastusta ymmärtäneet. Luirojärvestä saatiin siikaa, taimenta, harreja, haukia ja ahvenia. Tuormusjärvestä pelkästään muikkua ja Pyhäjärvestä haukea, ahventa, särkeä, siikaa, madetta ja kiiskeä.

Poronhoito

Porosta tuli vanhan Kemin Lapin ihmisille 1600-luvulta alkaen yhä tärkeämpi osa elämää ja elinkeinonäköalaa. Kun vanha metsästäjä-kalastaja-saamelainen kulttuuri ja uudisasutuksen mukanaan tuoma maanviljelyskulttuuri yhdistyivät ja sekoittuivat, porojen lukumäärät kasvoivat, eikä enää voinut erottaa kuka poromiehistä oli ikivanhaa saamelaista juurta, kuka savolaisperäistä uudisasukassukua. Järjestäytynyt poronhoito alkoi kehittyä 1700-lu-

Kuva 15. Kalastus on ollut tärkeässä roolissa Pyhäjärvellä aina. Pyhäjärven pohjoisosa on ollut nuottapyyntiin sopiva kalarikas vesi, jonka rannoilla on ollut runsaasti kalapatsaita. Siellä väitetään olleen monikaulaisiakin kalapatsaita, joita muualta lähialueilta ei ole löytynyt. Kuvassa verkonnostoa 1960-luvun lopulla. Terttu Törmäsen albumi.

vun alussa, kun alettiin käyttää poronhoitajien omia poromerkkejä. Poromerkkit olivat välttämättömiä, kun jouduttiin riitelemään porojen omistuksesta.

Pitäjänsenkokous sai talvella 1873 aikaan kaksiosaisen ”Ohjesäännön porokarjan paimentamisesta”. Kruunuvouti ehdotti senaatille komitean asettamista tutkimaan poronhoidon ongelmia. Komitea antoi lausuntonsa 2.10.1877. Monien poronhoitoon liittyvien kohtien lisäksi komitean ehdotuksessa ”koskien poronhoidon järjestämistä ja edistämistä Suomen Lapissa” oli ehdotus, jota voidaan pitää varsinaisena paliskuntalaitoksen alkuun saattajana.

Ennen kuin komitea oli antanut oman lausuntonsa, senaatti oli toukokuussa 1877 myöntänyt lupaa porojen laiduntamiseen valtion mailla. Lupaa jatkettiin koko poronhoitoalueella viidellä vuodella vuonna 1883 ja edelleen kymmenellä vuodella 1888. Tämän jälkeen laiduntamislupaa jatkettiin senaatin päätöksellä vuoden 1902 loppuun saakka. Tässä senaatin päätöksessä edellytettiin paliskuntien perustamista poronhoitoalueen sisälle ja esimiehen valintaa paliskunnalle. Kuvernööri kehotti

kesällä 1881 asettamaan toimikuntia porosääntöjä laatimaan, sodankyläläisetkin tottelivat ja asettivat peräti 11-jäsenisen toimikunnan. Jäsenet edustivat eri kyliä, nykyisen Pelkosenniemen alueelta Elias Tervo Alaperää ja Kaaperi Mattila Suvantoa. Koko pitäjää koskevaa porosääntöä laatimaan pitäjänkokous nimesi maaliskuussa 1891 komitean, joka sai ohjesäännön valmiiksi kesäkuussa 1891. Pitäjänkokous hyväksyi sen seuraavana päivänä ja läänin kuvernööri vahvisti huhtikuussa 1892. Sodankylä oli saanut monien vaiheiden jälkeen "Ohjesäännön Porojen hoidolle Sodankylän pitäjässä".

Nämä säännöt olivat vähäisin muutoksin voimassa suurpitäjän jakaantumiseen saakka. Poroyhtiön sääntöjen täydennykseksi Kemikylä ja Sompio saivat oman Aitayhtiön ohjesäännön kuvernöörin vahvistamana 29.5.1895. Tämä aitayhtiö laskettiin myöhemmin jäsenenä paliskuntien joukkoon Sodankylän Poronhoitoyhdistyksessä. Pyhäjärven paliskunta esiintyy komiteoissa ensimmäisestä Lapin komiteasta alkaen. Siitä ei ole tietoa oliko Pyhäjärven ja Lapin paliskuntien alueella varsinaisia erotuspaikkoja jo 1800-luvulla tai aikaisemmin.

Uitto- ja savotta

Tukkien uittotyöt tarjosivat lisätulon ansaintamahdollisuuden myös paikkakunnalla asuvalle väestölle. Työmiehiä tarvittiin sekä purouitossa että Kemijärven yli 60 kilometrin matkalla suoritettavassa lauttauksessa. Vuoden 1876 uittosäännössä ulotettiin määräykset koskemaan jo Kitistä ja Kemihaaraa. Vielä tuolloin kalastus oli huomattava elinkeino ja säännöstössä turvattiin sen asema määräämällä mm. tukit uitettavaksi kuorittuina sekä säännösteltiin uittoaikoja niin, ettei kalastajille aiheutunut siitä harmia. Kemijärven yliuitto nopeutui melkoisesti vuonna 1898, jolloin Kemi-yhtiö hankki "Alku" -nimisen höyrylaivan ja höyryvarppauskausi pääsi alkamaan. Uusi menetelmä havaittiin nopeasti hyväksi ja kannattavaksi, ja vuoteen 1902 mennessä Kemi-yhtiöllä oli Kemijärvellä jo kolme höyrylaivaa. Samoihin aikoihin myös Kurt-yhtiö sekä Puutavarayhtiö Baltiska katsoivat parhaaksi hankkia samanlaista kalustoa lauttauksen avuksi.

Yhteisuitojen kehittyessä ja yleistyessä käytännöksi tuli, että suurin puutavaran omistaja vastasi uitosta pienempien suorittaessa osuutensa rahana. Kun Kemi-yhtiöstä tuli suurin sahatavaran käyttäjä, vastuu uitosta lankesi sille. Vuonna 1901 perustettiin vihdoin Kemijoen Uittoyhdistys ja sille nimettiin uittopäällikkö, jonka vastuualueena oli vesialue Kemijärven Luusuasta jokisuulle asti.

Uitto muuttui yhä suunnitelmallisemmaksi ja etukäteen tehtyihin laskelmiin perustuvaksi. Ke-

Kuva 16. Osa Kemijärven maineikasta, nyttemmin jo historian lehdille telakoitunutta varppilaivastoa rantautuneena kotirantaansa Konttisen mutkan ankkuripaikkaan ilmeisesti "juhannustulille" joskus 1910-luvun tienoilla. Kemijärven kotiseutumuseo/Paavo Ingerön valokuvakokoelmat.

mijärven yläpuoliset alueet alkoivat vähitellen kiinnostaa uittoyhdistystä. Uitettava puumäärä Kemijoen vesistöissä kasvoi edelleen 1920-luvulla ja vaikka 1930-luvun alun suuri talouslama vaikuttikin voimakkaasti sahaustoiminnan vähenemiseen, voitiin se Lapissa kompensoida selluloosatehtaiden perustamisilla. Alkoi legendaarinen savotoiden ja uiton kulta-aika, joka keskittyi vuosien 1933 ja 1937 väliin. Laivaliikenteen loputtua vuonna 1937 rakennettiin Pelkosenniemen Autioniemen vastuu noin 40 km:n päähän Kemijärveltä ja sinne koottiin kerralla kaikki yläpuolisilta vesiltä tulevat puut.

Vaikka etenkin uittotöihin osallistui paljon pitäjien omia miehiä, olivat savotat ja uivot täynnä pitäjän ulkopuolelta tulleita miehiä. Näin ollen savottojen ja uittojen mukanaan tuoma pitäjän ulkopuolinen väki alkoi muuttaa Suur-Sodankylän väen koostumusta. Uusi aika ei tuonut vain metsämarkkoja, vaan se toi myös uutta väkeä ja uutta verta vanhaan saamelais-suomalaiseen suurpitäjään.

Sotien jälkeinen jälleenrakennuskausi elvytti uittoa tuomalla uusia uittajia ja puutavaralajeja uiton piiriin. Vaikka 1950-luvulla uittomäärät kohosivat huippulukuihin, Kemijoen jokilatvojen käyttö uittamiseen alkoi supistua. Taloudellisesti kannattamaton purouitto lopetettiin, sillä metsäautotiet tarjosivat kannattavamman kulkureitin puutavaralle ja puut kuljetettiin autoilla pääväylän varteen tai suoraan tehtaalle. Uittamisen taantumiseen oli osaltaan syynä autokuljetusten nopeus, joustavuus ja kustannuksien edullisuus. Lapissa irtouitto loppui Tornionjoella vuonna 1971 ja Kemijoenjoella vuonna 1992.

Kulkureitit

Kemijoki

Pohjois-Suomen valtavyälä, Kemijoki on maamme pisin joki, jonka juoksuksi Korvatunturin tienoilta Perämereen on laskettu 512 kilometriä. Mikäli Kemijoki mitataan sivujokensa Kitisen latvoille, saadaan yhteispituudeksi peräti 552 kilometriä.

Vesitiet olivat tärkein kulkuväylä ennen maanteiden rakentamista. Talvisin niitä pitkin kulkivat jäätiet, joita pitkin saattoi suunnistaa porolla tai hevosella, eikä ollut suurta pelkoa eksymisestä kukaan jos suunnan tiesi. Kemijärvi oli tärkeiden vesireittien risteyksessä. Sieltä pääsi veneellä Kemijokea alas meren rantaan sekä itään päin kauas Vienanmerelle ja aina Laatokalle asti. Nämä väylät olivat vilkkaassa käytössä esihistoriallisista ajoista pitkälle 1800-luvulle asti matkattaessa Kuolajärvelle, Kuusamoon ja Vienan Karjalaan viljan ja suolan oston. Kemijokea pääsi myös pohjoiseen Pelkosenniemielle, josta taas Luurojokea myöten Inariin ja Jäämeren rannikolle kauppamatkoille ja sittemmin myös kausitöihin. Joen kymmenet haarat avasivat tien kauas koilliseen, itään ja kaakkoon. Matkoilla liikuttii tavallisesti talvisin poroilla jokivartta ja myös hiihtämällä.

Laivaliikenne

Laivaliikenne Kemijoella alkoi 1900-luvun alkuvuosina, jolloin suuret metsätyömaat vilkastuttivat kauppaa ja liikennettä. Huoltoyhteyksiä ja matkustusreittejä tarvittiin, ja kun tieverkosto oli puutteellinen ja maanteitä harvassa, vesitiet muodostivat luonnollisen kulkuväylän.

Syksyllä vuonna 1906 perustettiin Kemijärven Höyryveneosakeyhtiö, mikä merkittiin kaupparekisteriin kolme vuotta myöhemmin senaatin annettua asiasta myönteisen päätöksen.

Sääntöjen mukaan yhtiön tarkoituksena oli ”harjoittaa höyryveneliikennettä matkustajain ja tavarain kuljetuksessa sekä puitten hinauksessa.” Ensimmäinen laiva ”Saattaja” valmistui keväällä 1908. Laivaan sai ottaa 99 matkustajaa ja se pystyi kulkemaan kahdeksan solmun nopeudella. Saattaja asetettiin kulkemaan Pelkosenniemen linjalle. Yhtiön toinen laiva ”Aalto”, mikä hankittiin vuonna 1910, kulki jo 12 solmun nopeudella. Se oli tehty varta vasten matkustajalaivaksi ja kulkemaan virtaavassa vedessä. Yläkannella sijaitsivat I luokan matkustajahytit, alakannen etupuolella III luokan sekä takana II luokan salonki. Aalto asetettiin Pelkosenniemen reitille, jota se kulki lähes neljännesvuosisadan. Kolmas laiva ”Helmi” ostet-

tiin vuonna 1916 pelkosenniemeläiseltä kauppias Kustaa Tervolta, joka oli hankkinut sen Saimaalta ja harjoittanut sillä liikennettä välillä Kemijärvi – Pelkosenniemi. Uusi omistaja risti laivan ”Hirvaaksi”. Tähän voitiin ottaa 19 matkustajaa, jotka sijoitettiin konehuoneeseen. Matkanopeus oli vain kahdeksan solmua kuten Saattajallakin.

Laivaliikenteen tärkein ja taloudellisesti tuottavin reitti oli Kemijärvi–Pelkosenniemi. Pituutta matkalla oli 55 kilometriä. Laiva lähti klo 15 Taiteilijaniemestä ja ennen pääteasemaa oli kahdeksan välilaituria: Tohmo, Kostamo, Leväranta, Oinas, Tapionniemi, Vuostimo, Autioniemi ja Saunavaara. Pelkosenniemeltä voitiin vielä jatkaa matkaa vesiteitse Kairalaan ja Luirolle Kitistä pitkin, Savukosken suuntaan Kemijokea ylös.

Tiestön kehitys

Varhaisina aikoina metsästykseseen, kalastukseen ja poronhoitoon perustuva talous vaati lähes jatkuvaa liikkumista. Elämänkierto on kulkenut melko säännöllisesti samoja reittejä samoihin vuodenaikoihin samoille paikoille. Joet tarjosivat kelirikko-aikaa lukuun ottamatta ympärivuotisen kulkuväylän. Koko Pohjoiskalottia halkoi reitistö, jonka muodostivat kolme tietä: Läntisin tie vei Tornion ja Muonion jokien kautta Jyykeän vuonolle Skibotniin eli Markkinaan tai vielä kauemmas Tromssaan ja Hammerfestiin, keskimäinen tie Kemijoen väylää Inariin ja sieltä Varanginvuonon etelärannalle Näätämöön ja kolmas tie vei Kuusamon tai Kuolajärven Alakurtin kautta Vienanmeren Kantalahteen ja sieltä Imandrajärven kautta Kuolaan niin kutsutulle Ryssän rannalle. Tämän kaltainen perusliikenneverkko toimi 1500-luvulta Suomen itsenäistymiseen saakka.

Valtaosa Peräpohjolasta oli vielä 1810- ja 1820-lukujen vaihteessa ilman maanteiksi luokiteltuja teitä, koska tie Tornionjokilaaksossa jäi Ruotsin puolelle. Tietä alettiin rakentaa joen itärannalle 1820-luvulla ja se eteni lähinnä valtion hätäaputöinä kohti pohjoista. Lapin maanteiden ydin, Kemi-Rovaniemi, valmistui 1800-luvun puoliväliin mennessä yleiseksi tieksi. Rovaniemen- Kemijärven maantie valmistui vuonna 1853. Teiden rakentaminen kesti pari vuosikymmentä, koska rahoitus oli järjestetty vain katovuosiksi ja ne voitiin rakennusajan vaurioiden jälkeen ottaa käyttöön vasta korjausten jälkeen.

Pohjoisimmassa Suomessa tietöiden erämaiden asukkaille talvitiet olivat tärkeät. Kemijärven- Sallan talvireittiä käytettiin talvisin poro- ja hevosreitteinä, mutta kesäisin jalkapolkuna. Toinen talvitie johti Rovaniemeltä Kemijärvelle ja sieltä Luurojokea seuraten Inariin.

Kuva 17. Postikortti Pelkosenniemen kirkonkylältä vuodelta 1952. Kuvassa etualalla Kurjen kauppa, taustalla Poro ja riista ja sen takana Niemen koulu. Kuvaaja J.S. Alopaeus. Suvannon kyläyhdistyksen kuva-arkisto.

Autonomian aikana Lapin tienrakennus eteni valtion rahoituksella. Rovaniemen ja Sodankylän välinen tie oli aloitettu vuonna 1849, mutta sen rakentaminen saatiin vauhtiin 1890-luvulla. Tietä jatkettiin kohti Ivaloa, jonne se valmistui vuosina 1913 ja 1914. Tämä mahdollisti strategisen Ivalon-Petsamon tien aloittamisen ja yhdisti Koillis-Lapin kulta-alueet eteläisen Suomen liikenneverkkoon. Polkutien rakentaminen Sodankylästä Tanhuan kautta Martinkylään oli esillä, mutta sen rakentaminen siirtyi vuosikymmeniä.

Tie Kemijärveltä Sallan kirkonkylään ei ollut auttolla ajettavissa ennen kunnostusta vuonna 1919. Tietä jatkettiin kohti itärajaa Alakurttiin. Sallan suunnalla rakennettiin useita teitä, jotka paransivat pohjois-eteläsuuntaisia yhteyksiä. Lisäksi rakennettiin tie Kemijärveltä Pelkosenniemelle ja Pelkosenniemeltä Savukoskelle. Tie Pelkosenniemelle valmistui vuonna 1935 ja Pelkosenniemen- Savukosken tie jo vuonna 1928. Sallasta Savukoskelle valmistui erämaantie talvisotaan mennessä. Savukoskelta jatkettiin tietä vuosina 1936–1939 Marttiin, missä oli rajavartiosto. Sodankylän ja Pelkosenniemen välistä yhteyttä, jossa kulki polku, alettiin muuttaa tieksi vuonna 1935.

Itsenäistyminen ja sota-ajat

Pelkosenniemi itsenäistyi omaksi kunnakseen vuonna 1916 seurauksena Suur-Sodankylän seurakunnan jakautumisesta kolmeksi itsenäiseksi seurakunnaksi: Pelkosenniemeksi, Savukoskeksi ja Sodankyläksi. Itsenäistymisprosessi käynnistyi jo joulukuussa 1907 kun Sodankylän kirkkoherralle osoitettiin 31 alaperäläisen ja keminkyläläisen allekirjoittama kirje, jossa vaadittiin ”Suomen suurimman seurakunnan” jakoa itäiseen ja läntiseen osaan. Kirjettä käsiteltiin kokouksessa ja tuloksena tuolloin oli, että seurakuntaa ei jaeta kahtia. Puuha-

miehet eivät lannistuneet, vaan helmikuussa 1908 he allekirjoittivat kirkkolain mukaisesti tuomiokapitulille valituskirjeen.

Kirkkoherra Heickell perusti toimikunnan selvittämään seurakunnan jakamiseen liittyviä asioita. Jakamisen syiksi toimikunta esitti seurakunnan laajuuden, hankalat vesimatkat, epätasaisen asutuksen, huonot liikennevälineet ja kunnallisen ja kirkollisen elämän vaikeudet. Nimismiespiirien jakoa seurakuntajaon perustaksi se piti epäkäytännöllisenä, koska Sompion yhteydet olivat helpommat Sodankylään kuin uuteen seurakuntaan. Raja tulisi kulkemaan Poovaarasta kolmen pitäjän rajan yhtymäkohtaan ja sieltä Talkkunapähän. Uuden seurakunnan pinta-alaksi tulisi noin 7000 neliökilometriä. Kirkon ja pappilan paikasta jouduttiin äänestämään: Savukoski sai kolme ja Pelkosenniemi viisi ääntä. Ahkerasti työskennellyt toimikunta esitti yksimielisesti uuden seurakunnan nimeksi Keminlappia. Vanha saisi kantaa Sodankylän nimeä.

Alaperäläiset ja savukoskelaiset hyväksyivät pääosin tehdyn ehdotuksen ja tekivät pieniä muutoksia kylien talojen sijoitteluun. Savukosken miehet olivat tuoneet kokoukseen ehdotuksen Savukoskesta kirkon paikaksi: se oli uuden seurakunnan keskellä ja seutu siitä ylöspäin sekä Kemi- että Tennijokien varsilla oli maanviljelyskelpoisuuteen katsoen asutuksen laajenemiselle edullisempi kuin muut osat uutta seurakuntaa, joten kirkko mainitussa Savukosken kylässä läheisessä tulevaisuudessa tulisi olemaan väkiluvunkin suhteen ”keskellä kylää”. Kokouksessa savukoskelaiset kuitenkin luopuivat kannattamasta Savukoskea kirkon paikaksi ja tyytyivät Pelkosenniemeen.

Sodankylässä oltiin jakoa vastaan ja tuomiokapituli pyysi kuvernöörin lausuntoa asiasta. Kuvernööri taas pyysi oman lausuntonsa taustaksi Lapin kruununvoudin ja Sodankylän nimismiesten lausunnot. Kuvernööri oli lausunnossaan sitä mieltä, että Pelkosenniemen Kilpimaa oli kirkon paikaksi liian etelässä, Savukoski oli sijainniltaan parempi. Alaperäläiset hermostuivat kuvernöörin ehdotuksesta kirkon paikasta ja tekivät asiasta valituskirjelmän. Senaatti lähetti kesällä 1913 kolme senaattoria, esittelijäsihteerin ja protokollasihteerin tutustumaan paikan päällä alueeseen. Senaatin lähettiläät pitivät kokouksia jakoasiasta sekä Savukoskella että Pelkosenniemellä. Ilmeisesti esille oli nyt noussut kolmen seurakunnan muodostaminen.

Tuomiokapituli ei taipunut kahden uuden seurakunnan perustamiseen. Se ei nähnyt Savukosken asutuksen kasvussa mahdollisuuksia omaan seurakuntaan. Kirkon paikkana Pelkosenniemi oli sovelia, Savukoskelle voitaisiin rakentaa rukoushuone. Rajan kuluksi kapituli kannatti jo aikaisemmin

Kuva 18. Pelkosenniemen kirkonkylää 2.10.1952. Kuvaaja Matti Poutvaara. Museoviraston kuva-arkisto.

kuvernöörin esittämää linjaa, joka jättäisi Tanhuan ja Kiurujärven uuteen seurakuntaan. Jälleenkään ei senaatti uskaltanut tehdä lopullista päätöstä pyytämättä maallisten viranomaisten lausuntoja. Kuvernööri Langinkoski kannatti tuomiokapitulin ehdotusta muutoin, mutta Savukosken oli tultava Keminlapin uuden seurakunnan keskuksiksi. Alueen itä- ja pohjoisosilla oli kuvernöörin mielestä niin paljon paremmat mahdollisuudet kehittyä, ettei Pelkosenniemi voinut kilpailla keskuksen paikasta. Lisäksi suunnitteilla oleva tieyhteys Pelkosenniemen – Savukosken ja Tanhuan – Savukosken välillä korosti Savukosken keskeistä asemaa.

Kuvernöörin lausunnon johdosta päättivät pelkosenniemeläiset näyttää joukkovoimansa: 234 allekirjoittajan valtakirjalla valitut lähtivät viemään terveiset Helsinkiin. Pelkosenniemen lähetystön senaatissa käymistä keskusteluista ei ole tietoa. Senaatti päätti vuosikymmenisen keskustelun 21.11.1916: Suur-Sodankylästä erotettiin kaksi itsenäistä Pelkosenniemen ja Savukosken seurakuntaa ja kuntaa, joiden rajat tulivat kulkemaan ensimmäisen jakotoimikunnan esittämässä muodossa. Pelkosenniemen kunnan pinta-alaksi tuli 1923 ja Savukosken kunnan 6327 neliökilometriä. Seurakuntien itsenäisyys alkaisi 1.5.1917. Edelleen luvattiin, että molempien seurakuntien kirkot rakennettaisiin niillä 100 000 markalla, jotka yleisten

rakennusten ylihallitus oli saanut keisarilta kahden kirkon rakentamiseksi Lapin alueelle.

Savukosken seurakunnan itsenäisyys jäi loppujen lopuksi varsin lyhyeksi, sillä pula-aikana valtioneuvosto päätti, että vuoden 1931 alusta Savukosken ja Pelkosenniemen seurakunnat yhdistetään Pelkosenniemen seurakunnaksi. Savukoskelle kuitenkin rakennettiin oma ns. rajaseutukirkko sodan jälkeen.

Asutuslait

Maailmansotien välisenä aikana koki Lapin ja Peräpohjolan maatalous voimakkaan nousun. Lappi tuntui olevan suurien toiveitten maa. Siitä kertoo mm. valtion laajamittainen asutustoiminta. Tavoitteena oli tilattoman väestön sitominen maahan sekä luonnonvarojen tehokas käyttöönnotto. Pelkosenniemellä peltopinta-ala kaksinkertaistui ja tilojen tuottavuus parani. Entisistä metsä ja uitotyömiehistä tuli 1920- ja 1930-luvulla Pohjois-Suomen vakainaista väestöä.

Vuonna 1922 tuli voimaan ensimmäinen maamme itsenäisyyden aikainen asutuslaki. Se koski valtion metsämaiden asuttamista ja niillä olevien vuokra-alueiden lunastamista. Lain yleisenä päämääränä oli vuokramiesten ja tilattoman väestön itsenäistäminen sekä sitominen maahan muodosta-

malla "itsekkannattavia" tiloja. Maansaannin edellytyksenä oli, että hakijan tarkoituksena oli "asua ja viljellä tilaa". Lain perusteella ns. kruununmet-sätorpat itsenäistettiin ja muutettiin viljelys-tiloiksi.

Valtionmaiden asuttamisesta annetun lain mukaista asutustoimintaa varten asutushallituksen tuli asettaa erityinen asutustoimikunta, silloin kun kysymyksessä olivat laajan alueet. Lokakuussa 1936 maatalousministeriö vahvisti näiden alueiden asutussuunnitelmat. Uusi asutuslaki annettiin marraskuussa 1936 ja se tuli voimaan vuoden 1938 alusta. Sen mukaan valtion maasta voitiin antaa alueita viljelys-tiloiksi, asuntotiloiksi ja lisämaiksi sitä mukaa kun hakijoita ilmaantui. Kruunun uudistilojen asukas-oikeuspäätöksiä tehtiin myös 1930-luvulla.

Pelkosenniellä Aapajärvelle, Härkäjoelle ja Lehdonaavalle muodostettiin vuoden 1936 asutuslain mukaan nelisenkymmentä tilaa. Ensimmäiset asukkaat tulivat talvisodan kynnyksellä, mutta suurin osa tiloista asutettiin vasta sotien jälkeen. Ennen sotia ehdittiin rakentaa tiloille johtavat kylätiet, kaivaa soille kanavia ja aloittaa talouskeskusten rakentaminen.

Sota-ajan tuhot

Lapin sodassa tuhoutui eri puolilla maakuntaa vanhoja arvokkaita rakennuksia, niin myös Pelkosenniemen alueella, jossa tuhoaminen oli enemmänkin satunnaista kuin järjestelmällistä. Pahimmin hävitettiin Pyhäjärvi, jossa säästyivät vain yksi talo. Saunavaarasta poltettiin osa taloista, sen sijaan Arvospuolella säästyivät tuholta kaikki talot. Pelkosenniemen kirkonkylältä poltettiin vain muutama talo, ja Suvanto jäi kokonaan polttamatta, samoin Luuro. Saukkoavan ja Aapajärven ns. asutuskylä ei vielä tuolloin edes ollut.

Kairalassa joen itäpuolelta poltettiin lähes kaikki eli yksitoista taloa. Vain Halosen pieni mökki sekä Lahtelan ja Kokonperän piilossa olleet rakennukset jäivät polttamatta. Pihapiirien polttaminen oli niin täydellistä, että vain Tallavaaran aitta jäi jäljelle. Sitäkin oli yritetty sytyttää rakennuksen alle asetetulla palavalla viljalyhteellä, joka kuitenkin oli sammunut. Sitä, miksi Kairalasta poltettiin vain toinen puoli tai miksi esim. Suvanto jätettiin kokonaan polttamatta, pohdittiin sodan jälkeen usein. Useimmiten oletettiin, että lokakuun lopussa pohjoista kohti perääntyvillä saksalaisilla olisi ollut kova kiire poistua kylästä suomalaissotilaiden takaa-ajamina.

Sodan jälkeinen kehitys

Elinkeinorakenne

1800-luvun jälkipuoliskolle saakka nykyisen Pelkosenniemen alue edusti melko tyyppillistä jokivarsille painottunutta, maanviljelystä, karjanhoidosta ja erätaloudesta elantonsa saavaa seutua. 1800-luvun loppupuolella suursavotat mullistivat seudun elinkeinoelämän. Metsätalouden ansiosta 1900-luvun alussa Alaperä eli nykyisen Pelkosenniemen kunnan alue oli vaurainta osaa laajassa Sodankylän pitäjässä. Savotat kuitenkin hiljenivät 1920/1930-luvuille tullessa, minkä jälkeen maatalous nousi pääelinkeinoksi, jollaisena se pysyi aina 1970-luvulle saakka. Tämän jälkeen elinkeinorakenne on ollut palveluvaltainen, alkutuotannon ja jalostuksen edustaessa vain marginaalista osaa. Palveluista suurin osa liittyy Pyhätunturin matkailukeskuksen palveluihin. Yksityinen sektori onkin suurin Pelkosenniemen väestön työllistäjistä, kunnan seuratesa toiseksi suurimpana työllistäjänä.

Väestönkehitys

Muiden Itä-Lapin kuntien tavoin väki on vähentynyt myös Pelkosenniellä 1960-luvulla alkaneen rakennemuutoksen ja sitä seuranneen väestömuuton myötä. Vuonna 1970 Pelkosenniellä asui 2 107 asukasta, vuonna 1980 väkimäärä oli 1601. Väen väheneminen jatkui niin, että 1990 Pelkosenniellä oli 1 533 asukasta ja vuonna 2000 asukkaita oli 1 243. Vuonna 2008 asukkaita oli 1 046. Väestömäärä on sittemmin painunut alle tuhannen asukkaan ja 31.12.2011 Pelkosenniellä oli asukkaita virallisten laskujen mukaan 973.

Nyt ja tulevaisuudessa

Väkiluvultaan pienimpänä Lapin kuntana Pelkosenniemen on onnistunut säilyttää itsenäisyytensä – vaikka se useaan otteeseen onkin ollut uhattuna. Vuonna 2004 kuntaa oltiin voimallisesti liittämässä Kemijärven kaupunkiin. Asiasta äänestettiin kunnassa ja lukemat itsenäisyyden säilyttämisen puolesta olivat murskaavat 719–69. Vuoden 2004 jälkeen Pelkosenniemi on onnistunut nostamaan tilinpäätöksensä plussan puolelle jo useana vuonna. Suhtautuminen kuntaliitoksiin on säilynyt kielteisenä myös nykyisen kuntauudistuksen pyörytyksessä.

Pitkälti Pyhätunturin ansiosta Pelkosenniemen tulevaisuuden näkymät pysyivät positiivisina myös jatkossa. Pelkosenniellä on erityisen paljon arvokasta ja hyvin säilynyttä kulttuuriympä-

ristöä, jonka mahdollisuuksia kulttuurimatkailukäytössä ei vielä juurikaan ole hyödynnetty. Toi-

vottavasti kunnan rikas kulttuuriperintö aletaan tulevaisuudessa nähdä myös matkailuvalttina.

Kuva 19. Postikortti Pelkosenniemen kirkonkylältä. Ajankohtaa ja kuvaajaa ei mainita. Pekka Oravan arkisto.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristön ominaispiirteitä

Arkeologisen kulttuuriperinnön ominaispiirteitä

• Sirkka-Liisa Seppälä

Pelkosenniemen tunnettu arkeologinen kulttuuriperintö keskittyy vahvasti jokivarsiin, erityisesti koillisesta virtaavaan valtaväylään Kemijokeen. Monet 1700-luvulla perustetuista taloista on pysytetty paikoille, joista on esihistoriallisen ajan löytöjä tai perimätietoa saamelaisasutuksesta. Esimerkkinä voidaan mainita Lapinniemi ja Kiemunkivaaran seudut. Peuranpyynnistä ja pyyntitaloudesta luovuttiin 1700-luvulle tultaessa, mutta jo samalla vuosikymmenellä poronhoito laajeni osaksi karjataloutta. Pyhäjärven seutu on omaleimainen kulttuuriympäristö, jossa on runsaasti kalastusperinteen ja peuranpyynnin muistoja.

Pelkosenniemi on myös ikivanha liikenteen solmukohta, sillä seudun kolme pääjokea joet ovat esihistoriallisista ajoista lähtien olleet Itä-Lapin

keskeisiä kulkuväyliä. Tärkeimpiin maa- ja vesikulkureitteihin on kuulunut Ruijan polun Sompion kautta kulkenut reitti, ns. Sompion kauppaväylä, joka kulki Kemijokea pitkin Kitiselle ja siitä Luirolle ja edelleen Tanhunaan. Kesäpolkuna ja talvitienä käytettiin suoraan Luiron kylästä Tanhunaan kulkevaa maareittiä.

Pelkosenniemen metsäkulttuuria edustavat ennen kaikkea savotta- ja uittokaudesta kertovat jäännökset kuten metsäkämppien perustat ja uittorakennelmat. Vesistöjen ja rantaniittyjen käytöstä kertovat myllynpaikat, patorakenteet ja niittypirttien rauniot.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelmassa esiteltävään rakennusperintöön ja rakennettuihin ympäristöihin liittyy myös arkeologista kulttuuriperintöä. Sitä on esitelty lyhyesti kohdekuvausten yhteydessä.

Kuvat 20 ja 21. Kullankaivuun muistomerkkejä Pyhä-Luoston kansallispuistossa. Tunnettu kullankaivaja Henry Kerkelä etsi vuonna 1906 kultaa Pyhätunturin Kultakeron rinteessä sijaitsevan kivirakan reunasta. Yritys oli turha, mutta siitä on jäänyt jälkipolville muistoksi noin metrin syvyinen kaivanto. Pirjo Rautiainen/Metsähallitus 2011.

Pelkosenniemen vanhaa rakennuskulttuuria

• Päivi Rahikainen

Pelkosenniemellä on säilynyt runsaasti erityisesti talonpoikaista rakennusperintöä. Suvannon kylän ”löytyminen” 1980-luvun alussa ja useita vuosia kestänyt rakennusten kunnostaminen tuottivat onneksi myös julkaisuja, joissa on laajasti kerrottu rakennusten historiasta, käytöstä ja kylän elämästä. Myös muissa kylissä on innostuttu korjaamaan ja säilyttämään vanhoja rakennuksia.

Nykyisen Pelkosenniemen aluetta on asutettu 1600-luvun lopulta lähtien. Kairalan silloisissa Kairavuopion ja Jaakkolan taloissa pidettiin 1760-luvulla katselmukset, joista selviää että niissä on ollut useita pienehköjä asuinrakennuksia: tupia ja pirttejä, joita varmaankin lämmitettiin savuttavilla kiukailla. Lisäksi kummankin talon rakennuskantaan kuului ainakin yksi navetta, talli, lampola, keittokota, riihi, kaksi tolppa-aittaa ja sauna.

1830-luvun katselmuksissa rakennuskannan tilanne näyttää kolmen talon – Kairalan Martinin ja Pelkolan sekä Pelkosenniemen kylän Kilpimaan – tarjoamien esimerkkien perusteella jo aivan toisenlaiselta. Tuohikattoiseen, 14–18 metrin pituiseen päärakennukseen kuului pirtti, tupa, eteinen ja yhdestä kolmeen kamaria. Lisäksi pihassa oli kesätuparakennus eli ”puoji”, jonka yhteydessä saattoi olla talli tai eteinen ja kamari. Navettaan liittyi rehulato. Keittokota oli pohjaltaan jokseenkin neliömäinen rakennus. Siinä sijainneessa padassa keitettiin lehmien haudevedet, pestiin maito- ja ruoka-astiat ja valmistettiin ruokia. Joka talossa oli kaksi riihtä ja kaksi olkilatua, samoin vilja-aittoja. Saunat olivat ”viisiseinäisiä”, siis luultavasti eteisellä varustettuja. Pihapiireihin kuului myös muun muassa vaatteiden säilytykseen tarkoitettu porttikäytävällinen luhtiaitta.

Vajaan kahdeksankymmenen vuoden aikana oli asumisessa tapahtunut huomattavasti muutoksia. Asuinrakennuksissa oli nyt runsaasti ikkunoita ja Martinilla mainitaan kaikissa muissa huoneissa olleen oma tulisija, kaiketi jo uloslämpivä, paitsi eteisessä ja tuvassa. Tupa olikin yleensä tarkoitettu varastotilaksi ja kesäajan asuinhuoneeksi. Taloissa on ollut kivijalka, mikä tarkoittanee sitä, että niihin on tehty rossilattia eikä enää multapenkkiä. Mielenkiintoinen on tieto Kilpimaan talon melko kookkaasta kesänavetasta (8,9 x 5,4 m). Se on mielestäni merkki siitä, että vaikka Alaperä hallinnollisesti kuului Sodankylään, niin yhteydet Kemijokivarren alempaan asutukseen ovat olleet vilkkaat. Siitä ovat todisteena myös luhtirakennukset, jotka

Kuva 22. Simunan pihapiiri Suvannosta on hyvä esimerkki pihapiirin muotoutumisesta: asuinrakennusta vastapäätä on navetta, ja makasiini on kolmannella sivulla. LKYT 2004.

kuitenkin vähitellen hävisivät pihapiireistä. Niiden tilalle vakiintuivat makasiinit tai puojit. Lisäksi Kemijokivarressa ”muotiin” tulivat jokiliikenteen vilkastuttua kaksikerroksiset venehuoneet.

Pelkosenniemen vanhimmat säilyneet rakennukset ovat 1700-luvun aittoja. Asuinrakennuksissakin jokin huone voi olla parisataavuotias. Pääosa esimerkiksi Suvannon rakennuksista on kuitenkin peräisin 1800-luvun jälkipuolelta ja 1900-luvun alusta. Pihapiirit ovat muotoutuneet siten, että punamullattua, vuoraamatonta asuinrakennusta vastapäätä sijaitsee navetta karjakeittiöineen. Kolmannella sivulla on makasiini, jonka tallin nurkalla on yleensä käymälä. Rakennusten siirrot ovat olleet tuiki tavallisia. Rakennuksia on muutettu pihasta toiseen ja uusiokäytetty toiseen tarkoitukseen.

Asuinrakennuksen pirttiä hallitsee kookas, julkisivultaan symmetrinen luonnonkivimuuri, jonka leivinuunin molemmin puolin on piisit. Kamareihin muurattujen pystyuunien koristeina on ransseja ja profiloiteja. 1800-luvun rakennusten yleisin ikkunatyyppe on kuusiruutuinen ikkuna syvine ikkunapenkkeineen ja klassistisine vuorilautoineen. 1910- ja 20-luvuilla rakentajat suosivat T-mallin ikkunoita. Peräpohjalaisen rakentamisen tavallisiin tyylipiirteisiin kuuluu Pelkosenniemeläkin asuinrakennusten ja aittojen hirsiräystäät ja tapittamalla liitetyt ”kissanpenkit”.

Pelkosenniemen itsenäistymisen aikoihin kunnassa oli isonjaon päättymisen jälkeen 41 tilaa rakennuksineen sekä Pelkosenniemen kylässä kaksi julkista rakennusta, nimittäin kansakoulu ja vilkastuneiden metsätöiden seurauksena Metsähallituksen puustelli (1913). Seuraavan vuosikymmenen hankkeita kunnassa olivat neljä kansakoulu talousrakennuksineen. Kunnan keskuksesta tuli kirkonkylä 1929, kun sinne valmistui joelta loivasti nousevan rinteen päälle kirkko ja pappila pihapiireineen.

Kuva 23. Alimmaisena kaksikerroksinen kuisti Saunavaaras-
sa. LKYT 2005.

Pelkosenniemen kylää luonnehdittiin 1930-luvun alussa hajanaiseksi, mutta kuitenkin rakennuksi-
taan Lapin komeimpiin kyliin kuuluvaksi, olihan
siellä myös kunnantalo, apteekkitalo, sairaala ja
nimismiehen virkatalo. Silti oli myönnettävä, että
”Kairala milteipä voittaa kirkonkylänkin suuruu-
dessa ja rakennusten upeudessa” (Suomenmaa
1931, s. 315). Pelkosenniemen kylän rakennustoiminta
jatkuu melko vilkkaana 1930-luvulla. Toki myös
Suvanto, Luiro, Saunavaara ja Pyhäjärvi
elivät melko vauraasti metsätalouden, poronhoidon,
karjan ja oman leipäviljan varassa. Asutustiloja
alettiin raivata suoalueille aivan 1930-luvun
lopulla.

On mielenkiintoista selvittää vielä hiukan tar-
kemmin yhtä pelkosenniemeläisten asuinrakennus-
tusten yksityiskohtaa, nimittäin kuistia. Muutama
vanha hirsirakennus on jäänyt kokonaan ilman
kuistia. Avokuisteja tai oven yläpuolisia katoksia
on tehty kouluille ja muutamiin kirkonkylän rak-
ennuksiin 1920- ja 1930-luvuilla. Umpikuistit ovat
kuitenkin selvästi yleisin ryhmä. Niitä on pystytetty
1880-luvulta lähtien, ensin vähän vaatimat-
tomampia ja 1910-luvulta lähtien kaksikerroksisia
ja melko leveitä. Ulko-ovi sijaitsee yleensä keskel-
lä rankorakenteisen kuistin päätyä, ja sen vierellä
ja yläpuolella on ikkunoita. Muutamien kuistien
räystään tuulilaudassa on ”pitsikoristelua”. Pari
kolme täysin ainutlaatuista kuistia on tehty Lui-
ron

ja Kairalan rakennuksiin (Martini, Karkko, Koti-
ranta). Muutamien pienehkön 1900-luvun rakennus-
kuistin taakse on yllättävän kapea ja korkea.
Jälleenrakennuskauden puolitoistakerroksisissa
taloissa on usein taitteinen pulpettikattoinen kak-
sikerroksinen kuisti, jonka yläosa voi olla samalla
parvekke. Näitä lipallisia, nimenomaan Pelkosenniemen-
niemelle tyyppillisiä kuisteja on ilmeisesti rakennet-
tu jo 1930-luvulla.

Jälleenrakennusajan rakennusperintö

• Tiina Elo

Rakentamisolosuhteet sodan jälkeisessä Suomessa olivat
vaativat, oli rakennettava paljon enemmän ja no-
peammin, vähemmällä resursseilla kuin aikaisem-
min. Rakentamiselle luotiin kiireellisyysjärjestys.
Ensin rakennettiin tuotanto- ja energialaitokset
sekä asutettiin erityisesti evakkoväestö. Evakko-
väestön asuttaminen liittyi maaseudun asuttami-
seen. Maaseudun nopea elvyttäminen oli maatalo-
usvaltaisen Suomen elintarviketuotannon kannalta
välttämätöntä.

Jälleenrakentamisen käytännön suunnittelusta,
ohjauksesta ja valvonnasta vastasi paikkakunnit-
tain paikallisen maanviljelysseuran asutustoimi-
kunta. Vasta vuonna 1945 hyväksyttiin laki maa-
seudulla rakentamisesta. Siinä annettiin ensimmäi-
sen kerran tarkkoja, lainvoimaisia rakentamismää-
räyksiä ja sen myötä rakennuslupavaatimus tuli
voimaan myös maaseudulla. Rakennukset pys-
tytettiin tyyppipiirustusten mukaisesti. Pohjois-
Suomen hävitetty maaseutu jälleenrakennettiin
Lapin maatalousseuran, Peräpohjolan ja Kajaanin
maanviljelysseurojen, Oulun läänin talousseuran ja
paikallisten jälleenrakennuslautakuntien johdon ja
valvonnan alaisena. Tilakohtaisen jälleenrakenta-
misen päävastuu oli tilan asukkaalla. Valtion toi-
minta oli vain tukea antava. Kun jälleenrakennus-
työ perustui asukkaiden omatoimisuuteen, saatiin
työt nopeasti käyntiin samanaikaisesti eri puolilla
Lappia. Samalla se ilmeisesti tuli valtiollekin edul-
liseksi, sillä omatoimisuus perustui pääosin myön-
nettyihin korvauksiin ja valtion halpakorkeisiin
lainoihin.

Tyyppipiirustusten mukaisella rakentamisella
oli suuri merkitys jälleenrakentamisessa. Se oli
ainoa tapa selviytyä pientalojen suunnittelusta
ja rakentamisesta. 1940-luvun monien tyyppita-
losarjojen myötä vakiintui silloinen omakotitalo-
tyyppi, ns. jälleenrakennustyyppi eli rintamamies-

talo. Yleisten tyyppipiirustusten täydennykseksi esimerkiksi Lapin rakennuspiirissä suunniteltiin nimenomaan Lapin oloihin tarkoitettuja omakotitalotyyppejä. Samoin suunniteltiin erityinen talviasuttava asuntosauna, joka nopeutti asutustilojen perustamista. Se oli tarkoitettu siirtolaisen ensimmäiseksi asunnoksi asuinkorsun tai kellari-kuopan jälkeen. Myöhemmin rakennus sisustettiin varsinaiseen käyttöön saunaksi. Ensimmäisessä rakennusvaiheessa asuntosaunaan tehtiin asuintilat, keittiö ja huone toiseen päähän sekä halkovaja ja käymälä toiseen. Kun varsinainen päärakennus oli valmistunut, asuintilat voitiin muuttaa sauna- ja pukuhuonetiloiksi. Asuntosaunat saattoivat toimia asuinkäytössä hyvin pitkäänkin, kunnes varsinainen asuinrakennus saatiin rakennettua.

Uudet omakotitalot poikkesivat ilmeeltään perinteisestä suomalaisesta rakentamisesta. Ne olivat kaikesta ylimääräisestä riisuttuja hirs- tai lautarakenteisia, kuutiomaisia rakennuksia, joissa on korkea kivijalka, yksi varsinainen asuinkerros ja jyrkähkön harjakaton alla korkea vintti, jonne oli mahdollista myöhemmin rakentaa kamareita. Neliötä lähenevä pohja kiertää keskelle sijoitettua tulisijaa, mikä on lämpötaloudellisesti edullisin ratkaisu. Pienimmissä tyypeissä asuinkerroksessa on vain tupakeittiö ja kamari, suuremmissa keittiö, kamari ja olohuone muodostavat yhdessä eteisen kanssa läpikuljettavan huonesarjan. Eteisen edessä on umpinainen, mutta kylmä kuisti. Rakennusten julkisivut oli verhottu yhtenäisin silein vaaka- tai pystyverhouksin ja ikkunat olivat melko pieniä.

Etenkin Lapissa osa rakennuksista tehtiin edelleenkin hirsirunkoisina, etelämpänä rakennukset tehtiin yleisimmin rankorakenteisina. Lämmöneristeenä käytettiin tavallisesti sahanpurua tai kutterilastua, joita oli helposti saatavilla. Perustuksissa jouduttiin usein käyttämään ”sästöbetonia” eli betonin sekaan lisättiin suuria luonnonkiviä. Kierätyks oli arvossaan ja purkuosien naulat, tiilet ja puutavara otettiin tarkoin talteen. Osittain rakentamisessa palattiin vanhoihin perinteisiin rakennusmateriaaleihin, kuten pärekattoihin ja savitiiliin, joita pystyttiin valmistamaan myös kotioloissa. Erilaisten korvikeaineiden käytössä oltiin rakentamisalalla kekseliäitä. Säännöstelyn piiriin kuuluivat aluksi sementti ja betoniteräs, myöhemmin bitumijalosteet, kattohuopa, maaliaineet ja tiilet. Laajimmillaan säännöstely ulottui lähes kaikkiin tarvikerhyymiin. Jälleenrakentamista hidasti aluksi myös sirkkelisahojen puute.

Myös ammattitaitoisesta työvoimasta oli pulaa. Työpalkat nousivat huimaa vauhtia ja rakentaminen oli kallista. Työkalustoakin puuttui. Sen korvasi kuitenkin tavaton kekseliäisyys, samoin työvoimapulasta selvittiin naapurivauvalla ja talkooyöllä.

Kuva 24. Lapissa tyyppitalot saatettiin rakentaa vielä hirsirunkoisina ja vuoraamattomina. Etelämpänä kaikki tyyppitalot tehtiin rankorakenteisina. Kuvassa olevassa Yli-talon päärakennuksessa on myös jälleenrakennuskaudelle epätyypilliset ikkunat eli 1880-luvulta aina 1920-luvulle käytössä olleet T-ikkunat. Lapissa tätä mallia käytettiin jonkun verran myös jälleenrakennuskauden tyyppitaloissa, joihin yleensä tehtiin kaksijakoiset standardi-ikkunat. Lapin oloissa tyyppitaloihin sallittiin enemmän poikkeuksia ja paikallisia sovelluksia kuin etelän taajamissa. Simo Oinas 2009.

Lapin jälleenrakennuksessa oli mukana myös palkatonta vapaaehtoistyövoimaa. Lapin jälleenrakentaminen oli voimakkainta vuosina 1945–1948, jonka jälkeen se nopeasti väheni.

Uusi rakentamisen tapa johti perinteisen kulttuurimaiseman muuttumiseen maaseudulla – niin myös Pelkosenniellä. Vanhojen peräpohjalaisen maatalojen ilmeeseen tottuneille uusi tyyli näyttäytyi osin outona. Lisäksi talon asumismuoto poikkesi perinteisestä, sillä suunnittelu lähti liikkeelle isän, äidin ja lasten muodostamasta ydinperheestä. Perinteisesti maaseudulla oli asuttu laajempina perhekuntina, mukana isovanhemmat ja palkollisetkin.

Tyyppitalojen rakentamista pidettiin maamme asunto-ongelman ratkaisemiseksi välttämättömänä, mutta rakennusten ulkoasu ja sijoittaminen ei saanut jälleenrakennuskauden aikana kiitosta edes arkkitehtikunnan parissa. Varsinkin nuori arkkitehtipolvi tuomitsi rintamamiestalojen arkkitehtuurin 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin tavoitteeksi muodostui tasakattoisten ja matalien pientalojen rakentaminen. 1980-luvun lopussa ja 1990-luvulla jälleenrakennuskauden tyyppitalot alettiin yhä selkeämmin mieltää osaksi suomalaista rakentamisperinnettä. Nykyään rintamamiestaloit ovat vakiinnuttaneet asemansa, ja ne mielletään jopa suomalaisen asumisen idylliksi.

Valitettavasti jälleenrakennuskauden yksinkertaisia rakennuksia ei kovin yleisesti pidetä vanhoina, vaalittaviin rakennuksiin kuuluvina, ja toisaalta niitä pidetään yhä arkipäiväisen tavallisina. Korjausinnossa rakennusten pohjaratkaisua ja ulkoasua muutetaan usein hyvinkin voimakkaasti, ja

Kuva 25. Salmelan asuinrakennus Kairalan kylässä edustaa tyyppillistä jälleenrakennusajan tyyppitaloa kaksijakoisine standardi-ikkunoineen ja lautavuorattuine julkisivuineen. LKYT 2005.

käyttökelpoisia rakennusosia uudistetaan muodin mukaisiksi. Rintamamiestaloja korjattaessa edes niiden ulkoasua ei ole yleensä pyritty säilyttämään, vaan sitä muutetaan esim. erilaisilla lisäosilla.

Aikanaan eheäksi rakennetut rintamamiestaloalueet ovat nykyään rakennusten muutosten ja uudisrakentamisen myötä menettäneet eheytensä ja käyneet harvinaiseksi.

Asutustilojen perustaminen

Sodan jälkeinen yhteiskunnallinen kehitys sekä sodan tuhojen korjaaminen edellyttivät mittavaa jälleenrakennustyötä. Maanhankintalain nojalla Suomeen perustettiin vuosina 1945–1956 lähes 100 000 uutta pientilaa (mikähän määrä oli Pelkosenniemen kunnassa?). Jälleenrakennuskautena etenkin tilattomien metsätyöläisten asuttaminen ja heidän muuttumisensa pienviljelijä-metsätyömiehiksi näytti olevan silloisissa oloissa ainoa luonteva ratkaisu sekä metsäyhtiöiden työvoimaongelmiin että työläisten toimeentulo-ongelmiin. Metsätöissä tarvittiin vielä sodan jälkeen runsaasti työvoimaa, sillä tekniikka ei ollut juurikaan muuttunut. Kun metsätyötä täydennettiin pienviljelyksellä, se kiinnitti työvoimaa paikoilleen ja mahdollisti perheiden perustamisen. Pientilojen karjatalous tarjosi ansiomahdollisuuksia myös naisille. Asutusalueille muuttajat olivat pääosin perheenperustamisiässä olevaa nuorta väkeä, ja se nosti alueen syntyvyyttä.

Sodanjälkeinen asutustoiminta Lapissa suuntautui lähinnä ennestään asumattomille alueille, joita kuitenkin pidettiin viljelyskelpoisina. Nämä alueet eivät olleet liikennereittien varsilla, ja sen takia asutustoiminta vaati myös laajamittaista teiden rakentamista. Myös metsätaloudelliset tekijät vaativat kuljetusverkon aikaansaamista. Suomi oli alueluovutusten seurauksena menettänyt Karjalan

metsävarallisuuden. Pohjois-Suomen metsät tulivat nyt arvokkaiksi, ja kun asutustoiminta suuntautui juuri näille alueille, voitiin asutuksen kannalta tarpeellisten teiden rakentaminen yhdistää metsätalouden intresseihin.

Yliopiston maatalouspolitiikan ja maanviljelystalouden opetuksessa painotettiin jo ennen sotia, että maamme asutustoiminnan pitäisi vastaisuudessa suuntautua pohjoisiin alueisiin. Siellä suuret viljelyskelpoiset suot odottivat kuivaajiaan ja raivaajiaan. Sinne voitiin halvalla maapohjalle perustaa suuria viljelmiä, joiden viljely nykyaikaisinkin menetelmin olisi myös kannattavaa. Niinpä sitten asutustoiminnan alkaessa uudestaan pika-asutuslain soveltamisen jälkeen keväällä 1945 valmennettiin virkamieskuntaa samoin periaattein. Maaperäopissa korostettiin, ettei viljelykseen otettaisi sopimattoman karuja maapohjia, kuten Etelä-Suomen paksusammaleisia kohosoita. Vähemmälle jäi sen sijaan esimerkiksi sen seikan pohtiminen, miten raskas yritys kylmän tilan perustaminen varsinkin jo keski-ikään ehtineelle viljelijäpariskunnalle oli.

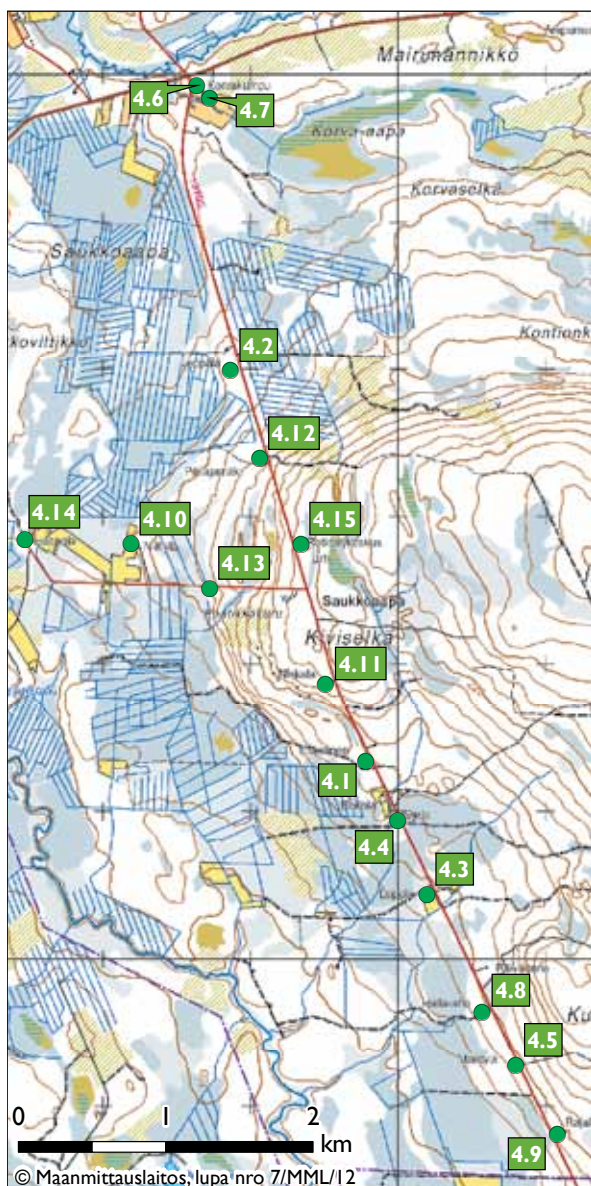
1960-luvulle tultaessa alkoi uusi kehitys koko maan elinkeinotoiminnassa. Kaikilla aloilla alkoi koneistaminen, maataloudessakin ihmis- ja hevostyövoima joutui väistymään. Se merkitsi myös tietoista pyrkimystä supistaa suurten tilojen ihmistyövoiman käyttöä. Näin saavutettava ihmistyön käytön säästö merkitsi varsin lyhyessä ajassa noin 100 000 henkilön suuruisen työvoiman irtisanomista. Maaseudulla syntyi huutava pula ansiotyöstä. Pientilojen nuorten mahdollisuudet sijoittua kotiseudulle työlämään vähenivät oleellisesti. Vain vanhuksot eivät kyenneet lähtemään rakentamiltaan ja raivaamiltaan tiloilta ansiotyön etsintään muille paikkakunnille. Työikään ehtineiden nuorten lähdön saneli pakko. Pientiloista viljelyä pystyivät jatkamaan ne, jotka sijaittivat sopivien kulkuetäisyyksien päässä asujiensa sivutyöpaikoista.

Saukkoaapa - esimerkki jälleenrakennuskauden asutuskylästä

Saukkoaavan kylän asuttaminen alkoi vuonna 1951. Tien puutteen vuoksi ensimmäinen asutustilallinen, Janne Pohjalainen, joutui käyttämään rakennustarvikkeiden kuljettamiseen ns. polkutietä, joka vielä nykyisinkin on käytössä. Tie lähti Piiposta ja kulki Lennunkummun kautta Niittyylään. Saukkoaavan tien teko aloitettiin vuoden 1951 aikana, jolloin Suvannontien risteyksen kohdalle vietin parakkirakennus. Tietä ryhdyttiin tekemään kahteen suuntaan, pohjoiseen kohti Piipoa ja etelään kohti Vuostimoa. Tie valmistui vuonna 1952. Maantien valmistuttua alkoi Saukkoaavan tien varteen nousta asutustiloja pitkin tienvartta. Myös

Pyhjärven tien varteen rakennetut talot kuuluivat Saukkoavaan kylään aina Pyhäjokeen asti. Kaikkiaan tiloja oli 24.

Kylän elinvoimainen aika jäi lyhyeksi: tilojen tyhjentyminen alkoi jo 1960-luvun loppupuolella ja 1970-luvun alkupuolella, jolloin muuttoliike Ruotsiin oli kiivaimmillaan. Saukkoavaan asuttujen tilojen määrä putosi tuolloin kymmeneen. Vuonna 2010 Saukkoavaan asuttujen talojen määrä oli 15 kpl ja asukasluku oli 30 henkilöä. Saukkoavaan koulurakennus paloi vuonna 2002. Koulu lakkautettiin jo 1960-luvulla ja se oli asuin- ja matkailukäytössä palamiseensa asti. Nykyisin pihapiiriin kuuluu vanha opettajien asuintalo ja varastorakennus.

Kartta 9. Saukkoavaan pihapiirit

Saukkoavaan asutustilat:

- 4.1 Pula-aho
- 4.2 Leppälä
- 4.3 Lepola
- 4.4 Ojala
- 4.5 Mäntylä
- 4.6 Kolmio
- 4.7 Korvakumpu
- 4.8 Halla-aho
- 4.9 Rajala
- 4.10 Niittylä
- 4.11 Niskala
- 4.12 Pihlajamäki
- 4.13 Rinne
- 4.14 Haapala
- 4.15 palaneen koulun paikka

Saukkoava on poikkeuksellisen hyvä esimerkki jälleenrakennuskauden asutusalueesta ja se kuvastaa hyvin asutustoiminnan periaatteita näyttämällä millaisia kyläkokonaisuuksia asutustoiminta tuotti. Rakennukset sijoittuvat tien varteen jälleenrakennuskauden asutuskylälle tyypilliseen tapaan. Koska kylän tyhjeneminen alkoi jo 1960-luvulla, ei rakennusten väliin ole syntynyt yhtenäisyyttä rikkovaa uudisrakentamista, vaan kylän rakenne on säilynyt alkuperäisenä.

Tyypillinen saukkoavalainen pihapiiri

Saukkoavaan rakennuskanta on yhtenäistä ja säilyttänyt poikkeuksellisen hyvin alkuperäisen jälleenrakennuskauden muodon ja tyylin. Lähes kaikista pihapiireistä löytyy kolme rakennusta: asuinrakennus, sauna ja navetta.

Kuva 26. Rajalan pihapiiri Saukkoavalla. Kuvassa näkyy hyvin pihapiirin rakenne: oikealla on asuinrakennus, keskellä pieni sauna ja vasemmalla puolella navettarakennus. LKYT 2005.

Kuva 27. Lepolan päärakennus Saukkoavalla. LKYT 2005.

Kuva 29. Saukkoavaan pihapiirin saunarakennukset ovat hyvin pieniä. Kuvassa Niittylän sauna. LKYT 2005.

Useimmissa asuinrakennuksissa on pystyrimalau-
doitettu ulkoverhous ja pienet kuistit. Kattoma-
terialina rakennuksissa on joko huopa- tai pelti-
katto. Useimmissa asuinrakennuksissa huopakatto
on vaihdettu peltikattoon 1970- tai 1980-luvulla.
Asuinrakennusten huoneet kiertyvät talon keskel-
lä sijaitsevan piipun ympärille. Huonejako näkyy
myös julkisivuissa ikkunoiden sijainneissa.

Kuva 28. Ojalan navetta on osittain tiilirakenteinen. LKYT 2005.

Navetat ovat suurikokoisia, osassa on selkeästi toi-
sessa päässä lato-osa ja toisessa navettaosa. Pää-
osin navetat ovat rankorakenteisia, mutta joissain
niistä osa navetasta on tiilestä tehty. Navettojen
ulkoasu on säilynyt jopa asuinrakennuksia parem-
min, koska joissain tapauksissa asuinrakennusten
ikkunoita, kattomateriaalia ja julkisivuvärytystä on
uusittu.

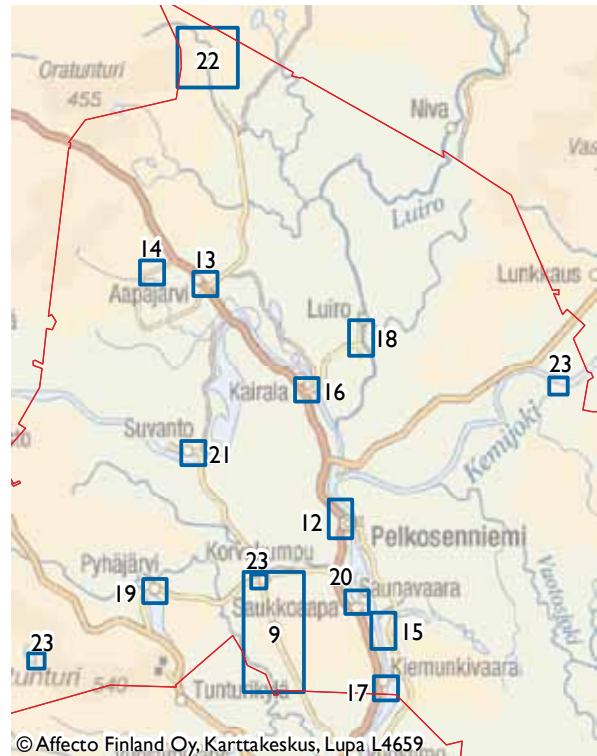
Saunat ovat hyvin pieniä, suorakaiteen mallisia
ja pääosin huopakattoisia. Joihinkin kattomateri-
aali on vaihdettu peltiin samalla kun asuinraken-
nuksen kattomateriaali on vaihdettu.

Kohteita kylittäin

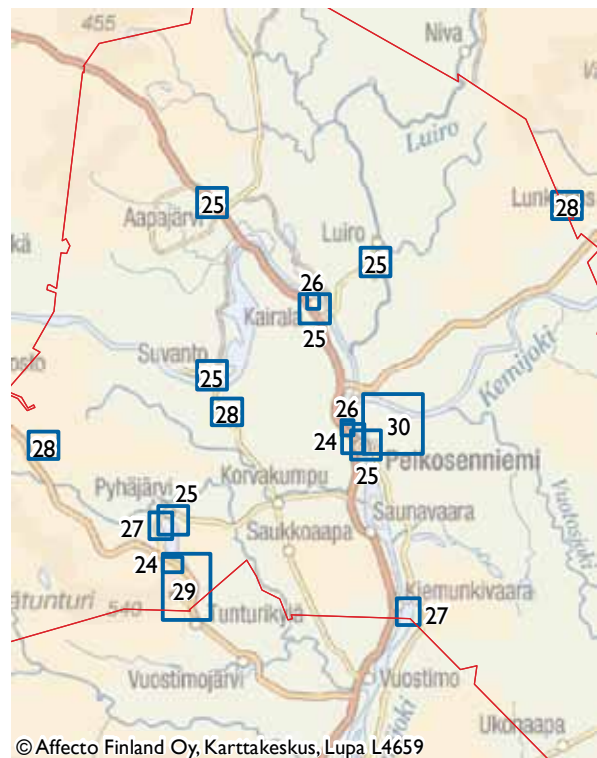
Tässä kappaleessa esitellään Pelkosenniemen kohteita ensin kylittäin ja seuraavassa kappaleessa teemoittain. Kohteiden valinta perustui Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehtyyn kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointiin. Hankkeessa kerättiin tietoa lähes 5000 kohteesta. Olennaisena osana inventointiin liittyi myös kohteiden kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioiminen. Tätä arviointityötä teki tätä tarkoitusta varten perustettu arvottamistyöryhmä, jossa toimi Museoviraston, Lapin liiton, ympäristökeskuksen ja maakuntamuseoiden edustajia. Arviointia on tehty kunta kerrallaan ja jokaisen kunnan kohteiden arvottamiseen pyrittiin saamaan mukaan myös paikallisnäkemystä edustava henkilö.

Koska inventointihankkeessa tuotettu aineisto oli kohdekohtaista, oli kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhtenä tehtävänä sitoa kohteita niihin laajempiin asutus- ja kulttuurihistoriallisiin yhteyksiin, joita ne edustavat (esim. saamelaiskulttuurikohde, jälleenrakennusajan kohde). Arvioinnin yhteydessä tarkasteltiin myös kohteiden ajallista ja historiallista tunnistettavuutta. Kaikki inventoidut kohteet käytiin merkittävyyden arvioinnin yhteydessä läpi ja jokaiselle kohteelle annettiin parin lauseen sanallinen kuvaus, jossa pyrittiin kiteyttämään kohteen merkitys. Sanallisen arvioinnin lisäksi tai sen sijaan on joidenkin kohteiden rakennushistoriallisia, historiallisia ja maisemallisia arvoja painotettu.

Kohteissa, jotka on inventoitu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, on kohteen esittelyn lopussa kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhteenvedo (tekstissä maininta LKYT-arvio).

Kartta 10. Indeksikartta. Kohteet kylittäin.

Kartta 11. Indeksikartta. Kohteet teemoittain.

Kirkonkylä

Kaakkoisosiltaan paloaseman ja koulurakennusten sekä luoteisosiltaan vanhan sairaalan ja metsähallituksen pihapiireihin rajautuva alue edustaa tyyppillistä jokivarren nauha-asutusta, jossa ilmenee hyvin vanhan rakennuskannan luonnollinen ja maisemarakenteen hyvin huomioiva sijoittuminen.

Pelkosenniellä on hyvin säilynyt 1900-luvun alkupuolen kirkonkylämiljöö kirkkoineen, papipiloineen, matkustajakoteineen ja paloasemineen, sairaaloineen ja virkataloineen. Pelkosenniemen kirkonkylä kuuluu Museoviraston valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat).

Kuva 30. Paloaseman ja koulurakennusten muodostama kokonaisuus. LKYT 2004.

Kuva 31. Pelkosenniemen kyläkummulle sijoittuu vanhaa rakennuskantaa. LKYT 2005.

Esiteltävät kohteet

Kartta 12. Kirkonkylän kohteet.

- 5.1 Vanha paloasema
- 5.2 Metsähallituksen puustelli
- 5.3 Nimismiehen puustelli
- 5.4 Vanha virastotalo
- 5.5 Vanha sairaala
- 5.6 Kilpimaa matkustajakoti
- 5.7 Kotirinne
- 5.8 Rantakilpelä
- 5.9 Tuppukylä
- 5.10 Kilpirova
- 5.11 Männistö
- 5.12 Nurmela
- 5.13 Itä-Pelkonen

5.1 Vanha paloasema

Vanha paloasema sijaitsee keskellä Pelkosenniemen kirkonkylää (päätien varressa) Sodankyläntien (5-tie) itäpuolella. Paloaseman tontti rajoittuu itäpuolella (Kemijoen puolella) opettajien rivitaloon. Paloaseman pohjoispuolella on omakotialuetta ja sodankyläntien toisella puolella Niemen koulun alkuperäinen opettajien asuntola ja koulualue pihoineen. Rakennuksen eteläpuolella on Pelkosenniemen keskus liikerakennuksiin.

Vanha paloasema on betoniperustainen, runko on hirsirakenteinen ja laajennusosa rankorakenteinen. Pulpettikatto on harmaata galvanoitua peltiä ja letkutornissa on peltinen aumakatto. Ulkoseinä-materiaalina on keltainen peiterimaverhous, listaja puiteväri on valkoinen. Sokkeli on eteläpuolella

Kuva 32. Paloasema sijaitsee Pelkosenniemen valtakunnallisestikin arvokkaassa kirkonkylän kulttuurimaisemassa. LKYT 2004.

siniharmaa, muualta harmaa. Länsipuolen julkisivulla on kolme isoa pariovea, joissa vino ponttilaudoitus. Eteläseinässä on ikkunallinen pystypaneeli-ovi, ovet viininpunaiset.

Talo on rakennettu vuonna 1951 paloasemaksi. Rakennusta laajennettiin vuonna 1984 pohjois- ja itäpuolelle. Pohjoispuolelle rakennettiin tilat uudelle paloautolle, itäpuolelle tehtiin wc-, sauna- ja pukuhuonetilat. Vanha paloasema jäi kunnalle varasto- ja työtilaksi vuonna 1999.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Alkuperäisenä säilynyt.

Maastomerkkirakennus kyläkuvasa.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

5.2 Metsähallituksen puustelli

Metsähallituksen puustelli on 1900-luvun alkupuolella rakennettu rakennusryhmä, johon kuuluvat ulkopuolelta lähes alkuperäisenä säilynyt päärakennus, sodanjälkeen korjattu ja jatkettu ulkorakennus ja ilmeisesti myös silloin rakennetut sauna ja autotalli. Rakennuksessa on ollut pohjoispäässä Metsähallituksen toimisto, eteläpäässä metsänhoitajan asunto. Aikoinaan metsänhoitajan virka-asuntona ollut pihapiiri on arvokkaiden, vanhojen puiden ympäröimä kokonaisuus.

Puustelli sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän pohjoispäässä Sodankyläntien ja Kemijoen välissä. Sodankyläntien toisella puolella on entinen nimismiehen virka-asunto ja vanha sairaala sekä uudemmat terveyskeskuksen rakennukset. Idän

puolella on kaistale metsämaata ennen Kemijoen rantaa. Puustellin pihan eteläpuolella on tiiliverhottu ns. ”lääkärien rivitalo”. Sodankyläntien mo-

Kuva 33. Metsähallituksen puustelli. LKYT 2004.

Kuva 34. Nimismiehen puustelli. LKYT 2004.

lemmin puolin on omakotitaloasutusta. Puustellin tontin pohjoispuolella on metsää ja sen takana Sodankyläntien ja Kemijoen varressa harvakseltaan omakoti- ja maalaistaloja peltoineen.

Pihapiiri rajautuu lännessä Sodankyläntiehen, pihaa kiertää metallinen verkkoaita. Pihalle tullaan luoteisnurkasta, pihan pohjoisosassa ovat autotalli (lähellä tietä), pitkä varistorakennus ja joen puolella sauna. Päärakennus on keskellä pihaa ja tie rakennuksen toisen pään paikoitusalueelle kulkee rakennuksen länsipuolelta. Joen puolella päärakennusta on iso piha-alue, jonka keskellä vanhoja koivuja.

Puustelli on puolitoistakerroksinen hirsirunkoinen rakennus, jonka pohjoispäässä on luonnonkivestä muurattu kellari. Rakennuksessa on lohkokivisokkeli ja harjakatto on ruskeaa profiilipeltiä. Ulkoseinämateriali on valkea vaakaponttilaudoitu, listaväri on ruskea ja puiteväri valkea. Rakennuksen pohjoispäädyssä on puurakenteinen avokuisti, jossa on pulpettikatto. Rakennuksen kaakkoisnurkassa on avokuisti, jossa portaiden päällä on peltikattoinen katos.

Rakennuksen alakerrassa ja päätyjen alkupe- räisissä ullakkohuoneissa on 4-ruutuiset ikkunat. Alakerran eteläpäädyssä ja länsiseinän eteläpäässä on 6-ruutuinen ikkuna. Päätyjen ullakkoikkunat ovat 2-ruutuisia ja eteläpäädyn kuistin ikkuna 1-ruutuinen.

Rakennuksessa on nykyisin kaksi asuntoa. Pohjoispään asunnon toinen kerros on rakennettu 2000-luvulla. Pohjoispäässä on vuonna 2004 muurattu takka, entiset tulisijat on purettu jo aiemmin.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt virkatalo.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Rakennushistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös maisemallista arvoa.

5.3 Nimismiehen puustelli

Entinen nimismiehen puustelli sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän pohjoispäässä Sodankyläntien varressa. Kohde on tien välittömässä läheisyydessä. Tien toisella puolen itään päin sijaitsee Metsähallituksen Puustelli. Pihapiirin eteläpuolella sijaitsee sairaala.

Puustelli sijaitsee nurmikkoisella avopihalla, jonka keskellä on kukkaistutuksia sekä kaivo. Tonttia kiertää aita, kaakkoislaidalla ulkosauna. Eteläpuolella on isohko varistorakennus.

Puustelli on hirsirunkoinen, keltaisella pystyrimalauoituksella vuorattu rakennus, jossa on betonisokkeli ja vihreä saumapeltikatto. Nurkka- ja räystäslaudat ovat valkoiset. Kuisti on koristeellinen. Ikkunat on uusittu vanhanmallisiksi.

Puustelli on rakennettu vuonna 1930 arkkitehti Lankisen piirustusten mukaan. Talo on ollut virkakäytön jälkeen vuokralla 1980-luvulta vuoteen 2001saakka, jolloin rakennuksessa havaittiin homevaurio. Taloon tehtiin sisäremontti, jonka jälkeen se toimi loma-asuntona. Nykyään pihapiiri on yksityisellä asumiskäytössä.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt virkatalo.

Osa Pelkosenniemen kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

5.4 Vanha virastotalo

Vanha virastotalo sijaitsee keskellä Pelkosenniemen kirkonkylää, 5-tien itäpuolella. Maantien länsipuolella on omakotiasutusta sekä entinen kauppa-asuinrakennus. Pohjoispuolella välittömässä läheisyydessä on omakotitalo. Edelleen pohjoiseen

Kuva 35. Entinen virastotalo. LKYT 2004.

on Arvospuolen tie, joka jatkuu siltana Kemijoen yli. Itäpuolella on tekninen toimisto ja paloasema.

Virastotalon piha on asfaltoitu. Rakennus on pohjois-eteläsuunnassa, parkkipaikat ja takapiha itäpuolella.

Virastotalo on vinkkelin muotoinen, massiivinen kerrostalo. Kellarikerroksessa on saunatilat, pyykkitupa, lämmitys ja varastotiloja. Ensimmäisessä kerroksessa on liiketiloja ja toisessa kerroksessa vuokra-asuntoja. Rakennus on rapattu, julkisivulla on rapattu punatiiliosa. Katto on punaista mineriittiä. Ikkunat ovat kaksiruutuiset pystykarmiikkunat. Rakennuksessa on poliisiaseman jäljiltä putkat, kahdessa huoneistossa on takka.

Valtion virastotalo on rakennettu vuonna 1956. Rakennuksen valmistuttua pohjoispuolen päädyssä olivat poliisin/nimismiehen tilat ja putkaosasto. Posti ja käsivälitteinen puhelinkeskus toimivat rakennuksen keskiosassa, eteläpäädyssä oli asunto. Yläkerrassa oli aluemetsänhoitajan, poliisin ja keskuksen hoitajan asunnot. Posti muutti uusiin tiloihin ja keskuksen siirryttyä digi-aikaan tiloihin asettui työvoimatoimisto. Rakennus siirtyi ensin Arsenaalille, jonka jälkeen Kapiteeli Oyj:lle. Poliisi muutti Kemijärvelle vuonna 1996 ja työvoimatoimisto vuonna 2002, jonka jälkeen rakennuksen alakerran liiketiloissa toimi ainoastaan parturiliike. Taloon tehtiin vuonna 1975 putki-, sähkö- ja pintaremontti. Ikkunat ja sisätilat maalattiin vuonna 1984.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Kohteella on maisemallista arvoa.

5.5 Vanha sairaala

Vanhan sairaalan ja sen yhteyteen rakennettujen uudempien osien muodostama aluekokonaisuus, joka pitää sisällään hyvin monen eri aikakauden rakennuksia.

Vanha sairaala sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän pohjoisosassa Sodankyläntien varressa. Sairaala kuuluu terveystakeskus-alueeseen, jota ympäröi pohjoispuolelta 1930-luvulla rakennettu nimismiehen puustelli ja vuonna 1913 rakennettu metsänhoitajan puustelli. Alueen eteläpuolella alkaa omakoti- ja rivitaloalue. Terveystakeskus-alueen länsipuolella on hautausmaa.

Sairaalan (nyk. terveystakeskuksen) piha-piirissä on vanhan sairaalan, toimistosiiiven (ent. synnytysosasto) ja nykyisen terveystakeskuksen vastaanottotilojen ja vuodeosaston muodostama rakennus, jonka itäpuolella on asfaltoitu piha parkki-paikoineen. Eteläpuolella piha-alueella on talonmiehen asunto ja vanha varastona toimiva autotalli. Tontin halkaisee pohjois-eteläsuunnassa kulkeva Sodankyläntie, jonka jokipuolella sijaitsevat lääkärin rivitalo ja sen rantapuolella vanha rantasauha. Terveystakeskusrakennuksen länsipuolella on parkkialue ja hoitajien asuntola "impelä". Tontin luoteisnurkassa on entinen sairaalan sikala, joka on nyt varastona. Sairaalan länsipuolella, impelän ja sikalarakennuksen ympärillä on sekametsää, myös Sodankyläntien ja terveystakeskuksen parkkipaikan välissä on puustoa.

Vanha sairaala oli alun perin vuoraamaton hirsirakennus, nykyisin siinä on punainen pystyrimaverhous, lista- ja puiteväri on valkoinen ja sokkeli ruskea. Kate on vihreää profiilipelttiä ja sokkeli rapattua betonia. Rakennuksen itäpäässä on kellari ja molemmissa päädyissä on ullakko huoneet

Eteläseinän pääsisäänkäynnin umpikuistissa on pystyrimaverhous, sivuilla on 6-ruutuiset ja edessä 3-ruutuiset ikkunat. Itäpäässä on harjakattoinen umpikuisti, jossa pystyrimaverhous ja katteena profiilipeltti. Kuistissa on idän puolella 6-ruutuisen ikkuna. Pohjoispuolella on ovi, jonka päällä kamanaikkuna ja edessä lohkokiviporras.

Länsi-, etelä- ja pohjoisseinällä on 8-ruutuiset, itäpäässä 3- ja 9-ruutuiset ikkunat. Pohjoisseinän keskellä on iso ikkuna, jossa on 3 pystyruutua, joiden päällä pienemmät ruudut. Ullakon ja kuistin ikkunat ovat 6-ruutuisia. Pohjoisseinän itäpäässä on 2-ruutuinen ikkuna. Ikkunoiden alavuorilaudat ovat kauniisti muotoiltut.

Pelkosenniemen aluesairaala rakennettiin valtion tontille vuonna 1932. Sairaalarakennuksen lisäksi tontille rakennettiin pesularakennus, varasto, käymälä- ja ruumishuonerakennus. Sairaalan itäpuolelle Kemijoen rantaan rakennettiin lääkärin virka-asunto piharakennuksineen. Vuonna 1952 sairaalasta tuli Pelkosenniemen kunnansairaala ja 1956 rakennettiin synnytysosasto (nyk. taloustoimistosiiپی) ja hoitajien asunto impelä. Vuonna 1959 omistajaksi tuli Pelkosenniemen - Savukosken sairaalan kuntaliitto. 1960-luvulla siirrettiin vanha

Kuva 36. Vanha sairaala. LKYT 2004.

Kuva 37. Entinen sairaalan henkilökunnan asuntola eli "Impelä". LKYT 2004.

lääkärin virkatalo Pyhätunturiin, jossa siitä rakennettiin Kairosmaja. Vuonna 1969 valmistui uusi lääkäritalo, jota jatkettiin vuonna 1975. 1970-luvun alussa synnytysosasto muutettiin toimenpideosastoksi, ja koko sairaala remontoitiin. Vuonna 1973 sairaalasta tuli kansanterveystyön kuntaliiton alainen ja vuonna 1982 rakennettiin uudet lääkärin vastaanottotilat ja vuodeosasto. Vuonna 1983 korjattiin vanha osa ja rakennettiin talonmiehen asunto. Vuonna 1984 valtio lahjoitti tontin kuntainliitolle.

LKYT-arvio:

Kolmen eri aikakauden rakennuksista muodostuva kokonaisuus. Vanhimmat rakennusosat säilyneitä, mutta kokonaisuuden arvo uudisrakentamisen vuoksi ja väärin korjausmenetelmien vuoksi heikentynyt.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

5.6 Kilpimaan matkustajakoti

Pihapiiri, johon kuuluvat entinen matkustajakotirakennus, vanha navetta ja uusi omakotitalo, joka

on rakennettu puretun rantasaunan paikalle. Pihasta on purettu myös vanha pikkupuoli.

Kohde sijaitsee Sodankyläntien itäpuolella keskellä kirkonkylän taajamaa. Pohjoispuolella on Pesosen kauppa. Kohteen vastapäätä tien länsipuolella on Siwa. Itäpuolella virtaa Kemijoki.

Vanha matkustajakoti on pystylomalaudoitettu valkoinen rakennus, jossa on ruskeat nurkka- ja räystäslaudat. Alakerta on hirsirakenteinen, yläkerta rankorakenteinen. Maantien puolella on pulpettikattoinen kuisti, josta on portaat purettu. Rakennuksessa on kaksiruutuiset pystykarmiikkunat.

1980-luvulla rakennukseen tehtiin keittiöremontti, katto uusittiin ja talo maalattiin.

Varsinainen matkustajakotitoiminta Pelkosenniellä sai alkunsa 1933. Tuolloin Veera ja Samuel Kilpimaa tulivat paikkakunnalle ja ostivat "Terwon Kustun talon" kestikievarin pitoa varten. Valtio maksoi ns. pohjamaksua ja loput perittiin asiakkailta. Kestikievareissa oli asiakkaiden kyydityselvöllisyys toiseen kestikievariin ja ruokatarjoilua ympäri vuorokauden. Ensimmäinen Pelkosenniemen matkustajakotirakennus poltettiin sodassa.

Nykyinen matkustajakotirakennus on rakennettu vuonna 1945. Rakennus on kolmikerroksinen; alakerrassa sijaitsivat perheen asuinhuoneet, talon toinen pää oli aiemmin postitoimistona ja postinhoitajan asuntona. Myöhemmin se vuokrattiin parturin liiketilaksi 1980-luvun loppupuolelle asti. Talon toisessa kerroksessa olivat matkustajahuoneet, joita alun perin oli viisi: kaksi kolmen hengen ja yksi viiden hengen huone ja muut perheen lasten huoneina. Ylin kerros oli ullakkoa.

Jälleenrakennusaikana ja isoilla savotoilla 1940-luvun lopulla kulki väkeä, joten kiirettä riitti. Yöpyjät otettiin vastaan mihin vuorokaudenaikaan tahansa; ulko-ovi oli aina auki ja joskus joku saattoi tulla aamulla maksamaan yösijan, kun oli yöllä tultuaan asettunut taloksi. Asiakkaat olivat enimmäkseen miehiä, useat vakituksia "kaupparatsuja" tai pitempiaikaisia rakennus- ja muita työmiehiä. 1950-luvulla kävi paljon viihdetaitelijoita, joille lämmitettiin varta vasten rantasauna. Kuuluisia vieraita olivat mm. Tapio Rautavaara, Reino Helismaa, Esa Pakarinen ja Ella Eronen. Hiihtosesonkinä tuli useasti Pyhätunturilta hiihtäjiä yöpymään, kun siellä oli tungosta.

Toiminnan alkuaikoina alakerran pirtissä tarjoiitiin kahvia. Myöhemmin 1950-luvun lopulla rakennettiin ns. pikkupuoli, jossa oli erillinen kahvila. Kilpimaan matkustajakoti kuului aikoinaan Suomen Matkailijayhdistykseen, joka hoiti ilmoittelun. Oma mainontaa tai markkinointia ei harrastettu. Valtakunnalliseen retkeilymajatoimintaan matkustajakoti tuli mukaan 1950-luvun alussa, ja tätä kesti

Kuva 38. Kilpimaan matkustajakoti. Tiina Elo 2009.

Kuva 39. Kotirinne. Tiina Elo 2009.

vuoteen 1988 saakka. Asiakkaat alkoivat vähentyä 1970-luvun loppupuolelta alkaen. Matkustajakoti-toiminta on loppunut ja nykyään pihapiiri toimii omistajansa asuinkäytössä.

LKYT-arvio:

Osa Lapin majoitusliikkeiden historiaa.

Vanha kievaripaikka.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

5.7 Kotirinne

Pihapiiri, jossa päärakennuksen lisäksi on varasto-liiterirakennus sekä sauna. Kohde sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän keskustassa, Shelliltä noin 300 metriä Sodankylän suuntaan. Kemijoki on kohteesta noin 100 metriä koilliseen. Päärakennus on ainoita kaksikerroksisia puukerrostaloja Pelkosenniemellä.

Talon julkisivu on Kemijokeen päin. Päärakennus on aivan maantien tuntumassa noin 10 metriä tien itäpuolella, varasto-liiterirakennus siitä noin 30 metriä kaakkoon ja saunarakennus on aivan Kemijoen törmässä.

Päärakennuksen alaosa on hirsirunkoinen, yläosa on rankorakenteinen. Talossa on kellertävä vaakalomalaudoitus. Nurkat ovat vihreät ja räystät valkoiset. Maantien puolella on avokuisti ja pihanpuolella yksi umpikuisti. Katemateriaalina on vihreä saumapelti. Rakennuksessa on kuusiruutuiset pystykarmi-ikkunat ja kuistissa neliruutuiset.

Pelkosenniemen kunnan rakennusmestari Lauri Saarinen rakensi kaksikerroksisen asuin- ja vuokratalon vuonna 1934. Talossa asuttiin vakituisesti aina vuoteen 1991 Saarisen poismenoon asti. Asuinrakennus jäi perikunnan omistukseen. Sisärukket Oile ja Annikki ostivat tilan perikunnalta ja tila tuli 1990-luvun puolivälissä kesäpaikaksi. Paikka on edelleen loma-asuin käytössä.

Ennen sotia talossa oli vuokralaisia mm. metsänhoitaja. Saksalaisia asui sota-aikana talossa.

Kuva 40. Kotirinteen liiteri-varistorakennus. LKYT 2005.

Kuva 41. Kotirinteen pikkuruinen rantasauna. LKYT 2005.

Sodan jälkeen rakennuksen pohjoispäädyssä toimi Osuuskauppa siihen asti kunnes muutti uusiin tiloihin. Vapautuneet tilat vuokrasi Säästöpankki muutamaksi vuodeksi.

Kohteessa on ollut vuokralaisia kaiken aikaa mm. sallalaisia evakoita sekä savukoskelaisia keskikoululaisia, sillä Savukoskella ei ollut tuolloin vielä keskikoulua. Lapin Maanmittausseuran jälleenrakennustoimisto toimi talossa sodan jälkeen aina toimiston lakkauttamiseen saakka. Myös jälleenrakennustoimiston rakennusmestari ja maatalousneuvoja asuivat talossa.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt rakennus.

Liittyy kylän elinkeinohistoriaan (toiminut vuokra-asuntotalona).

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä).

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

5.8 Rantakilpelä

Rantakilpelän pihapiirin muodostavat pohjois-eteläsuunnassa olevat päärakennus, piharakennus, sauna, liiteri- ja varistorakennus sekä itälänsisuunnassa oleva aitta. Piha on pääosiltaan nurmikkoa sekä erilajista puustoa.

Rakennusryhmä sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän keskustassa, Kemijärvi–Sodankylä tien (5-tien) varressa sijaitsevalla ”Kilpiharjulla”. Pihapiiri on pääosiltaan peltojen ympäröimänä. Pohjoispuolella on Kerkelän ja Kilpirovan tilat. Keskeisellä paikalla kylää sijaitsevalta harjulta on komeat näkymät Kemijoelle.

Päärakennus on peräpohjalainen 1930-luvun maalaistalo, jossa on betonisokkeli ja hirsirunko. Julkisivumateriaalina on keltainen pystylauta, harjakatto on punaista huopaa. Rakennuksessa on avokuisti. Rakennuksessa on kuusiruutuiset pystykarmi-ikkunat, joissa on punaiset vuorilaudat ja valkoiset puitteet. Ikkunoissa on koristeelliset nikkarityyliset ikkunan otsalaudat. Päädyissä on salmiakin muotoiset haukkaikkunat.

Arvi ja Serafiina Kilpelä lunastivat tilan itselleen kruununtilasta vuonna 1900. Alkuperäinen rakennus oli rakennettu 1800-luvun puolivälissä. Nykyisen rakennuksen rakensivat Eelis ja Aili Kilpelä vuonna 1934 vanhalle perustalle käyttäen vanhan rakennuksen hirsiiä. Alkuperäinen väri oli punamulta. Rakennus on vuorattu 1950-luvun alussa, samassa yhteydessä rakennettiin kaksi huonetta yläkertaan. Peruskorjaus tehtiin vuonna 1970, jolloin laitettiin sisäpuolen seinät, vesijohdot ja rakennettiin wc ja suihku sekä maalattiin ulkovuori.

LKYT-arvio:

Asuinrakennus ja navetta sodalta säästyneitä, sauna jälleenrakennusajalta.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 42. Rantakilpelän tila. LKYT 2004.

Kuva 43. Rantakilpelän etujulkisivu. LKYT 2004.

5.9 Tuppukylä

Tila sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän keskustassa, Kemijärvi – Sodankylä tien (5 –tien) varressa sijaitsevalla ” Kilpiharjulla”. Keskeisellä paikalla kylää sijaitsevalta harjulta on komeat näkymät kemijoelle. Pihapiiri on pääosiltaan peltojen ympäröimänä. Pohjoispuolella on Kilpirovan tila ja eteläpuolella Rantakilpelän tila.

Päärakennuksessa on hirsirunko ja luonnonkivipilarit. Ikkunat ovat 6–ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Rankorakenteisen umpikuistin ruutuikkunoiden koko vaihtelee ja niissä on nikkarityylistä koristelua. Puitteet ja peitelaudat ovat valkoiset. 196 –luvun lopulla asennettiin ulkoseiniin lautavuoraus, katteksi maalamaton profiilipelti sekä betonisokkelit.

Arvid Kilpelä rakennutti päärakennuksen 1900-luvun alkupuolella. Pojat Eelis ja Kaleb Kilpelä ja koivat ostamansa Rantakilpelän tilan rakennukset vuonna 1934. Navetan Kaleb rakennutti vuonna 1938. Kohde kuului Rantakilpelän tilaan aina vuoden 1985 jakoon asti. Tiloilla on säilynyt edelleen yhteinen pihapiiri. Maataloutta on harjoitettu 1900-luvun alusta 1970-luvulle asti. Sodan jälkeen talon pirtissä on toiminut kulkutautisairaala. 1950-luvulla kiertävä käsityökoulu toimi pirtissä 3–4 vuoden ajan.

Kuva 44. Tuppukylän päärakennus vuonna 2009. Kohdetta remontoidaan parhaillaan. Tiina Elo 2009.

LKYT-arvio:

Sodalta säästyneet asuinrakennus ja navetta.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

5.10 Kilpirova

Pihapiirissä on päärakennuksen lisäksi navetta/ sauna –rakennus ja hevostalli/varasto -rakennus. Rakennusryhmä sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän keskustassa, Kemijärvi–Sodankylä tien (5-tien) varressa sijaitsevalla ”Kilpiharjulla”. Pihapiiri on pääosiltaan peltojen ympäröimänä. Eteläpuolella on Tuppukylän pihapiiri. Keskeisellä paikalla kylää sijaitsevalta harjulta on komeat näkymät Kemijoelle.

Päärakennuksessa on hirsirunko, betonisokkeli ja pystyrima ulkovuoraus. Katemateriaalina on maalaamaton profiilipelti. Talossa on kaksi umpikuistia. Kellarin sisäänkäynti on itäpuolelta taloa.

Päärakennuksessa on T-ikkunat sekä pirtissä erikoinen 5-ruutuinen ikkuna. Yläosassa on 2-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Kuistissa on T-ikkunat.

Rakennukset on rakennettu 1900-luvun alkupuolella. Rakennuttajina olivat Jenni ja Kalle Kilpirova. Tilalla harjoitettiin maataloutta 1970-luvun alkuun saakka. Taloon laitettiin ulkovuoraus vuonna 1952. Vuonna 1984 rakennukseen laitettiin peltikatto ja tehtiin sisäremontti. Ulkomaalaus tehtiin vuonna 1989.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt ja ehjänä kokonaisuutena säilynyt pihapiiri.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä)

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 45. Kilpirovan pihapiiriä. LKYT 2005.

Kuva 46. Kilpirovan etujulkisivu. LKYT 2005.

5.11 Männistö

Pihapiiri, johon kuuluu vanhan asuinrakennuksen lisäksi uudempi asuinrakennus, saunarakennus ja varasto. Pihapiiri sijaitsee Pelkosenniemen kirkonkylän pohjoispäässä Sodankylän tien länsipuolella. Pihapiirin luoteispuolella sijaitsee terveyskeskus ja sairaala.

Vanha asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on kivisokkeli. Julkisivumateriaalina on punamultahirsi. Katemateriaalina on punaruskea profiilipelti. Kuistin alaosa on pystypaneloitu ja yläosa vaakaneloitu. Rakennuksen nurkat ja räystäät ovat valkoiset. Rakennuksessa on 5-ruutuiset pystykarmi-ikkunat ja kuistin oven päällä on 7-ruutuinen ikkuna.

Erkki Kulpakko rakensi talon vuonna 1910. Taloon laitettiin peltikatto vuonna 1970. Pihapiirin uudempi asuinrakennus valmistui 1950-luvulla.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus pihapiirissä, jossa uudempiä rakennuksia.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Pelkosenniemen kirkonkylä).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 47. Männistö. LKYT 2005.

5.12 Nurmela

Pihapiiri, johon kuuluu funkkistyyllisen asuinrakennuksen lisäksi autotalli/varasto –rakennus ja grillikatko. Kohde sijaitsee 5–tien varrella noin 500 metriä Pelkosenniemen kirkonkylän keskustasta etelään. Kemijoki sijaitsee pihapiiristä itään noin 150 metriä. Lähiympäristö on kesantopeltoa.

L-mallisessa asuinrakennuksessa on hirsirunko, betonisokkeli ja pystyrimavuoraus. Katto on saumapeltiä. Siivessä on 1-ruutuiset pystyikkunat tuuletusikkunalla, päädyssä on suorakaiteen muotoiset ikkunat. Pieleet ja puitteet ovat valkoiset.

Matti Pyhäjärvi rakensi hirsikehän vuonna 1930 ja myi samana vuonna Viljo Karalalle, joka rakensi kohteen valmiiksi. Vuonna 1950 rakennukseen tehtiin pystyrimaverhous ja se maalattiin. Vuonna 1973 laitettiin peltikatto, lisättiin siipi ja tehtiin sisäremontti. Kohde on tällä hetkellä asumaton.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus ja jälleenrakennusajan talousrakennus.

Osa Pelkosenniemen kirkonkylän kokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 48. Nurmela. LKYT 2005.

Kuva 49. Itä-Pelkosen asuinrakennus on siirretty nykyiselle paikalleen vuonna 1985. LKYT 2005.

5.13 Itä-Pelkonen

Kohde sijaitsee nurmikkoisella avopihalla Kemijoen itäpuolella, vastapäätä Pelkosenniemen kirkonkylän taajamaa. Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi viisi muuta rakennusta, vanha navetta, sauna, ”Miinan museo”, varasto ja vanha kesänavetta. Pihan lounaislaidalla virtaa Kemijoki noin 50 metrin etäisyydellä. Kohteen ja naapurin rajalla on heinäseipäistä vanhaan tyyliin tehty aita.

Päärakennus on hirsirunkoinen betonisokkelle uudelleen koottu ja sen julkisivumateriaalina on punamultamaalattu hirsi. Katemateriaalina on ruskea profiilipelti. Kuistin nurkat ja alaosat ovat siniset, räystäät ja nurkat ovat valkoiset. Rakennuksessa on kuusiruutuiset pystykarmi-ikkunat, kuistin ikkunat ovat kaksiruutuiset. Pirtin ikkunoiden pielet ja puitteet ovat valkoiset, kuistin ikkunoiden pielet ja puitteet ovat siniset ja pielet valkoiset. Kuistissa, ikkunoissa ja ovissa on klassismihenkiä yksityiskohtia.

Alun perin talon rakensi alkuperäiselle paikalle Elias Pulska 1900-luvun alkupuolella. Juhani Pelkonen osti rakennuksen vuonna 1983. Rakennus purettiin vuonna 1984 keväällä ja rakennuksen kasaus aloitettiin Kemijoen itäpuolen törmälle vuoden 1985 syksyllä. Pirtin kattoa on madallettu yhden hirren verran, sekä muurin syvennykseen on tehty hella. Talo tuli asuttavaan kuntoon vuonna 1991. Kuisti rakennettiin vuonna 1995.

LKYT-arvio:

Siirtorakennuksia.

Kuva 50. Itä-Pelkosen pihapiirissä on vanhaan malliin tehty aita heinäseipäistä. LKYT 2005.

Aapajärvi

Aapajärven kylä sijaitsee Kemijärvi – Sodankylä maantien varressa noin 20 kilometriä Pelkoseniemen kirkonkylästä pohjoiseen. Aapajärvi on hajallaan oleva asutusalue, josta on vaikea löytää kyläkeskusta.

Aapajärven asuttaminen oli käynnistynyt jo ennen 1920-lukua ja voimallisemmin vuoden 1922 asetuslain avulla. Ennen 1920-lukua nykyisen kylän alueella oli kolme taloa: Jaakkola, Salmen Kustu ja Härkäjoella Härkä-Kustun talo, jossa oli oma vesimylly. Jaakkolan talo on kylän toiseksi vanhin. Jaakkolat muuttivat läheisestä Kairalan kylästä todennäköisesti jo vuonna 1917.

Aapajärvelle, Lehdonaavalle ja Härkäjoelle muodostettiin vuoden 1936 asetuslain mukaan nelisenkymmentä tilaa. Ensimmäiset asukkaat tulivat talvisodan kynnyksellä, mutta suurin osa tiloista asutettiin vasta sotien jälkeen. Silloin monet rintamalta palanneet asutustilalliset hakivat tilansa rintamamiestilaksi parempien etuisuuksien vuoksi.

Peltojen raivaus ja rakentaminen Aapajärvellä alkoi todenteolla vasta sotien jälkeen. Aapajärvelle ei tuohon aikaan päässyt maanteitse, sillä tie päättyi Kairalaan. Ennen sotia ehdittiin rakentaa tiloille johtavat kylätiet, kaivaa soille kanavia ja aloittaa talouskeskusten rakentaminen. Valtio otti asutustilallisten metsistä suurimmat puut. Asetuslain mukaan valtiolle kuuluivat puut, jotka kuuden metrin korkeudelta olivat suurempia kuin 18 cm ja jotka metsänhoidollisesti voitiin poistaa.

Maanhankintalain mukaiset rintamamiestilat olivat suurempia ja ne saivat parempia etuisuuksia kuin asutustilat. Näitä olivat muun muassa paremmat perustamispalkkiot sekä edullisemmat raivaus- ja rakennuslainat. Aapajärven rintamamiestiloille perustettiin myös yhteismetsä, joka nyttemmin on jaettu. Lisäksi rintamamiestilat saivat maksuhelpotuksia.

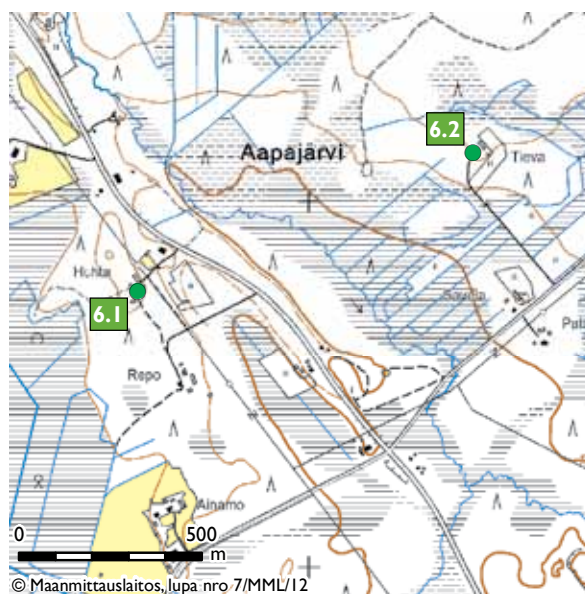
Tuon aikaisen maapolitiikan mukaan talouskeskus rakennettiin tilan keskelle, jolloin matka naapurisiin venyi helposti yli kilometrin. Kun tuohon aikaan ei aurattu teitä, pääsi ajamaan vain hevosella ja reellä. Siksi oli tärkeää, että talosta oli lyhyt matka pellolle ja metsäpalstalle. Vasta konekausi muutti silloisen ajattelutavan.

Miltei joka talossa oli lapsia ja niinpä Aapajärvelle perustettiin koulu vuonna 1946. Enimmillään siellä oli yli 100 oppilasta ja kolme opettajaa. Koulu lakkautettiin vuonna 1971. Kauppa ja posti olivat toiminnassa vielä 1980-luvun lopussa, mutta niidenkin toiminta lopetettiin.

Kuva 51. Aapajärven kylätietä 1960-luvulla. Marita Kilpi-maan albumi.

Esiteltävät kohteet

Kartta 13. Aapajärven kohteet A.

- 6.1 Peetro/Rask
- 6.2 Halonen/Jussila

6.1 Rask/Peetro

Pihapiiri, johon asuinrakennuksen lisäksi kuuluu navetta, varasto/autotalli -rakennus, sauna ja uudempi asuinrakennus. Kohde sijaitsee 5-tien eteläpuolella Kokkosnivalta Sodankylään päin noin kaksi kilometriä. Tieltä pihalle on matkaa noin 200 metriä. Pihapiiriä ympäröi sekametsä.

Vanha torppa on hirsirunkoinen ja nurkkakivisokkelilla oleva, pystyrimaverhoiltu rakennus, jossa on vihreä kolmiorimahuopakate. Nurkat on laudoitettu. Rakennuksessa on pulpettikattoinen avokuisti. Ikkunoissa on klassistisia piirteitä, ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Räystääs- ja nurkkalaudat ovat valkoiset.

Kuva 52. Raskin vanha päärakennus. LKYT 2005.

Alfhilda Lakso Kairalasta ja Juho Aadam Räsänen Kaavilta muuttivat kruunun metsätorppariksi vuonna 1918, jolloin päärakennus on rakennettu. Tila on vaihtanut omistajaa.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus.

Pihapiirissä uudempi asuinrakennus.

Osa Aapajärven asutuskylää.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

6.2 Halonen/Jussila

Pihapiiri, johon asuinrakennuksen lisäksi kuuluu mm. navetta/varasto/saunarakennus. Kohde sijaitsee 5-tieltä Härkäojentietä liittymään 700 metriä, josta kohteeseen n.400 metriä. Ympäriellä on kasantopeltoa, muuten lähiympäristö on lähimetsää.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, betonisokkelille rakennettu ja pystyrimaverhoiltu. Rakennuksessa on umpikuisti. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, päätykolmion ikkunat ovat yksiruutuiset tuuletusikkunalla varustetut. Puitteet ja peitelaudat ovat valkoiset.

Tila on samanlaisia asutustiloja kuin muutkin Aapajärven / Härkäojen kohteet. Kehikko on tehty ennen sotia vuonna 1936, talo on rakennettu valmiiksi sodan jälkeen.

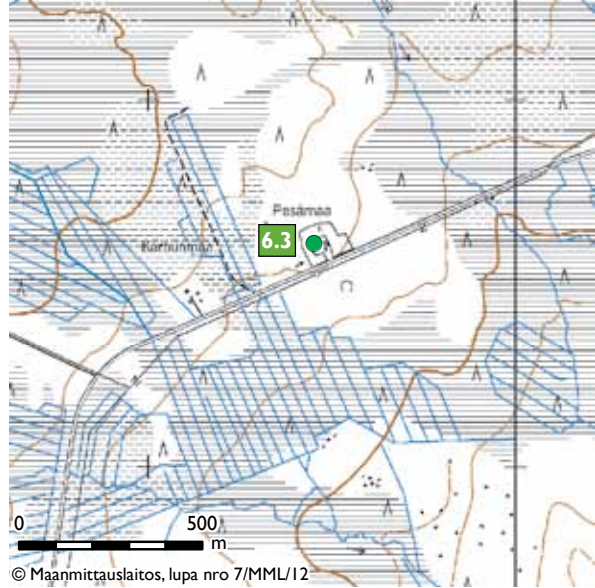
LKYT-arvio:

Kehänä ennen sotaa, rakennettu sodan jälkeen loppuun.

Osa Aapajärven asutuskylää.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 53. Halosen päärakennus. LKYT 2005.

Kartta 14. Aapajärven kohteet B.

6.3 Pesämaa

6.3 Pesämaa

Pihapiiri, johon kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta, varasto ja pihasauna. Kohde sijaitsee Lehontien pohjoispuolen lenkillä, josta on noin 2 kilometriä 5-tielle. Tilan rakennuksia ympäröivät vanhat peltosarat. Peuralamminoja laskee tilan itäpuolelta Tuormusajaan. Pihapiiriin tullaan Lehontieltä etelän suunnalta, pihatien oikeaa puolta suojaa kuusiaita noin 30 metriä. Pihaan tultaessa avautuu neliömäinen pihapiiri.

Asuinrakennus on alkuperäisessä kunnossa säilynyt rintamamiestalo, jossa on hirsirunko ja betonisokkeli. Julkisivumateriaalina on pystyrimaverhous ja katemateriaalina punainen kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on umpikuisti. Ikkunat ovat alkuperäiset 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat ja haukkaikkunat ylhäällä. Kuistissa oven molemmin puolin on 3-ruutuinen pystyikkuna. Rakennuksessa on katetut räystäät ja kissanpenkit.

Pesämaan asutustila on rakennettu vuonna 1946-48. Tilan rakensivat Ludvig Kellokumpu ja Jalmari Tolppanen, joka oli käynyt Kaavin puuseppäkoulun. Ludvig ja Lempi Kellokumpu muuttivat Saunavaaran Kellokummusta vuonna 1948 Aapajärvelle. Viljelyksien lisäksi tilalla oli muutama lehmä ja hevosia. Maitotili, metsätalous ja rakennustyömaat toivat lisä-ansioita perheelle, sekä talon yläkerrassa vuokralla asuneet metsän- ja maanmittaajat ja työmiehet.

Vuonna 1955 tilalle saatiin sähköt. Lehmien pito lopetettiin 1970-luvun alkupuolella. Tila on nykyisin lomanviettopaikkana.

Pirttiin laitettiin puolipaneelit vuonna 1995 ja pirtin, sekä kamarin lattiaan muovipintamatto vuonna 1977.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

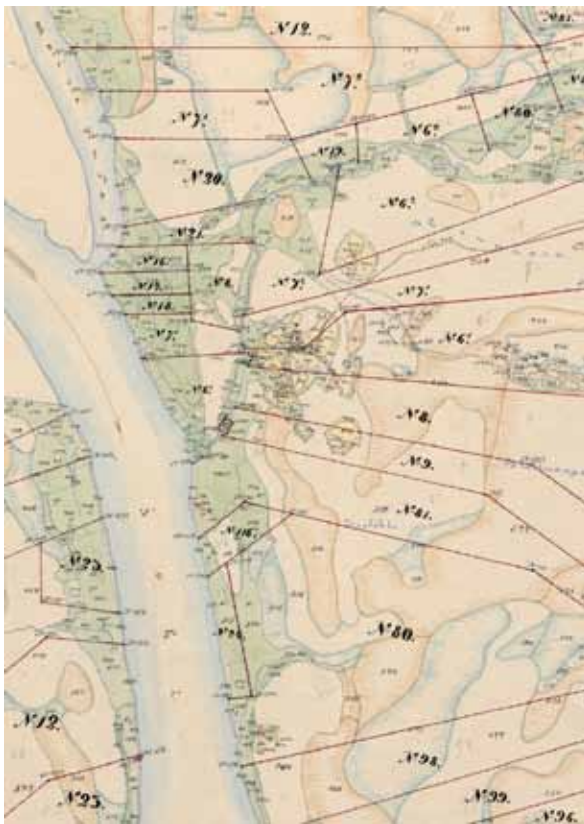
Osa Aapajärven asutuskylää.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 54. Pesämaan hyvin hoidettua pihapiiriä. Simo Oinas 2009.

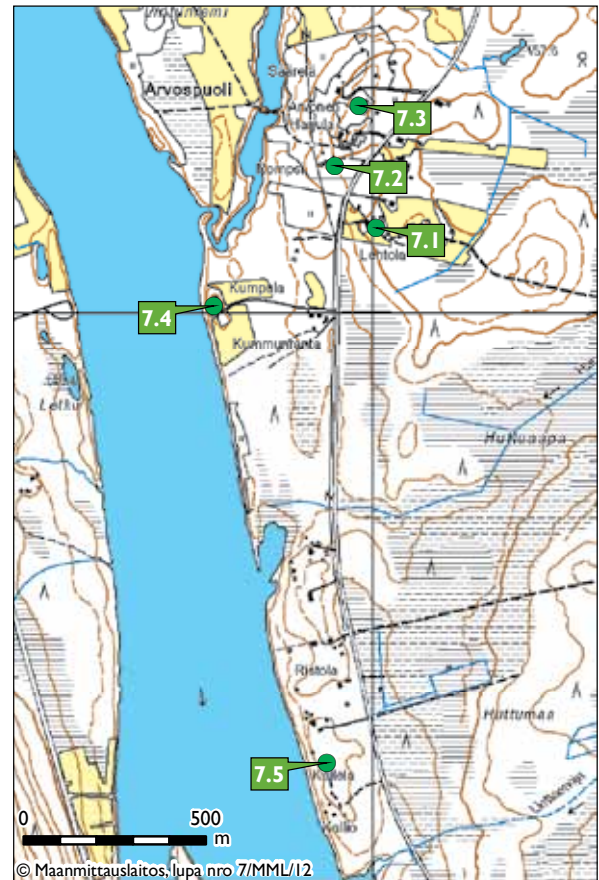
Arvospuoli

Kuva 55. Ote Arvospuolen isojakokartan uudistusosasta. Kansallisarkisto

Pelkosenniemen kirkolta noin seitsemän kilometriä Kemijokea alavirtaan joen itäpuolella sijaitsee Arvospuolen pieni kyläkumpu, jonka edustalla voimakkaasti mutkitteleva Arvosjoki laskee Kemijokeen. Avoimella, viljellyllä kummulla sijaitsee muutama peräpohjalaispihapiiri, joista avautuu komeat jokivarsimaiset taustalla siintävine Pyhätuntureineen. Kyläkummun poikki kulkee 1990-luvulla linjattu päällystetty tie. Arvospuoli on valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö.

Esiteltävät kohteet

Kartta 15. Arvospuolen kohteet.

- 7.1 Lehtola
- 7.2 Rompsi
- 7.3 Arvonon
- 7.4 Kumpula
- 7.5 Marila

7.1 Lehtola

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta, sauna, liiteri, kaksi heinälatoa ja kesänavetta. Kohde sijaitsee Arvospuolentien varressa, Kemijoki virtaa lounaassa noin 350 metrin päässä. Ti-

Kuva 56. Lehtolan päärakennus. LKYT 2005.

lan ympärillä on pääosiltaan peltoa, jota ympäröi havumetsä.

Päärakennus on hirsirunkoinen ja nurkkakivi- visokkelille rakennettu. Julkisivumateriaalina on maalaamaton hirsi. Katemateriaalina on punainen kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on umpikuis- ti, joka on vuorattu vaakalaudoituksella. Kuistin ikkunat ovat nikkarityyliset. Katolla on kolmion- muotoinen lisäharja (rontti), jossa on ikkuna. Ra- kennuksessa on koristeelliset 3-ruutuiset T-ikkunat, päädyissä on kolmiruutuiset pystyikkunat. Ikkunoissa on hiomattomat, alkuperäiset lasit.

Päärakennus on vuodelta 1917. Se siirrettiin tuolloin Rompsin tilalta. Lisäksi pihapiirissä on navetta 1930-luvulta ja kesänavetta 1900-luvun alusta. Kaikkiaan pihapiirissä on seitsemän ra- kennusta. 1970-luvulla on pärekaton päälle laitettu huopakatto.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Rakennukset huonokuntoisia.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 57. Lehtolan navetta 1930-luvulta. LKYT 2005.

Kuva 58. Lehtolan päärakennuksen ikkuna. LKYT 2005.

7.2 Rompsi

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi saunarakennus ja liiteri. Kohde sijaitsee Arvospuolentien varressa, tiestä Kemijoen suuntaan 100 metriä. Pihan ympärillä on peltoa ja niiden ympärillä lehtimetsää.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, nurkkakivillä seisova peräpohjalaistalo, jonka julkisivumateriaalina on punamullalla maalattu hirsi. Talossa on kolmiorimahuopakate. Siinä on yksi umpikuis- ti, joka on yläosaltaan vaakaponttilaudoitettu ja alaosaltaan pystyrimoitettu. Rakennuksessa on T-ikkunat, joissa klassististyylliset ikkunapuitteet. Kuistissa on lisäksi oven päällä ikkunarivistö. Puitteet ja peitelaudat ovat valkoiset.

Rompsin talo on Arvospuolen vanhimpia rakennuksia, se on rakennettu 1900-luvun alkupuolella. Maataloustoiminta tilalla lopetettiin 1980-luvun alussa. Tila on ollut pitkään tyhjillään ja päässyt huonoon kuntoon.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt yksittäinen rakennus.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Arvospuoli).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 59. Rompsi. LKYT 2005.

7.3 Arvonen

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi varasto/liiteri -rakennus ja navetta/sauna -rakennus. Kohde sijaitsee Arvospuolentieltä noin 200 metriä Kemijoen suuntaan. Tien ja kohteen välissä on peltoa.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on nurkkakivet sokkelina. Julkisivumateriaalina on hirsi. Rakennuksessa on osittain pärekatto ja osittain punainen kolmiorimahuopa. Umpikuisti on alaosaltaan vaakapaneloitu, yläosaltaan pystypaneloitu. Ikkunat ovat 6-ruutuiset ja niissä on koristeelliset puitteet. Ikkunat ovat puhallettua lasia.

Johan Arvola, joka oli kuuluisa kansanparantaja, rakensi päärakennuksen vuonna 1855. Talon kamaripääty on tehty vielä vanhemmista hirsistä, veistotyyli on koristeellisempi (mahdollisesti siirretty jostain). 1900-luvun alussa talo kengitettiin ja siihen tehtiin ikkunaremontti. 1930-luvulla rakennettiin kuisti ja pirtin muuri uusittiin. Rakennusta on kunnostettu viime vuosina.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus ja liiteri. Navetta jälleenrakennusajalta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Arvospuoli).

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 60. Arvonen. LKYT 2005.

7.4 Kumpula

Pihapiiriin kuuluu vanhan asuinrakennuksen lisäksi vinkkelimallinen navetta/talli -rakennus ja uudehko pyöröhirsinen huvila. Kohde sijaitsee Arvospuolentiestä 300 metriä länteen Kemijoen rannalla. Kemijokeen kohteesta on 30 metriä. Pohjoiseen Arvosjokeen on matkaa 200 metriä. Pihapiirin ympärillä on lehtimetsää.

Vanha asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on nurkkakivisokkeli. Julkisivumateriaalina on punamullan värinen vaakaponttilaudoituus. Katemateriaalina on musta kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on umpikuisti, jossa on koristeelliset ikkunat. Rakennuksessa on T-malliset ikkunat, yksi isompi julkisivussa, loput pienempiä. Päätykolmiossa on pienet neliönmuotoiset ikkunat laidoilla, keskellä normaali. Nurkka- ja räystäslaudat ovat valkoiset, samoin ikkunoiden pielet ja puitteet.

Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1927. Viereessä on ollut vanhempikin rakennus, josta edelleen näkyvillä vähän pohjaa. Rakennus on purettu. Jäljellä olevat rakennukset on korjattu ja uusittu lomakäyttöön ja pihaan on myös rakennettu pyöröhirsinen huvila.

LKYT-arvio:

Sodalta säästyneet asuinrakennus ja navetta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Arvospuoli).

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 61. Kumpulan asuinrakennus. LKYT 2005.

Kuva 62. Kumpulan L-mallinen navetta-tallirakennus, jossa kaksi fronttoonia katolla. LKYT 2005.

7.5 Marila

Pihapiiri, johon kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta, aitta ja lato. Kohde sijaitsee Kemijoen rannalla Arvospuolentieltä noin 450 metriä. Pihapiiriä ympäröi sekametsä.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on nurkkakivisokkeli. Julkisivumateriaalina on punamultamaalattu hirsi. Katemateriaalina on musta profiilipelti. Rakennus on kuistiton ja siinä on nikkarityyliset T-mallin ikkunat.

Asuinrakennus on luultavammin rakennettu 1800-luvun loppupuolella. Alun perin siinä on asunut Albert Laurila 1800-luvun lopulla. Alun perin talossa on pärekatto, jonka päälle on 1950-luvulla asennettu huopakatto. Vuonna 2001 on aloitettu remontointi, jolloin on laitettu myös peltikatto.

LKYT-arvio:

Sodalta säästyneet asuinrakennus, navetta ja aitta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 63. Marilan asuinrakennus. Tiina Elo 2011.

Kairala

Kuva 64. Ote Kairalan isojakokartasta. Kansallisarkisto.

Kitisen molemmin puolin sijaitseva Kairala on edustava nauhamainen maatalouskylä. Tämä lapilaiseksi asukastihentymäksi varsin taajaan asuttu kylä on saanut ensimmäiset vakituiset asukkaansa jo 1600- ja 1700-lukujen taitteessa, jolloin Kairalan kanta-asukkaat raivasivat joen itärannan Tallavaaran rinteille asumuksensa. Itärannalta asutus levisi vähitellen länsirannalle, jota halkoo maantie Pelkosenniemeltä Sodankylään. Lapin sodan aikana kylän itärannan rakennuskanta tuhottiin kun taas

länsiranta säästyi tuhoilta lähes täysin. Tämän johdosta länsirannalla on säilynyt useita kymmeniä hirsirakennuksia.

Kairalan itä- ja länsipuoli edustavat rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti eri aikakausia. Kitisen länsipuolelle 1900-luvun alkupuolella rakennetut peräpohjalaistalot sijoittuvat jokea myötäilevän Sodankylän tien varteen. Kyläkuva on uudisrakentamisen ja pihapiirien pienentymisen myötä muuttunut paikoin sekavaksi. Osa omakotitaloista poikkeaa materiaaliltaan ja mittasuhteiltaan perinteisestä. Pitkin kyläraittia kasvaa komeita maisemapuita ja -puuryhmiä, jotka kiinnittävät kulkijan huomion. Pelkosenniemen ja Sodankylän väliseltä tieltä avautuu hienoja näkymiä kylän peltoaukeille ja muutamain paikoin Kitisen yli kylän itäpuolelle asti.

Kitisen itäpuolen kyläkuva on ehyempi ja so-pusointuisempi. Kun miltei kaikki itäpuolen talot paloivat sodan aikana, muodostavat jälleenrakennuskauden rakennukset pihapiireineen nyt yhtenäisen, mutta ajallisesti suppeamman kokonaisuuden. Vanhat pihapiirit ovat säilyneet pääosin avoimina ja näiltä avautuu näkymiä ympäröiville viljelysmaille. Nurkistaan avoimet, neliönmuotoiset pihapiirit ovat perinteisesti yhdeltä sivultaan rakentamattomia, mutta useat pihat ovat uudisrakentamisen myötä menettäneet selkeät muotonsa.

Kuva 65. Kairalan kylämaisemaa. Tiina Elo 2012.

Kairalan kylän maisemallisen solmukohdan muodostaa kylän läpi virtaava Kitinen ja sen ympärille sijoittuvat viljelykset, matalat vaarat ja rakennettu kyläympäristö. Vaikka kylän keskellä sijaitsevan Kotiniemen ja Yliniemen rannat ovat pensoittuneet, muodostavat viljelysalueet rakennuksineen edelleen monipuolisen ja yhtenäisen maiseman.

Ympäröivät tunturit luovat komean kehyksen maisemalle. Kairalasta lounaaseen kohoaa 35 kilometriä pitkä Pyhä-Luoston kansallispuiston tunturijono. Tähän kuuluvat Mairivaara, Pyhätunturi, Huttutunturi, Lampivaara ja Luosto. Kairalasta koilliseen aukeavat näkymät Oratunturille ympäristöineen.

Kairala kuuluu Museoviraston valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat) ja se on myös valtakunnallisesti arvokas maisema-alue. Vuonna 2010 perustettiin Lapin ensimmäinen valtakunnallinen maisemanhoitoalue Kairalan ja Luiron kyliin.

Kuva 66. Raiskanrannan aitta on itäpuolen vanhin rakennus ja se säilyi saksalaisten polttamiselta, koska ei ollut sytynyt lihansuolausastian kosteuden ansiosta. Aitan rakennusajankohtaa ei tiedetä. Simo Oinas 2009.

Kartta 16. Kairalan kohteet.

Esiteltävät kohteet

- 8.1 Laanila
- 8.2 Jaakkola
- 8.3 Aarola/Marttiini
- 8.4 Marttiini/Talvensaari Unto
- 8.5 Törmänen
- 8.6 Ollilan aitta

8.1 Laanila

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, liiteri, aitta ja vaja. Laanila sijaitsee Kairalan ky-

län keskellä Sodankyläntien lounaispuolella noin 30 metriä tiestä. Tien toisella puolen on Jaakkolan talo (1900-luvun alkupuolelta). Laanilan pihapiiriä ympäröi tiivis kylämaisema rakennuksineen. Pihapiirin lounaispuolelta alkavat pellot, jotka jatkuvat aina kotiaavan peltoaukeamalle asti.

Asuinrakennus on puolitoistakerroksinen asuinrakennus, jossa on luonnonkiviperusta. Hirsirunko on lamasalvoksinen ja lyhytnurkkainen. Harjakatossa on katteena punainen kolmiorimahuopa. Rakennus on vuoraamaton. Ulkohirsiseinät ovat punamullatut. Nurkissa on valkoinen pystylauditus. Puite- ja listaväri on valkoinen.

Kuisti on 2-kerroksinen, lautarakenteinen umpikuisti, jossa on T-ikkunat, yläkerrassa on 2-ruutuiset ikkunat sivuilla. Kuistin alaosassa on pystylauditus, muuten vaakapontti. Kuisti on vaalean sininen, listat ja puitteet valkoiset.

Ikkunat ovat T-ikkunoita. Päätykolmioiden vintin ikkunoissa T-ikkunan yläruutu on jaettu kolmeen osaan. Entisen kaupan ikkuna on 1-ruutui-nen. Ikkunoiden yläpuolella on leveät vuorilaudat ja tippalista profiloituine tukipuineen.

Laanilan asuinrakennuksen rakennutti kauppias August Lakso vuonna 1918. Samoihin aikoihin rakennettiin myös pitkä ja erityisen komea navetta-makasiinirakennus. August Lakso piti vaimonsa Eevan kanssa sekatavarakauppaa 1920-luvulta aina 1960-luvun puoliväliin saakka, jolloin kauppanpitoa jatkoi heidän tyttärensä Rauha Salla aina vuoteen 1973 saakka. 1970-luvun alun jälkeen Laanila on ollut vapaa-ajan asuntona.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Liittyy kylän elinkeinotoimintaan.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kairala).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 67. Laanilan päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 68. Laanilan poikkeuksellisen komea navetta-makasiinirakennus. LKYT 2004.

8.2 Jaakkola

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi sauna ja navettarakennus. Jaakkolan pihapiiri sijaitsee keskellä Kairalan kylää, aivan Sodankyläntien tuntumassa Kitisenjoen puolella. Tien toisella puolen on Laanilan 1920-luvun pihapiiri. Jaakkolan itäpuolella ennen jokea on peltoa ja Marttiinin vanha asuinrakennus. Pihapiiriä ympäröi tiiviisti rakennettu kylämaisema rakennuksineen ja peltoineen.

Asuinrakennus on jäänyt lähelle Sodankyläntietä, kun tietä on levennetty ja siihen on tehty kevyen liikenteen väylä.

Asuinrakennus on perustettu luonnonkiville. Hirsirunko on lamasalvoksinen ja pitkänurkkainen. Harjakatossa on katteena punainen kolmiorimahuopa. Ulkoseinät ovat vuoraamattomat ja punamullatut. Nurkissa ja hirrenpäissä on leveä vaakapontti. Lista- ja puiteväri on valkoinen.

Kuisti on 2-kerroksinen ja rankorakenteinen umpikuisti. Harjakatossa on katteena punainen kolmiorimahuopa. Ulkoseinät ovat keltamullalla maalattua vaakaponttia. Alaosassa on valkea, koristeellinen pystyrimaverhaus. Kuistin ikkunat ovat 6-ruutuisia alkuperäisiä uraikkunoita.

Rakennuksen runko-osan ikkunat ovat 6-ruutuisia uraikkunoita. Ikkunat ovat alkuperäisiä. Vuorilaudoissa on klassistiset muotoillut.

Jaakkolan suku on Kairalan vanhimpia. Ensimmäinen Jaakkola on asunut Kairalassa jo vuoden 1700 paikkeilla. Nykyisen Jaakkolan asuinrakennuksen rakennutti Juho Jaakkola noin vuonna 1900. Juho Jaakkola viljeli maata ja harjoitti karjanhoitoa yhdessä vaimonsa Kustaavan kanssa. Isänsä työtä jatkoi Ernesti Jaakkola vaimonsa Jenny Kristiinan kanssa. Hän raivasi lisää viljelymaata aivan elämänsä viimeisiin vuosiin saakka. Sodan jälkeen pirtissä asui evakkoja. Vuonna 1974 asuinrakennus jäi pois vakituisesta asuinkäytöstä. Kohdetta on kunnostettu viime vuosina.

Kuva 69. Jaakkolan päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 70. Jaakkolan hieno kuisti. Tiina Elo 2008.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kairala).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

8.3 Aarola/Marttiini

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi talli/makasiinirakennus, navetta ja sauna. Asuinrakennuksen edessä on 13x17 m:n kokoinen tanssilava, joka on tehty vesivanerista ja painekyllästetystä laudasta. Lavan koillisreunalla on korkea puurakenteinen puomi. Aarola sijaitsee Kairalan kylän eteläpäässä, Sodankyläntien länsipuolella. Toisella puolen Sodankyläntietä Aarolasta pohjoiseen sijaitsee Marttiin tila ja sen 1810-luvulla rakennetut

asuin- ja piharakennus. Muutoin Aarolan pihapiiriä ympäröivä rakennuskanta on peräisin sodanjälkeiseltä ajalta.

Asuinrakennus on perustettu nurkkakiville ja osittain luonnonkiville. Rakennuksen kaakkoispään alla on ollut kesäkellari, mutta se on täytetty. Hirsirunko on lamasalvoksinen ja pitkänurkkainen. Harjakatossa on katteena punainen kolmiorimahuopa. Runkorakennus on vuoraamaton ja väritykseltään vaalean vihreä. Kuistien välissä seinäväri on keltainen. Hirsien päät ja nurkat on laudoitettu valkoisella vaakapontilla.

Asuinrakennuksessa on kaksi kaksikerroksista, koristeellista umpikuistia, joiden välissä on avokuisti, jonka yläosa on rakennettu umpinaiseksi. Kuistiosa on rankorakenteinen. Kuistit ovat vaakaponttilaudoitettuja, jalkaosassa on pystypontti. Katto on harjakatto, jossa on sivuräystäät taitettu. Molempien umpikuistien kohdalla on fronttoonit. Katteena on punainen kolmiorimahuopa. Umpikuistien välinen avokuistin umpinainen yläosa on tuettu valkoisiksi maalatuin puupylväin. Puupylväiden välissä on valkoiset puukaiteet ja yläosassa on ritiläkoriste. Kuistien ikkunoissa ylä- ja alaosissa (yläkerran päätyikkunoissa myös keskellä) on pienien ikkunoiden rivistö. Kuistit on rakentanut Aikion Sampa (Sanfrid Aikio). Ne on tehty myöhemmin kuin runkokuusi. Kuistin välissä näkyy ilmeisesti alkuperäinen oviaukko, jonka paikalla on nyt ikkuna.

Runkorakennuksen ikkunat ovat T-ikkunoita. Molemmilla sivuilla on neliruutuiset koristeelliset haukkaikkunat. Vuorilaudat ovat koristeelliset, yläosassa on hammaslistat.

Amanda Martin rakennutti pojilleen Aarolan pihapiiriin alkuperäiset rakennukset. Asuinrakennus valmistui vuonna 1907. Talli-makasiini, jonka päässä oli Amandan ja tämän miehen Aaron asunto (pikkupirtti), valmistui vuotta aiemmin. Asuinrakennusta vastapäätä ollut veljesten yhteinen navetta on purettu 1960-luvulla. Pihassa on ollut myös sauna (pihapiiristä etelään) ja varsotustalli (pihan itäpuolella). Jalmari Martin rakensi nykyisen navettarakennuksen 1950-luvulla.

Pihan puolen kamarissa on ollut kievari ja kauppa 1920–1930 -luvuilla. 1990-luvulla rakennuksessa on ollut lomakartano ja pirttikahvio. Lomakartanossa järjestettiin varsinaisen toiminnan lisäksi erilaisia juhlia. Kairala-päivien yhteydessä kaakkoispään pirtti toimi museona, jossa oli esillä paitsi talon omaa myös muualta Kairalasta tuotua esineistöä. 1930-luvulla kaakkoispään pirtin seinät on levytetty vanerilevyillä sisäpuolelta. Ennen kuistin rakentamista luoteispään sisäänkäynti on ollut todennäköisesti pirtin viereiseen huoneeseen.

Kuva 71. Marttiin päärakennus. Tiina Elo 2008.

Kuva 72. Marttiin erikoinen kuisti. Tiina Elo 2008.

Kuva 73. Marttiin talli/makasiini-rakennus. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Liittyy kylän elinkeinotoimintaan.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kairala).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

8.4 Marttiini/Talvensaari Unto

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi varasto/liiteri -rakennus, navetta ja aitta. Pihan länsipuolella on ollut 1900-luvun alussa iso asuinrakennus, joka on siirretty Pelkosenniemen kirkonkylälle ja siitä on tehty apteekki, joka on toiminut v.1928-1966 rakennuksen purkamiseen asti. Alkuperäisen rakennuksen on ilmeisesti rakentanut Aaro ja Amanda (Manta) Martin.

Marttiini sijaitsee Kairalan kylän eteläosassa, Sodankyläntien ja Kitisenjoen välissä. Marttiin pi-

hapiirin länsipuolella on Jaakkolan vanha pihapiiri (1800-1900 -luvun vaihteen) ja itäpuolella Törmäsen 1920-luvun pihapiiri. Marttiinia ympäröi kylämaisema peltoineen ja taloineen. Sodankyläntie kulkee pihapiirin länsipuolitse ja idässä Peltosen ja Törmäsen rakennusten takana on Kitisenjoki.

Asuinrakennus, jossa on kellari pirtin alla. Asuinrakennus on perustettu luonnonkiville. Hirsirunko on lamasalvoksinen ja pitkänurkkainen. Harjakatossa on musta kolmiorimahuopa. Rakennus on vuoraamaton. Ulkoseinät on punamullattu. Nurkat ja väliseinien hirrenpääät ovat vaakaponttia. Lista- ja puiteväri on valkoinen.

Kuisti on 2-kerroksinen rankorakenteinen umpikuisti, jossa on ulkoseinissä keltainen vaakapontti ja koristeellinen listoitius. Kuistissa on 6-ruutuiset ikkunat, päätykolmiossa on 9-ruutuinen. Kuistissa on hyvin koristeelliset ikkunoiden ylävuorilaudat. Lista- ja puiteväri on valkoinen. Harjakatossa on musta kolmiorimahuopa. Toinen kuisti on rakennettu sodan jälkeen. Kuisti on avokuisti, jossa on keltaiset puupylväät ja punainen porrastasanne portaineen. Harjakatossa on katteena musta kolmiorimahuopa. Kuistissa on koristeelliset pitsimäiset räystäslisät.

Ikkunat ovat 6-ruutuisia ikkunoita, joissa on puiset kittilistat. Runkorakennuksen ikkunoissa on kaksi 2-ruutuista pystypuitetta, joiden päällä on 1-ruutuiset puitteet. Kuistin ikkunoissa on kaksi 3-ruutuista puitetta vierekkäin. Molemmiin puolin on sivuräystäiden alla 2-ruutuiset haukkaikkunat. Rakennuksessa on umpiräystäät, päädyissä on pitsimäiset räystäskoristeet ja kissanpenkit.

Marttiin tila on perustettu jo 1700-luvulla. Nykyinen päärakennus ja talli-liiterirakennus ovat 1800-luvun alkupuolella rakennettuja. Tila oli saman suvun hallussa noin vuoteen 1880 saakka, jolloin vuostimolainen Mikko Erkinpoika Talvensaari osti tilan sen omistaneelta lapsettomalta pariskunnalta. Mikko Talvensaari asettui asumaan Marttiin vaimonsa Brita Maria Aarontyttären ja lastensa kanssa. Mikon poika Aaro (Aron) avioitui vuonna 1888 ja rakensi vaimonsa Amanda (Manta) Marttiin kanssa kehänä olleesta rakennuksesta talon itselleen. 1900-luvun alkupuolella Aaro ja Manta rakensivat Aarolan talon ja Mikon toinen poika Erkki Talvensaari jäi vaimonsa Hedriikan kanssa isännöimään Marttiinia.

Erkin ja Hedriikan poika Johannes (vaimo Aini) oli seuraava isäntä. Hänen veljensä Eemil Talvensaari rakensi 1920-luvulla Marttiin itäpuolelle Törmäsen talon. Tilojen maat erotettiin virallisesti kuitenkin vasta 1960-luvulla. 1950-luvun alkupuolella Marttiin salissa toimi Osuusliike Sallan kauppa, jota varten Johannes Talvensaari rakennutti taloon oman sisäänkäynnin avokusteineen.

Kuva 74. Talvensaaren päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 75. Talvensaaren suuri ja komea ulkorakennus. LKYT 2004.

Uusi navettarakennus rakennettiin vuonna 1964 ja asuinrakennus on peruskorjattu vuonna 1976.

Vuonna 1978 Marttiini sai Lapin rakennusperintö ry:n myöntämän Hurrikas-palkinnon.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kairala).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

8.5 Törmänen

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, makasiini ja aitta. Pihassa on ollut entinen 1920-luvulla rakennettu navettarakennus, joka on purettu 1960-luvun alussa. Törmässä aitasta asuinrakennukseen päin on ollut maakellari. Nykyisin se on täytetty ja kellari on rakennettu makasiinirakennuksen alle sen lounaispään. Törmässä on ollut Marttiinin kanssa yhteinen sauna 1920–1930-luvuilla. Sauna on ollut pellolla, Törmäsen pihasta lounaaseen.

Törmäsen pihapiiri sijaitsee Kairalan kylän eteläosassa, Kitisenjoen länsipuolella jokitörmällä. Sitä ympäröi kylämaisema taloineen ja peltoineen niin Sodankyläntien puolelta kuin joen takaa Kitisen

itäpuoleltakin. Lähinaapurina on pihan länsipuolella Marttiinin komeat 1800-luvun rakennukset.

Asuinrakennus on perustettu betonille. Hirsirunko on lamasalvoksinen ja lyhytnurkkainen. Harjakatossa on katteena punainen kolmiorimahuopa. Hirsirunko on vuorattu vaakaponttilaudoituksella. Ulkoseinäväri on vaalea beige, lista- ja puiteväri on valkoinen.

Rakennuksessa on kaksi ikkunallista, vaakaponttilaudoitettua umpikuistia. Kuistit ovat maalattu beigen värisiksi kuten runkorakennuskin. Kuisteissa on harjakatot ja katteena on punainen kolmiorimahuopa.

Ikkunat ovat T-ikkunoita, joissa yläruutu on jaettu kolmeen osaan, pystyruudut kahteen. Ikkunat on teetetty Sallassa vuonna 1980. Kuistin ikkunat ovat 9-ruutuisia, ovien molemmin puolin on 3-ruutuiset pystyikkunat.

Törmäsen asuinrakennuksen rakennuttivat Emil ja Ida Maria (Erkintytär) Talvensaari vuonna 1926. Näihin aikoihin rakennettiin myös ensimmäinen navetta (purettu 1960-luvulla) vastapäätä asuinrakennusta ja makasiinirakennus. Törmällä seisova vilja-aitta tuli maiden mukana Marttiinista, josta Törmäsen tila (Törmälä) on lohkottu.

Asuinrakennuksen pihan puolen kamarissa toimi Kemijärven osuuskauppa 1930-luvun alusta asti. Joen puolen kamarissa asui kaupanhoitaja. 1930-luvun lopulla kauppa varten rakennettiin isommat tilat asuinrakennuksen luoteispäähän (nykyinen päähuone). Kauppa toimi Törmäsen päähuoneessa aina vuoteen 1949 saakka. 1960-luvulla rakennukseen laitettiin lautaverhous.

Uusi navetta rakennettiin 1960-luvun alussa alkuperäisen navetan kaakkoispuolelle. Uuteen navettaan tuli myös sauna ja pesutupa. Karjanhoito loppui 1990-luvun lopulla.

Asuinrakennuksen luoteispää on ollut ympäri-voitisessa asuinkäytössä n. vuoteen 2000 saakka, sen jälkeen loma- ja vapaa-ajan asuntona.

Törmäsen ranta on ollut suosittu venesatama jo 1930-luvulla. Siellä kairalalaisilla oli tapana pitää veneitään.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kairala).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

8.6 Ollilan aitta

Aitta sijaitsee keskeisellä paikalla Kairalan kylän länsipuolella Kemijärvi-Sodankylä tien välittömäs-

Kuva 76. Törmäsen kaksikuistinen päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 78. Aitan nurkkapatsasta. Simo Oinas 2009.

sä läheisyydessä.. Aitan pohjoispuolella on Ollilan talo.

Aitta on hirsirunkoinen ja -pintainen, punamullalla maalattu ja siinä on pärekatto. Aitta on jalkojen varaan pystytetty otsallinen ja poskellinen kaksoisaitta.

Aitta on rakennettu vuonna 1758, ja sitä on siirretty vuonna 1991 noin 200 metriä kevyenliikenteen väylän rakentamisen alta pois. Kaksoisaitan isompaa puolta on käytetty viljan säilytykseen, pienempää huonetta ja yläkertaa on käytetty varastona. Aitta on nykyään Kairalan kyläseuran omistuksessa.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt aitta.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kairala).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

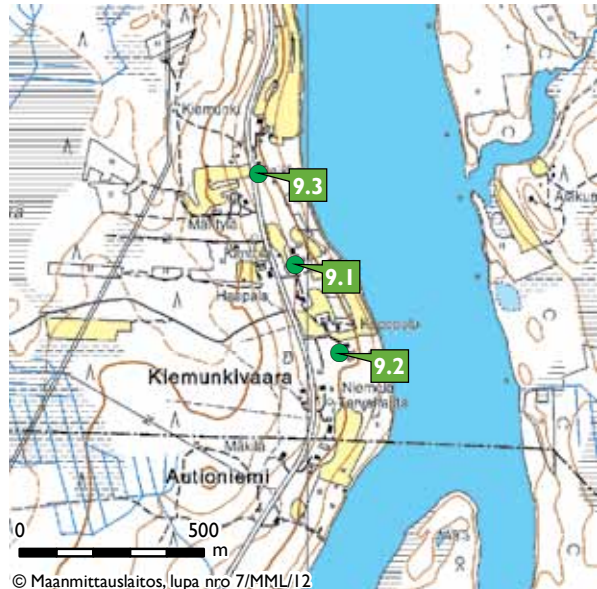

Kuva 77. Ollilan aitta. Simo Oinas 2009.

Kiemunkivaara

Kiemunkivaaran kylä sijaitsee Kemijärvi – Sodankylä tien varrella, Kemijoen länsirannalla Pelkosenniemen kunnan ja Kemijärven kaupungin rajalla. Kylän rakennuskanta sijaitsee pääosin Kemijoen rannan puolella, mutta asutusta on myös tien länsipuolella. Rakennuskanta koostuu muutamasta sodalta säästyneestä asuin- ja talusrakennuksesta sekä jälleenrakennusajan ja uudemmissa rakennuksista. Kylässä on myös venehuoneita. Kiemunkivaara kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat).

Esiteltävät kohteet

Kartta 17. Kiemunkivaaran kohteet.

- 9.1 Kantola
- 9.2 Alava
- 9.3 Mäntylä

9.1 Kantola

Pihapiiriin kuuluu vanhan asuinrakennuksen lisäksi navettarakennus ja uusi asuinrakennus. Kohde sijaitsee Kiemunkivaarassa Kemijärvi – Pelkosenniemi maantien itäpuolella noin 80 metriä tiestä Kemijokeen päin. Kohdetta ympäröi pelto ja sekametsä.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja sen julkisivumateriaalina on keltainen vaakapanelointi. Katemateriaalina on punainen profiilipelti. Rakennuksessa on umpikuisti, joka on pystylaudoitettu. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, kuistin ja päädyn kolmiossa on yhdeksänruutuiset neliöikkunat. Talossa on kissanpenkit, räystäät ja nurkat ovat valkoiset.

Rakennus on rakennettu alunperin 1800-luvulla, mutta se on rakennettu uudestaan samoista hirsistä (pienennetty). Hannes ja Milda Kantola korjasivat talon uudenaikaisemmaksi sodan jälkeen 1940-luvulla. Vuonna 1965 taloon laitettiin peltikatto.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus.

Osa Kiemunkivaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kiemunkivaara).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 79. Kantolan pihapiiriä. LKYT 2005.

Kuva 80. Kantolan päärakennus. LKYT 2005.

9.2 Alava

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, pikkupirtti ja sauna. Alava sijaitsee Kiemunkivaarassa Pelkosenniemi – Kemijärvi maantien itäpuolella noin 200 metriä Kemijoen suuntaan.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja betonisokkelilla varustettu. Rakennuksen maalipinta on haalistunut. Katemateriaalina on punainen kolmiormahuopa. Rakennuksessa on umpikuisti ja 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat sekä haukkaikkunat.

Ensimmäinen rakennus rakennettu ennen sotia, rakennus poltettiin. Arvo Alava rakensi talon uudelleen vuonna 1949.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Kiemunkivaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kiemunkivaara).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 81. Alavan päärakennus. Kuva LKYT 2005.

9.3 Mäntylä

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi pieni saunarakennus. Mäntylä sijaitsee Kiemunkivaarassa aivan Kemijärvi – Sodankylä tien vierellä Kemijoen puolella. Piha on hoitamaton ja pahasti pensitty.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on betonisokkeli. Itäpuolella kivijalka on noin 2 metriä korkea, josta talon alle on tehty kellarit ja venevaja. Umpikuisti on rankorakenteinen. Julkisivumateriaalina on punamullattu pystyrimoitus, kuistissa on keltainen pystyrimoitus. Katemateriaalina on profiilipelti. Rakennuksessa on T-malliset ikkunat ja päätykolmioissa lisäksi ylhäällä 4-ruutuiset vaakakaikkunat. Nurkat ja räystäät ovat valkoiset. Ikkunoiden piletit ja puitteet ovat valkoiset.

Anselmi Kiemunki rakensi talon vuonna 1937. 1960-luvulla laitettiin peltikatto ja 1980-luvulla

Kuva 82. Mäntylän pahasti pusikoituneen pihapiirin asuinrakennus. LKYT 2005.

maalattiin ulkovuori. Pihapiirissä ollut navetta on purettu vuonna 1992.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus ja jälleenrakennusajan (tai myöhemmän ajan) sauna.

Sauna huonokuntoinen.

Osa Kiemunkivaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Kiemunkivaara).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Luiro

Kuva 83. Ote Luiron isojakokartasta. Kansallisarkisto.

Luiron kylämaisemaa leimaa tasaisuus. Kylä on muodostunut Luirojoen varrelle noin viisi kilometriä pitkälle kannakselle, joka kohoaa eteläpäästään Luiroonvaaraksi. Kannaksen keskikorkeus on vain 5–6 metriä joen pinnasta. Kylän ympärillä on kymmeniä kilometrejä vaikeakulkuisia rimpisoita, jotka suojasivat asutusta myös sotien aikana. Nykyinen maisema muodostuu kapeasta sorapintaisesta kylätiestä ja hoidetuista peltoaukeista sekä eri aikakausien rakennuksista. Vanhat peräpohjalaisia jälleenrakennusajan rakennukset avarine pihapiireineen muodostavat kylämaiseman perustan. Kun rakennusmaata on niukasti tarjolla, on tiloja lohkottu uusia sukupolvia varten yhä pienemmiksi. Tämä on muuttanut kyläkuvaa sen keskiosissa tiiviiksi. Tästä huolimatta nauhamainen kylärakenne on säilynyt Luirolla varsin hyvin.

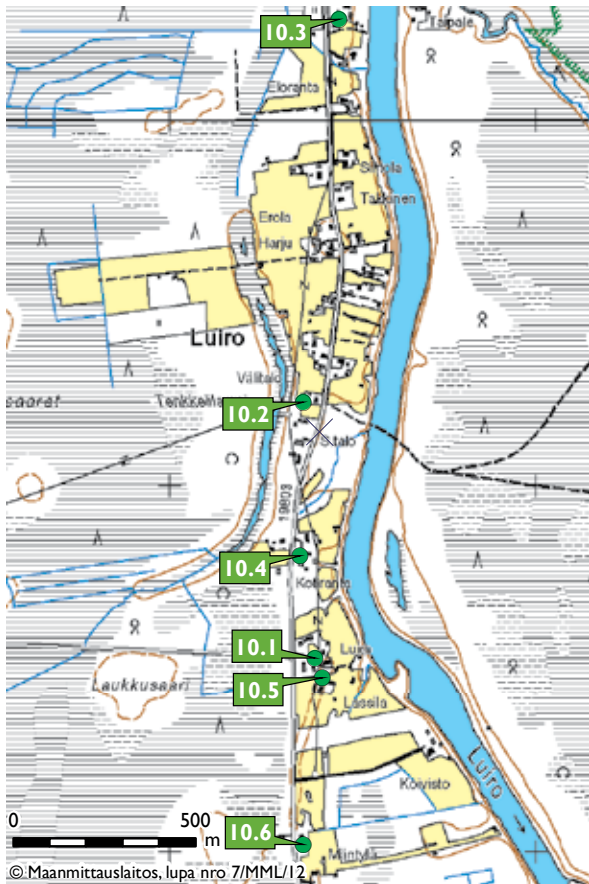
Luiron kylätien pientareet ovat pääosin hoidettuja. Tieltä avautuu avarat näkymät pelloille, hevoslaitumille ja pihapiireihin. Luirojoen virratessa pääosin jokitasanteen alapuolella, avautuu kylätieltä näkymiä vesistöön vain muutamin paikoin. Luiron maisemallinen solmukohta muodostuu keskelle kylää, joka on hieman korkeammalla muuten tasaisessa maastossa. Solmukohdassa näyttäytyy Luirolle ominainen kyläympäristö parhaimmillaan: vanha kylätie, huolella hoidetut pihapiirit rakennuksineen ja näitä ympäröivät pellot. Luiron itäpuolella sijaitsevat Matalainen ja Nivatunturi, jotka näkyvät hyvin kylää yhdistävälle tielle.

Luiro on maakunnallisesti arvokas maisemalue ja vuonna 2010 Lapin ensimmäinen valtakunnallinen maisemanhoitoalue perustettiin Kairalan ja Luiron kyliin.

Kuva 84. Luirojokivarren maisemaa Luiron kylässä. Tiina Elo 2009.

Esiteltävät kohteet

Kartta 18. Luiron kohteet.

- 10.1 Karkko
- 10.2 Tuomela
- 10.3 Luironpirtti
- 10.4 Kotiranta
- 10.5 Lassila
- 10.6 Mäntylä

10.1 Karkko

Pihapiiri, jossa on yhteensä 14 rakennusta. Päärakennuksen lisäksi tilalla on useita muita ulkorakennuksia, kuten aittoja, lammassuoja, sauna, paja ja riihi. Kohde sijaitsee Mäntyläntien itäpuolella noin 100 metriä tiestä Luirjoelle päin.

Päärakennus on hirsirunkoinen, nurkkakivillä seisova komea peräpohjalaistalo. Julkisivumateriaalina on punamullattu hirsi. Katemateriaalina on maalaamaton profiilipelti. Keltaisessa umpikuistissa on aumakatto. Kuistin alapuoli on pystypaneloitu ja yläosa vaakaneloitu. Talossa on alkuperäiset 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Ikkunapuitteissa on klassistisia piirteitä. Nikkarityyliset räystäslaudat ovat valkoiset. Talon itäpäädyssä katolla on vellikello.

Luiron talo on yksi kylän kolmesta kantatilasta, jotka ottivat sijansa vesien ja märkien rimpisoiden ympäröimältä Luiron kannakselta 1600-luvulla. Tilan arjesta löytyy dokumentteja jo 1700-luvulta. Vuosisadan puolessa välissä Paavo Paavonpoika Luirio ja Lauri Laurinpoika Luirio (s.1737) omistivat Luiron 3/16 mantaalin tilaa. Kruununtiloina niillä oli pidetty asianmukaiset katselmukset vuonna 1760 ja heidän oikeutensa tiloihin vahvistettiin samana vuonna.

Vauhtia tilan kehitys sai, kun Kemijärveltä tullut Karl Simonpoika Gehör (s.1798) nai Margareta Paavontytär Luiron (s.1808) ja muutti tilan isännäksi 1830-luvun alussa. Perheeseen syntyi iso lapsikartas, jonka vanhin poika oli Simon Karl (s.1833). Hyvästä taloudenpidosta kertoo, että perhe selvisi 1830-luvun suurista kato- ja tautivuosisista ilman lasten kuolemia. Simon Karl, jota myöhemmin

Kuva 85. Karkon päärakennus remontin jälkeen. Tiina Elo 2009.

Kuva 86. Päärakennuksen katolla oleva vellikello. LKYT 2005.

Kuva 87. Karkon pirtin komea uuni. LKYT 2005.

kutsuttiin Luiron Karkoksi, sai isännyyden isänsä kuoltua täysi-ikäiseksi tultuaan. Vuoden 1860 maanviljelysluettelon mukaan talossa pidettiin 12 lypsylehmää ja 13 lammasta ja kylvettiin neljä tynnyriä ohraa, joista saatiin 25 tynnyriä satoa. Perunaa saatiin 25 kappan siemenperunoista kahdeksan tynnyrin sato. Tila oli jo 1880-luvulla Alaperän vauraimpia. Vuonna 1882 tila sai satona 100 tynnyriä ohraa, mikä oli enemmän kuin kenelläkään muulla laajassa Alaperässä. Laajat niityt ja hyvät pellot takasivat tuolloin hyvinvoinnin, josta todistavat Luiron varteen nousseet komeat rakennukset.

Luiron tila tuli tunnetuksi etenkin 1900-luvun alun suurten savottojen aikana. Talo oli tärkeä uittojätkien ja kauppamiesten lepopaikka. Iso talo, iso navetta ja tilava talli olivat kulkijoiden käytössä. Suuri vellikello riippui pirtin katolla ja tomera emäntä passasi jätkiä. Perimätiedon mukaan Karkon talosta ei kukaan lähtenyt nälissään matkaa jatkamaan.

Tilalla viljelty ohra, ruis ja vehnä kävivät hyvin kaupaksi läheisille metsäsavotoille, jotka alkoivat 1900-luvun alkuvuosikymmenillä Luiron ympäristössä. Metsänhakkuiden lisäksi uitto nousi tärkeään asemaan. Savottoja ja uittoporukoita varten taloon jouduttiin tekemään kokonaan oma keittiö. Simon Karl Luiron kuoli vuonna 1907, ja talonpitoa jatkoi hänen tyttärensä Elina (s.1890) miehensä Isak Samuel Kilpimaan (s.1882) kanssa. Aviomies pääsi kantamaan tilan kunniakasta nimeä Luiron Samuna. Vaurastuen ja viljelysmaita laajentaen, metsiä myymällä ja uudenaikaisia koneita hankkimalla tilan elämä kulki 1900-luvun alkuvuosikymmenille.

Karjanpito Luiron tilalla lopetettiin vuonna 1944, jonka jälkeen talossa pidettiin kansakoulua kyläkoulun valmistumiseen asti. Tilukset olivat neljäkymmentä vuotta tyhjiään kunnes Antero Välitalo, joka on Luiron Karkon jälkeläinen kolmannessa polvessa, aloitti vaimonsa kanssa tilan

kunnostuksen. Tilan rakennuksia on viime vuosina korjattu Museoviraston ja Lapin ympäristökeskuksen asiantuntevalla opastuksella.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri, jossa paljon rakennuksia (14 kpl). Osa rakennuksista uudempia. Rakennuksia kunnostettu mm. Museoviraston ja Lapin ympäristökeskuksen ohjeistuksella. Osa Luiron kyläkokonaisuutta. Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

10.2 Tuomela

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta/talli/liiteri -rakennus, pikkupuoli, sauna/varasto -rakennus ja kellari. Tuomela sijaitsee Luirontien varressa Luiron koulun pohjoispuolella.

Päärakennus on hirsirunkoinen, luonnonkivisokkelilla seisova peräpohjalaistalo, jonka julkisivumateriaalina on punamultamaalattu hirsipinta. Rakennuksessa on keltainen umpikuisti. Nurkka- ja räystäslaudat ovat valkoiset. Kuistin ikkunat ovat 7- ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Talon ikkunat on vaihdettu tuuletusikkunalla oleviin isoruu-tuisiin. Ylhäällä on T- ikkunat.

Tila on lohkaistu Välitalon tilasta 1920-luvulla. Yrjö Keränen rakensi päärakennuksen 1920-luvulla. Päärakennuksen pohjoispuolella on ollut kauppa, varasto, talli sekä liiteri, jotka ovat palaneet vuonna 1939. Palon jälkeen vuonna 1947 rakennettiin hirsinen varastorakennus, josta on myöhemmin tehty asunto (pikkupuoli). Vuonna 1947 rakennettiin myös navetta-talli-liiteri.

Vuonna 1936 tehtiin sisäremonttia, jolloin laitettiin pahvit seiniin ja kattoon kovalevy. Vuonna 1950 uusittiin pirtinuuni. Vuonna 1958 laitettiin huopakatto entisen pärekaton tilalle. Vuonna 1975

Kuva 88. Tuomelan pihapiiri. LKYT 2005.

Kuva 89. Tuomelan päärakennus. LKYT 2005.

huopakatto uusittiin. Vuonna 1995 laitettiin puolipaneeli sisälle.

LKYT-arvio:

Sodalta säästyneet asuinrakennus ja navetta, muut rakennukset jälleerakennusajalta.

Osa Luiron kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

10.3 Luironpirtti

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi muita rakennuksia, kuten sauna, liiterirakennus ja uusi asuinrakennus. Luironpirtti sijaitsee Luironjoen rannalla Luiron kylän pohjoispäässä.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, nurkkakivisokkelilla varustettu ja sen julkisivu on punamullattu hirsipinta. Keltaiseksi maalatun kuistin alaosa on pystyrimaverhoiltu, keskiosa on vinolautaverhoiltu ja yläosa vaakalautapaneloitu. Katemateriaalina on punainen kolmiorimahuopa. Nurkat ja räystäslaudat on maalattu valkoisiksi. Rakennuksessa on T-mallin ikkunat.

Ulrik Suopanki rakensi talon vuonna 1925. 1980-luvulla talossa oli maaseutumatkailutoimintaa, mutta se lopetettiin vuonna 1995, sen jälkeen talo on ollut varastokäytössä. Rakennus on peruskorjattu vuonna 1983.

Kuva 90. Luironpirtti. Tiina Elo 2005.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt yksittäinen asuinrakennus.

Osa Luiron kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

10.4 Kotiranta

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi sauna, hevostalli/varastorakennus, maakellari, lato ja uusi asuinrakennus. Kotiranta sijaitsee Luirontien varressa Karkon tilan pohjoispuolella.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja se seisoo nurkkakivisokkelilla. Julkisivumateriaalina on punamullattu hirsi. Koristeellinen ja luonnonvalkoinen kuisti on rankorakenteinen ja sen ala-osa on punamullattua vinolautaa, ylä-osa vaaleaa vaakalautaa. Kuistissa on koristeelliset vuorilaudat ja ikkunat, puitteet ja peitelaudat ovat valkoiset. Räystä- ja nurkkalaudat ovat valkoiset. Katolla on frontooni, jossa on kolme ikkunaa. Rakennuksessa on T-ikkunat, päätykolmiossa on 3-ruutuiset vaakakarmi-ikkunat.

Tila on lohkaistu Karkon tilasta. Assari Tasala on rakentanut tilan ja asuinrakennus toimii nykyään varastona.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt yksittäinen asuinrakennus.

Pihapiirissä uudempia rakennuksia.

Osa Luiron kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 91. Kotirannan päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 92. Kotirannan kaunis kuisti. LKYT 2005.

10.5 Lassila

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi sauna, aitta, lato ja ulkokuusi. Lassila sijaitsee Luiron rannalla Mäntyläntiestä itään noin 150 metriä. Karkon pihapiiri sijaitsee kohteen pohjoispuolella.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, luonnonkivisokkelilla varustettu ja sen julkisivumateriaalina ja punamultamaalattu hirsi. Katemateriaalina on punainen kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on keltainen umpikuisti, jossa on taitteinen pulpettikatto. Kuisti on pystyrimaverhoiltu. Nurkka- ja räystäslaudat ovat valkoiset. Rakennuksessa on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, joiden pielet ja puitteet ovat valkoiset. Ikkunalasit ovat alkupe räiset, karmit on kiinnitetty yhteen puutapeilla.

Talon rakensi alun perin Abiel Lassila 1900-luvun alkupuolella. Talon palomuurit uusittiin vuonna 1954, sisäremontti ja ulkomaalaus tehtiin vuonna 2000.

LKYT-arvio:

Sodalta säästyneet asuinrakennus ja aitta.

Osa Luiron kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 93. Lassilan päärakennuksessa on Pelkosenniemenle tyypillinen lippakatollinen kuisti. LKYT 2005.

10.6 Mäntylä

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi saunarakennus, maakellari ja aitta. Mäntylän tila on Luiron kylän eteläpäässä pienellä kummulla, josta on joenpuolella peltoa ja kauempana metsää jokeen asti. Pihapiiri alkaa Mäntyläntieltä ja rakennukset ovat kahdella sivulla pihaan nähden.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, betonisokkelilla oleva jälleenrakennusajan tyyppitalo, joka on verhoiltu vaalealla vaakaponttilaudoituksella. Katemateriaalina on punainen kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on umpikuisti, jossa on taitteinen pulpettikatto. Talon alakerrassa on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, yläkerrassa on 6-ruutuiset vaakaikkunat. Kuistissa alhaalla on 6-ruutuinen pystykarmi-ikkuna ja 3-ruutuinen pystyikkuna. Kuistin yläosassa sivuilla on 6-ruutuiset vaakaikkunat ja etupuolella 6-ruutuinen horisontaali-ikkuna.

Enni ja Unto Suopanki asuivat ensin vanhassa Mäntylän päärakennuksessa, joka oli noin 20 metriä pitkä sodalta säästynyt vanhanajan talo. Vanha Mäntylä sijaitsi aivan Mäntyläntien vieressä tien suuntaisesti nykyisen aitan kohdalta etelään. Unto ja Enni pitivät vanhaa rakennusta liian suurena, joten vanha talo purettiin ja uusi pienempi talo rakennettiin samoista hirsistä vuonna 1951 nykyiselle paikalleen. Unto Suopanki ja Johannes Takkinen rakensivat uuden talon. Päärakennuksen pärekatto uusittiin huopakatolla 1970-luvun loppupuolella, ikkunat uusittiin ja ulkokuori laidoitettiin 1980-luvun loppupuolella. Taloon rakennettiin sisävesi 1990-luvulla.

Vanha navetta purettiin 1990-luvulla. Tila toimii nykyisin loma-asuntona.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Luiron kyläkokonaisuutta.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 94. Mäntylän päärakennus. Simo Oinas 2009.

Pyhäjärvi

Pyhäjärven kylä sijaitsee Pyhäjärven pohjoisrannalla, Pyhätunturin ”kainalossa”. Pyhäjärvi on lähdejärvi joka laskee Pohjoispäässä olevan Salmen kautta Pyhäjoen vesistöön. Pyhäjärveltä on hienot näkymät sekä kaakkoon päin sijaitsevalle Soutajatunturille että etelään päin Pyhätunturille.

Pyhätunturin läheisyyden vuoksi Pyhäjärven alueella tapahtuu nykyään Pelkosenniemen kylistä eniten uudisrakentamistoimintaa. Rakennuskanta Pyhäjärvellä sijoittuu sekä Pyhäjärven rannalle että Pyhätunturille menevän tien varteen.

Kuva 96. Maisemaa Pyhäjärven kylältä. Tiina Elo 2009.

Kuva 95. Pyhäjärveä, luultavasti 1950/1960-luvulla. Terttu Törmäsen albumi.

Esiteltävät kohteet

Kartta 19. Pyhäjärven kohteet.

- II.1 Uutela
- II.2 Ainola
- II.3 Ylimmäinen
- II.4 Yliautio

II.1 Uutela

Yksittäinen asuinrakennus Pyhäjärven kylässä Haapaharjuntietä 100 metriä, rakennus sijaitsee sen länsipuolella.

Rakennus on hirsirunkoinen, betonisokkelilla oleva ja se on verhoiltu punamultamaalattulla pystyrimaverhouksella. Katemateriaalina on maalaamaton profiilipelti. Talossa on pulpettikattoinen umpikuisti. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat ja haukkaikkunat. Ikkunanpielet ja puitteet ovat valkoiset. Myös talon nurkat ja räystäät ovat valkoiset.

Kalle ja Axiina Pyhäjärvi rakensivat poikiensa Kaukon, Leon ja Arvin kanssa tilan vuonna 1947. Tilalla harjoitettiin maataloutta aina 1960-luvulle saakka. Kohde on ollut asumaton 1970-luvulta lähtien.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Pyhäjärven kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 97. Uutela. Tiina Elo 2009.

II.2 Ainola

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi uudempi ja vanhempi navetta. Ainolan pihapiiri sijaitsee Pyhäjärven kylästä Haapaharjuntietä luoteeseen 600 metriä. Kohde on tien välittömässä läheisyydessä länsipuolella.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja betonisokkelilla varustettu. Julkisivumateriaalina on vaakaponttilaudoitus. Katemateriaalina on maalaamaton profiilipelti. Rakennuksessa on umpikuisti, joka on pystyrimaverhoiltu. Ikkunat ovat 2-ruutuiset pystykarmi-ikkunat sekä 3-ruutuiset vaakakarmi-ikkunat. Pielet ja puitteet ovat valkoiset. Myös nurkka- ja räystäslaudat ovat valkoiset.

Matti Pyhäjärvi rakensi sotien jälkeen välirauhan aikana salvetun kehän loppuun vuonna 1945. Tilalla harjoitettiin maataloutta vuoteen 1985 saakka, jonka jälkeen siellä asuttiin vielä vakinaisesti vuoteen 2002 asti. Nykyään tilaa käytetään loma-asuntona. 1970-luvulla taloon laitettiin ulkovuoraus ja ikkunat uusittiin, vuonna 1980 laitettiin peltikatto.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Pyhäjärven kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 98. Ainolan pihapiiri. LKYT 2005.

Kuva 99. Ylimmäisen pihapiiri Pyhäjärvellä. LKYT 2005.

11.3 Ylimmäinen

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta ja aitta. Ylimmäisen tila sijaitsee Pyhäjärven kylässä Haapaharjuntietä noin 300 metriä, piha on tien itäpuolella.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on kivistä ja tiilistä tehty sokkeli. Julkisivumateriaalina on pystyrimaverhous. Katemateriaalina on vihreä saumapelti. Rakennuksessa on umpikuisti. Ikkunat ovat tuuletusikkunoilla varustetut neliöikkunat. Kuistissa on 4-ruutuiset neliöikkunat ja 2-ruutuiset pystyikkunat. Ikkunanpuitteet ovat valkoiset ja pielet vihreät, nurkat ja räystäät ovat valkoiset.

Uuno Alatalo rakensi talon saksalaisten polttaman rakennuksen paikalle vuonna 1947. Tilalla harjoitettiin maataloutta 1970-luvun alkupuolelle. Pihapiirissä on 1900-luvun alkupuolelta tai jopa sitä vanhempi aitta, joka on jäänyt polttamatta sodan aikana. Rakennukseen on laitettu peltikatto, uusittu muurit ja ikkunat sekä tehty yläkertaan huone 1990-luvun loppupuolella.

LKYT-arvio:

*Jälleenrakennusajan pihapiiri, jossa sodalta säästynyt aitta.
Osa Pyhäjärven kyläkokonaisuutta.
Maisemallisesti erittäin arvokas kohde.*

11.4 Yliautio

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta. Yliautio sijaitsee Pyhäjärven kylässä Pyhätien länsipuolella noin 70 metriä.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja betonisokkelilla seisova punamullalla maalattu hirsipintainen talo, jossa on punainen kolmiorimahuopakate. Rakennuksessa on pulpettikattoinen umpikuisti, joka on pystyrimaverhoiltu. Rakennuksessa on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat sekä haukkaikkunat. Ikkunanpielet ja puitteet ovat valkoiset, kuten myös nurkka- ja räystäslaudat.

Matti Pyhäjärvi rakensi talon vuonna 1946 harjoittaen tilalla maataloutta aina vuoteen 1964. Tilalla asutaan edelleen. Huopakatto laitettiin vuonna 1968 ja vuonna 1993 ikkunat uusittiin ja ulkovuori maalattiin.

Kuva 100. Yliaution pihapiiri. LKYT 2005.

Kuva 101. Yliautio. LKYT 2005.

LKYT-arvio:

*Jälleenrakennusajan kohde.
Osa Pyhäjärven kyläkokonaisuutta.
Maisemallisesti erittäin arvokas kohde.*

Saunavaara

Kuva 102. Ote Saunavaaran isojakokartasta. Kansallisarkisto.

Kuva 103. Saunavaaran kylämaisema. Tiina Elo 2009.

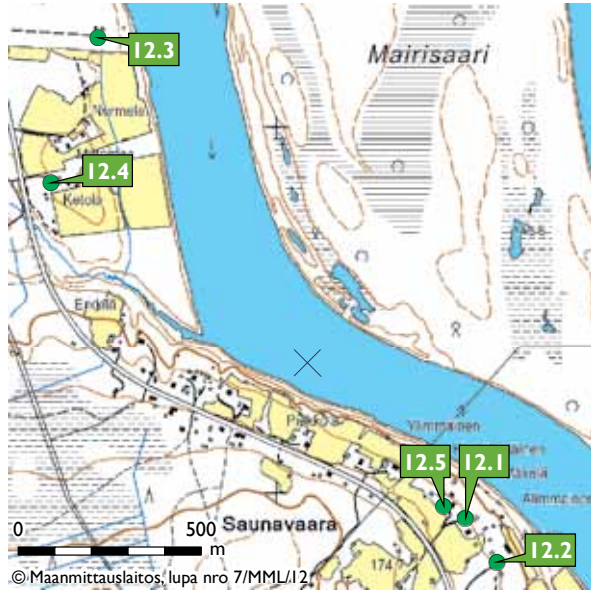
Saunavaaran kylä sijaitsee Kemijärvi – Sodankylä tien varrella ja Kemijoen rannalla. Kylän rakennuskanta sijaitsee sekä Kemijoen rannalla että tien varressa. Saunavaara on Pelkosenniemen kunnan

vanhimpia kyliä. Saunavaara kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat).

Kuva 104. Näkymä Saunavaarasta Kemijoen yli, taustalla siintää Kokonvaara. Tiina Elo 2009.

Esiteltävät kohteet

Kartta 20. Saunavaaran kohteet.

- 12.1 Alimmainen
- 12.2 Saunavaara/Alatalo
- 12.3 Suopuro
- 12.4 Rooppela
- 12.5 Mäkelä

12.1 Alimmainen

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, sauna, vanha navetta ja veneaitta. Alimmaisen tila sijaitsee idyllisellä paikalla keskellä Saunavaaraa, Kemijärvi–Sodankylä tien varressa. Tilan itäpuolella virtaa Kemijoki.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, siinä on betonisokkeli, joka on valettu entisen luonnonkivisokkelin päälle. Julkisivumateriaalina on punamultahirsipinta. Katemateriaalina on kolmiorimahuopa, joka on asennettu vanhan pärekaton päälle. Rakennuksessa on koristeellinen umpikuisti, joka on alaosaltaan hirttä ja yläosalta vaakalaudoitettu. Rakennuksessa on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat, kuistissa on hyvin erikoiset ja koristeelliset ikkunat. Ikkunanpuitteet ja pielet ovat valkoiset. Ikkunat ovat puhallettua lasia, pokat ovat puunauloilla nurkista kiinni. Talossa on kissanpenkit, räystäät ovat koristeelliset ja väriltään valkoiset.

Tila on ollut Oinaan suvun hallussa jo 200 vuotta. Johan Lakso muutti tilalle 1800-luvun alussa ja muutti nimensä Oinaaksi. Aleksanteri Oinas rakensi nykyisen päärakennuksen 1800-luvun lopulla. Tilma Oinas piti talossa majataloa vuodesta 1960

Kuva 105. Ylimmäisen pihapiiri. LKYT 2005.

Kuva 106. Ylimmäisen päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 107. Ylimmäisen L-mallinen kivenavetta. LKYT 2005.

vuoteen 1985. August Oinas piti talossa kauppaa 1930-1950. Metsänhoitaja Alfons on asunut talossa 1900-luvun taitteessa. Aiemmin talossa on ollut isompi pirtti, jonka saksalaiset polttivat sodan aikana. 1960-luvulla tehtiin rakennukseen valesokkeli kivien päälle.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Saunavaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Saunavaara).

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 108. Ylimmäisen venehuone, joka on tyypillinen Kemijokivarressa Kemijärvi-Pelkosenniemi välillä. LKYT 2005.

Kuva 109. Alatalon komea ja suuri päärakennus. LKYT 2005.

12.2 Saunavaara/Alatalo

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta/sauna -rakennus, talli/puoti -rakennus, entinen elohuone, vilja-aitta ja riihi. Tila sijaitsee Saunavaaran kylässä Kemijärvi-Pelkosenniemi maantien itäpuolella noin 200 metriä tiestä. Kemijoki virtaa kohteen länsipuolella.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen, luonnonkivisokkelilla oleva noin 26 metriä pitkä peräpohjalais-talo. Julkisivumateriaalina on pystyrimalaudoitus. Katemateriaalina on maalaamaton profiilipelti. Rakennuksen räystäissä ja ikkunoissa on klassistista tyyli vaikutusta ja siinä on koristeellinen umpikuisti. Räystäät ja nurkat ovat valkoiset. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystyikkunat, kuistissa on lisäksi ovenpäällysikkuna. Ikkunanpielet ja puitteet ovat valkoiset. Ikkunat ovat hiomatonta lasia ja pokat on kiinnitetty puutapeilla.

Kohteen rakensi vuonna 1885 ilmeisesti Juho Oinas ja vaimo Riitta-Liisa Kaisanlahti. Talon toisessa päässä asuttiin vakituisesti vuoteen 1991 ja toisessa päässä vuoteen 2000, jolloin pihapiirin läheisyyteen rakennettiin uusi asuinrakennus. Kohde on nykyisin tyhjillään, lomalaisia käy joskus kesäaikana.

1970-luvun alkupuolella asuinrakennus ulkovuorattiin ja vuonna 1993 laitettiin peltikatto. Vuonna 1995 nostettiin ja villoitettiin pirtinpään lattia. Vuonna 1996 tehtiin salipuolelle sisäseinäremontti.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt ja ehjänä säilynyt pihapiiri.

Osa Saunavaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Saunavaara).

Rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 110. Alatalon navetta. LKYT 2005.

Kuva 111. Alatalon talli-puotirakennus. LKYT 2005.

12.3 Suopuro

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi liiteri/varastorakennus, navetta ja jalasmökki. Sauna sijaitsee noin 150 metrin päässä varsinaisesta pihasta Kemijoen rannalla. Suopuro sijaitsee Saunavaaran kylässä Kemijärvi - Pelkosenniemi maantien itäpuolella noin 300 metriä. Pihapiiriä ympäröi sekametsä.

Maalaamattomalla hirsipinnalla oleva asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on betonisokkeli. Talossa on mansardikatto ja katemateriaalina on punainen kolmiorimahuopa. Rakennuksen päätykolmiot on vaakalautaverhoiltu ja niissä on kissanpenkit. Rankorakenteinen umpikuisti on ylhäältä vaakapaneloitu, alapuoli on pystypaneelia. Rakennuksessa on 6-ruutuisia pystykarmi-ikkunoita,

Kuva 112. Suopuron mansardikattoinen asuinrakennus. LKYT 2005.

Kuva 113. Ikkunoissa on jugendille ominaista koristelua. LKYT 2005.

4-ruutuisia neliöikkunoita sekä päätykolmiossa on 10-ruutuinen pystyikkuna. Lisäksi kuistissa on ovenpäällysikkuna.

Antti ja Hilma Hoffreen rakensivat talon vuonna 1929 ja asuivat tilalla vuoteen 1977. Nykyisin tila on kesälomakohteenä. Vuonna 2002 uusittiin lattiat ja sisäpuolen seinät. Vanha piippu on purettu, mutta uuden piipun muuraus aloitettiin 2005.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus. Pihapiirissä myös navetta.

Osa Saunavaaran kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

12.4 Rooppela

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta, sauna ja kaksikerroksinen aitta. Rooppela sijaitsee Saunavaaran kylässä Kemijärvi - Pelkosenniemi tien itäpuolella n. 150 metriä.

Maalaamattomalla hirsipinnalla oleva asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on betonisokkeleita. Katemateriaalina on maalaamaton profiilipelti. Rakennuksessa on rankorakenteinen umpikuisti, jonka kolmiot on pystyrimaverhoiltu. Ikkunat ovat 6-ruutuisia pystykarmi-ikkunoita, räystään alla on 2-ruutuiset vaakaikkunat.

Kuva 114. Rooppelan päärakennus. LKYT 2005.

Samalla paikalla on ollut Anselmi Perttusen 1920-luvulla rakentama talo, joka poltettiin sodan aikana. Anselmi rakensi talon uudelleen vuonna 1948.. Arvo Bonden, Otto Huotari ja August Rantanen toimivat rakentajina. Vuonna 1992 taloon laitettiin peltikatto ja vuonna 1994 vuolukiviuuni.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Saunavaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Saunavaara).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

12.5 Mäkelä

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, halkovarasto, vaarinpirtti, vilja-aitta ja varasto. Rannalla on vielä aittarakennus. Mäkelä sijaitsee Saunavaaran kylässä Kemijärvi-Pelkosenniemi maantien itäpuolella noin 200 metriä. Kemijoki virtaa kohteen länsipuolella ja siinä on Mairisaari näillä main.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja betonisokkelilla seisova. Julkisivumateriaalina on valkoinen pystyrima. Katemateriaalina on punainen profiilipelti. Rakennuksessa on umpikuisti, joka on verhoiltu vino-, vaaka- ja pystypaneelilla. Nurkat ja räystäät ovat valkoiset. Rakennuksessa on uudet tuuletusikkunalla varustetut ikkunat. Kuistissa parvekkeella ja kuistin ala-osan sivustalla on 9-ruutuinen ja kuistin ala-osassa etupuolella 15-ruutuinen ikkuna sekä haukkaikkunat. Ikkunoiden puitteet ovat punaiset ja pielet valkoiset.

Pihapiirissä olleen alkuperäisen asuinrakennuksen saksalaiset ovat polttaneet. Samalle paikalle nykyinen vanhempi pihapiirissä oleva asuinrakennus valmistui vuonna 1945. Kalle Heikkilä oli rakentajana. Päärakennuksessa Deutoora ja Leonard Perttunen asuivat vuoteen 1950, jonka jälkeen muuttivat pihan toiselle puolen asumaan niin sanottuun vaarinpirttiin. Vuonna 1965 taloon asen-

Kuva 115. Mäkelän asuinrakennus. LKYT 2005.

Kuva 116. Mäkelän navetta. LKYT 2005.

nettiin keskuslämmitys, 1990-luvulla peltikatto ja ikkunat uusittiin. Asuinrakennuksessa asutaan edelleen vakituisesti.

LKYT-arvio:

Navetta ja aitat sodalta säästyneitä.

Asuinrakennus jälleenrakennusajalta.Uudistettu.

Osa Saunavaaran kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat; Saunavaara).

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 117. Mäkelän aitta. LKYT 2005.

Suvanto

Kuva 118. Ote Suvannon isojakokartasta. Kansallisarkisto.

Pelkosenniemen syrjäinen Suvannon kylä on Lapin parhaiten säilynyt 1800-luvun kyläkokonaisuus. Kylän vanhoja peräpohjalaisia rakennuksia on Ympäristöministeriön osoittamin varoin kunnostettu vuosina 1985–1990. Korjaustyöt ovat onnistuneet varsin hyvin, mikä on näkynyt kauniin ulkoilmeen lisäksi myös kylään kohdistuvan kulttuurimatkailun lisääntymisenä. 1980-luvulla suoritetuista korjaustyöistä alkaa kuitenkin olla jo sen verran aikaa, että osa rakennuksista olisi taas korjaustoimenpiteiden tarpeessa lähinnä pärekattojen osalta.

Suvanto sijaitsee metsän reunustamalla viljelysaukealla Kitisen rannassa. Kylä on saanut pysyvän asutuksen jo 1600-luvulla. Kyläasutus on sijoittunut vanhan raitin ja siitä erkanevien teiden varsille. Kaikkiaan Suvannossa on säilynyt toista sataa ennen sotia rakennettua hirsirakennusta, näistä kaksikymmentä on asuinrakennuksia. Useimmat punamullatuista asuinrakennuksista ovat 1800-luvulta ja 1900-luvun alkupuolelta. Vanhin on Hiltusen 1700-luvulla rakennettu päärakennus. Suvannon kaksikerroksinen koulu on vuodelta 1928.

Kokkosnivan voimalan aiheuttama vedenpinnan nousu on muuttanut Kitisen jokimaisemaa Suvannon kylän kohdalla. Muutoksen haitallisia vaikutuksia on pyritty lieventämään maisemoinnin avulla. Kylän itäpuolelta Kitisen ylittävä silta on valmistunut maisemointitöiden jälkeen 1990-luvun alussa. Suvannon kylässä Kitisen vastarannalla sijaitsee tiemuseokohteeksi luokiteltu Suvannon vanha lossi, josta avautuu myös kauniit näkymät Suvannon kylään.

Suvanto kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (Kemijoen jokivarsiasutus ja kirkkomaisemat) ja se on myös valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Kuva 119. Suvannon kylä. LKYT 2004.

Esiteltävät kohteet

Kartta 21. Suvannon kohteet.

- 13.1 Mattila
- 13.2 Uusitalo
- 13.3 Joosula
- 13.4 Suopanki
- 13.5 Katajamaa
- 13.6 Hiltunen
- 13.7 Junttila
- 13.8 Saunala
- 13.9 Mettiäinen
- 13.10 Simuna

13.1 Mattila

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta, saunarakennus, aitta, lato ja kellari.

Mattilan tila sijaitsee keskellä Suvannon kylää, kylätien pohjoispuolella, Mattilantiestä itään. Pihapiiriä ympäröi peltoaukeama taloineen.

Päärakennuksen perustuksena on luonnonkivisokkeli. Runko on hirttä, julkisivu on vuoraamaton, punaiseksi maalattu hirsi. Listat ja puitteet ovat valkoiset. Katto on harmaa saumapellitetty harjakatto, alun perin ollut pärekatto. 2-kerroksinen, lautarakenteinen kuisti on rakennettu 1910-luvun alussa. Kuistissa on koristeelliset vuorilaudat. Kuistin sivuilla alakerran ikkunat ovat 12-ruutuiset. Ulko-oven molemmin puolin on 6-ruutuiset ikkunat.

Koristeellisessa kuistissa on leveä vaakalaudoitus, valkoista helmiponttilautaa. Se on jaettu sektoreihin vaalean punertavilla listoilla. Alaosan paneelointi muodostuu vinolaudoituksesta, jota on korostettu saumojen päällä olevilla kapeilla koristelistoilla. Puitteet ovat kellertävät ja ikkunoiden päällä olevat koristelut punaruskeat. Kuistissa on harmaa saumapeltikate.

Mattilan tila perustettiin kruunun uudistilaksi 1837 ja Matti Halonen lunasti sen perintötilaksi 1848. Vuonna 1858 Gabriel Salmi, "Mattilan Kaaperi" tuli isännäksi naimakaupan kautta. 1870-luvun alussa tilasta lohkaistiin Takalan eli Suannon tila. Tilasta lohkaistiin puolet Uusitalon tilaksi vuonna 1909. Mäntylän tila erotettiin Mattilasta 1960-luvun alussa. Tilan todennäköisesti ensimmäinen päärakennus oli Matti Halosen Halosen tilalta siirtämä rakennus, joka on ollut aikoinaan pihan itäreunalla pohjois-etelä-suunnassa. Rakennus on siirretty tilan jaon yhteydessä vuonna 1909 Uusitaloon, jossa se on ollut puojirakennuksena.

Kuva 120. Mattilan päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 121. Mattilan talousrakennuksia. LKYT 2004.

Nykyinen päärakennus on rakennettu kehälle noin 1870-luvulla ja valmiiksi vuoden 1890 paikkeilla. Kuisti on rakennettu noin 1910. Pihan länsireunalla on ollut navetan hirsikehä, jota ei koskaan rakennettu valmiiksi, se purettiin 1950-luvun vaihteessa. Pihapiiristä noin 50 metriä luoteeseen on aitta ja 1980-luvulla allasalueen alta Karhuniemeltä siirretty lato. Pihasta itäänpäin on talon entinen savusauna, jota on käytetty myöhemmin myös riiehenä ja heinälatona. Se on siirretty lohkomisen yhteydessä 1980-luvulla Koivula-nimiselle tilalle.

Rakennuksessa on Suvannon suurin pirtti, jossa on 1928-1930 toiminut Suvannon koulu (kamarin opettajan asuntona) ja varsinaisen Suvannon koulun lakkauttamisen jälkeen vuonna 1966 kyläkirkasto. Pirtti on toiminut myös vaalihuoneena 1960-1980 -luvuilla. Rakennuksen toisessa päässä, entisessä tuvassa on ollut kauppa vuosina 1957-1969. Kauppia Väinö Kujala asui viereisessä keittiössä ja kamarissa. Kauppaa varten puhkaistiin ovi pohjoispuolelle ja toinen ovi länsipäätyyn, jossa oli lautarakenteinen kaupan varastorakennus.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.2 Uusitalo

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi puoji/tallirakennus, navetta-lato, sauna ja savusauna. Uusitalon pihapiiri sijaitsee keskellä Suvannon kylää etelä-, itä- ja länsipuolelta peltojen ympäröimänä. Pohjoisen puolella oleva metsä jatkuu kotiaavalle asti, jossa on kylän peltoja. Pihapiiri rajoittuu idän puolella Mattilan tien.

Päärakennuksessa on luonnonkiviperusta, joka on itäpäässä tiivistetty betonilla. Runko on hirrestä, julkisivumateriaali on punamullattu, vuoraamaton hirsi, itäpäädyn päätykolmiossa on pystyrimaverhous. Harjakatto on punainen kolmiorimahuopakate. Rakennuksen puite- ja listaväri on valkoinen, pitkät nurkat ovat valkoiset.

Kuisti on valkeaksi maalattu rankorakenteinen umpikuisti, jossa molemmin puolin 6-ruutuiset ikkunat. Kuistissa on kolmiorimahuopakate ja pystyrimaverhous. Kuisti on rakennettu vuonna 1949. Rakennuksen itäpään huoneissa on 1800/1900-luvun vaihteen ulkoapäin laitettavat uraikkunat, pirtissä uudemmat 6-ruutuiset ikkunat, ikkunan päällä nikkarityylinen koriste ja tippalista.

Uusitalon tila perustettiin virallisesti vuonna 1909, kun Mattilan tila jaettiin kahtia. Vuonna 1906 oli valmistunut jo Uusitalon asuinrakennus, 1900-luvun alussa rakennettiin myös navetta ja makasiinirakennus. Vuonna 1932 asuinrakennuksen länsipäähän rakennettiin uusi pirtti. Vuonna 1935 talon itäpää huutokaupattiin ja siirrettiin Mäntylään samoin kuin pihan itäpuolen makasiinirakennus ja navettalato. Pihan laidalle oli jo aiemmin siirretty puoji-tallirakennus Mattilasta (Mattilan entinen päärakennus). 1930-luvulla siirrettiin Mattilasta aitta navettaladoksi. Myös savusauna on siirretty 1930-luvulla nykyiselle paikalleen.

Itäpuolella pihaa on ollut makasiinirakennus, joka on siirretty vuonna 1936 Metsälään. Makasiinissa on ollut mm. kauppa, jota ovat pitäneet Abraham ja Miina Uusitalo. Navettaladon pohjoispuolella on ollut liiteri, joka on purettu 1990-luvun lopulla. Nykyään Uusitalo on kesäasuinkäytössä.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Makasiinirakennus entinen asuinrakennuksen kehä ja kylän vanhimpia asuinrakennuksia.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 122. Uusitalon päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 124. Joosulan pihapiiriä. LKYT 2004.

Kuva 123. Uusitalon komea navetta-heinälato. LKYT 2004.

13.3 Joosula

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi talli/makasiini -rakennus, navetta, sauna ja lato.

Joosula sijaitsee keskellä Suvannon kylää, lähes joka suunnalta pellon ympäröimänä. Itäpuolella pihaa perunamaan takana on sekametsikkö, jonka läpi Suvannon keskikylän peltoaukea pilkottaa. Maantie kulkee pihapiirin eteläpuolella, erittäin läheltä talli-makasiinia.

Päärakennus on nurkkakiviperustainen, hirsirunkoinen ja vuoraamaton. Seinien väri on punamulta, lista- ja puiteväri on valkoinen samoin hirsinurkat. Harjakatossa on musta kolmiorimahuopa. Kuisti on keltainen, rankorakenteinen, vaakaponttilaudoitettu, ikkunallinen umpikuisti. Kuistissa on 6-ruutuiset ikkunat. Asuinrakennuksen sisäänkäynnissä on kolmipeiliset valkoiset pariovet. Kuistissa, keittiössä, päädyissä ja tuvassa on kuusiruutuiset kitatut ikkunat. Pirtin ja kamarin ikkunat ovat "uusia", valeristikkoisia ja kuusiruutuisia.

1800-luvun loppupuolella Hiltusten maille oli muodostunut Ylihiltuseksi ajan kartassa mainittu tila. Jooseppi (Joosua) Hiltusen (s.1843) ja tämän vaimon Elsa Kaisan o.s Mattila (s.1854) poika Juho Eevert Hiltunen (s.1890) myi tilan Kairalasta syntyisin olevalle Matti Abner Heinolalle (s.1891). Tila lunastettiin virallisesti uudistilasta perintötalaksi vuonna 1938. Tilalla harjoitettiin maataloutta,

pidettiin karjaa ja poroja. Talossa oli majoittuneena useasti savottamiehiä, poromiehiä ja erinäisiä kulkijoita. Karjanpito tilalla loppui 1960-luvulla ja tienestiksi tulivat metsä- ja uittotyöt. Talo oli ensimmäisen talven kylmillään 1977–1978, jonka jälkeen talossa on asuttu vain kesäisin.

Talon rakennusaika on vuoden 1890 tienoilla. Tupa on ollut "kehänä", valmistettu vuonna 1938 eli samana vuonna kuin tila virallisesti lunastettiin perintötalaksi.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri, jossa sauna jälleenrakennusajalta. Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.4 Suopanki

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi makasiini/liiteri -rakennus, navetta, sauna, tolla, riihi ja lato. Pihassa navetan edustalla on vinttikaivo. Suopanki sijaitsee Suvannon kylän itäosassa metsän reunassa. Suvantoon saavuttaessa nykyistä tietä sillan kautta, Suopanki on ensimmäinen kylän taloista. Suvannontie kiertää pihapiirin itä- ja pohjoispuolitse metsän halki. Pihapiirin eteläpuolella on pellon takana Kitisen joki, lännessä aukeaa Suvannon kyläaukeama taloineen ja peltoineen.

Päärakennus on harkkonurkkakiville perustettu hirsiasuinrakennus, jonka ulkoseinät ovat punamullatulla hirsipinnalla, lista- ja puiteväri on valkoinen samoin hirsinurkat. Harjakatossa on tumman harmaa kolmiorimahuopakate. Ikkunat ovat 6-ruutuisia tapein koottuja uraikkunoita, joissa on koristeelliset ylävuorilaudat. Ylävuorilaudoissa on käytetty sinistä tehosteväriä. Kamareissa on kitatut ikkunat. Kuistia ei varsinaisesti ole vaan oven edessä on hirsirakenteinen porrastasanne. Rakennus on ainoa suvantolainen 1800-1900-luvun vaihteen peräpohjalaistalo, johon ei ole tehty

Kuva 125. Suopangin päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 126. Suopangin navetta ja vinttikaivo. LKYT 2004.

kuistia jälkeenpäin. Tällainen porrastasanne löytyy kuistien sisältä.

Suopangin tila syntyi valtion asutustilaksi vuonna 1908. Ensimmäinen isäntä oli Olli Kujala, joka muutti tilan mukaan nimensä Olli Suopangiksi. Päärakennus, navetan lato-osa ja aitta rakennettiin kaikki vuoden 1910 tienoilla. Olli Suopangin jälkeen isännäksi tuli Siefrid (Sippa) Räisänen. Vuonna 1930 siirrettiin talon riihi Kitisen varteen ja siitä rakennettiin talo Sippa Räisäsen pojalle. Vuonna 1933 jatkettiin navettarakennusta. Vuonna 1935 ostettiin Junttilasta kalkkiaitta makasiiniksi, jota jatkettiin liiteriosalla. Vuonna 1936 Siefrid Räisänen osti asutustilan perintötilaksi. 1940-luvulla siirrettiin Pajuhaarasta tolla pihapiirin kaakkoispuolelle, aitasta etelään ja samoihin aikoihin riihi Junttilasta. Riiehtä ei enää tarvittu, koska kylään oli hankittu puimakoneet puintia varten. Riiehestä tehtiin kesänavetta.

1980-luvulla rakennukset restauroitiin. Sen jälkeen Suopanki on ollut vapaa-ajan asuntona.

LKYT-arvio:

Pihapiiri, jossa sodalta säästyneitä ja uudempia rakennuksia. Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.5 Katajamaa

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi makasiini, navettarakennus, aitta ja kuivaamo. Pihapiiristä etelään noin 50 metriä Kitisen rannalla on rantalato. Katajamaan pihapiiri sijaitsee Suvannon kylän eteläosassa Kitisen joen pohjoispuolella. Pihapiirin eteläpuolella on korkea haaparyhmä, jonka takana on joen yhteydessä oleva kapea poukama. Vesiväylän ja joen välissä on pelto. Rakennuksia ympäröi kylän pellot, vanha kylätie, nykyisin Sata-matie, kulkee Katajamaan pihapiirin länsipuolella joen rannasta pohjoiseen.

Päärakennus on nurkkakiville perustettu, hirsirunkoinen ja siinä on punamullalla maalattu hirsipinta, listat ja puitteet ovat valkoiset, myös hirsinurkat ovat valkoiset. Harjakatossa on musta kolmiorimahuopakate. Kuisti on kaksikerroksinen, ikkunallinen umpikuisti. Kuistin yläosassa on vaakaponttilaudoitus, alaosassa on pystypanelia. Kuisti on keltaisen värinen, lista- ja puiteväri on valkoinen. Ikkunat ovat alakerrassa T-ikkunoita, joissa yläruutu on jaettu kolmeen, alaruutu kahteen pystyruutuun välipuilla. Päätykolmiossa on iso, moniruutuinen ikkuna. Rakennuksen ikkunat ovat T-ikkunoita, joiden ylävuorilaudoissa on sahalaitakoristeet. Päätykolmioiden ikkunoissa on T-ikkunan yläruutu jaettu kolmeen osaan välipuilla. T-ikkunat ovat ainoat Suvannossa.

Katajamaa on lohkottu Hiltusen tilasta 1800/1900-lukujen vaihteessa. Hiltusen isäntä, Kustaa Hiltunen veistätytti tuolloin asuinrakennuksen hirsikehän, jonka rakensi valmiiksi tilan uusi isäntä, Kaaleb Kaunisvaara vuonna 1922. Asuinrakennuksen lisäksi noihin aikoihin rakennettiin muut piharakennukset ja mahdollisesti myös rantalato. 1930-luvulla rakennettiin saunasta kuivaamo ja tehtiin aittarakennus. Tilalla viljeltiin maata (mm. ohraa ja vehnä) ja hoidettiin karjaa ja poroja.

Ennen sotaa Katajamaan makasiinissa oli kauppa ja 1947–1950 Aino piti poikansa kanssa kievaria asuinrakennuksen tupapäässä. Karjanhoito loppui vuonna 1969. Katajamaassa asuttiin ympärivuotisesti vuoteen 1976 saakka. Vuoteen 1980 saakka paikka oli kesäasuntona.

1980-luvun alussa Kemijoki Oy osti talon ja vuosien 1982–1987 aikana korjautti asuinrakennuksen, jota käyttivät sittemmin muun muassa Kokkosni-van voimalaitoksen rakentajat asuntonaan. Maa-kauppojen yhteydessä Katajamaan piharakennukset tontteineen siirtyivät Pelkosenniemen kunnalle, joka myi ne vuonna 1997 vapaa-ajan asunnoksi. Aitta, kuivaamo ja rantalato ovat edelleen Kemijoki Oy:n maalla ja yhtiön omistuksessa.

Kuva 127. Katajamaan päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 128. Katajamaan kuivaamo. LKYT 2004.

Kuisti rakennettiin muutamia vuosia myöhemmin kuin runkokuone. Kuistin myötä sisäänkäynti tuli suoraan pirttiin, ennen oli ulko-ovi porstuaan. Itäpäätyyn puhkaistiin toinen sisäänkäynti ja tupa jaettiin kahdeksi huoneeksi. Kemijoki Oy:n teettämän remontin yhteydessä itäpäädyyn sisäänkäynti suljettiin ja korvattiin ikkunalla ja tuvan väliseinä purettiin, ovet aukaistiin takaisin porstuaan ja välidikamariin. Saman remontin yhteydessä rakennus kengitettiin, katettiin huovalla, ikkunat ja pirtin muuri korjattiin, pirtin sisäseinien pahvit poistettiin, lattia lisäeristettiin (samoin kamaripään seinät) ja rakennus maalattiin ulkoa.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.6 Hiltunen

Hiltusen pihapiiri muodostuu nykyään kahdesta pihasta. Etelän puolen pihan muodostaa vanha asuinrakennus, ja sitä vastapäätä makasiini. Tätä pihaa rajaa itäpuolelta vuonna 1991 rakennettu korkeahko maakellari. Vanhan asuinrakennuksen pohjoispuolista pihaa rajaa lännen puolelta vuonna 1987 valmistunut uusi asuinrakennus, jonka lisäksi pihapiiriin kuuluu kasvihuone, kaksi latoa, sauna-autotalli -rakennus, kaksi aittaa ja kellari.

Hiltusen pihapiiri sijaitsee keskeisellä paikalla Suvannon kylän eteläosassa, Suvannontien ja Kitisenjoen välimaastossa. Hiltusen rakennusten itäpuolella kulkee entinen kylätie, nykyinen Sata-matie. Pihapiiriä ympäröi kyläaukeama peltoineen ja rakennuksineen.

Vanha asuinrakennus on nurkkakiville perustettu, hirsirunkoinen ja punamullatulla hirsipinnalla. Nurkissa on valkoinen vaakapontti, lista- ja puiteväri on valkoinen. Profiloitunut umpiräystäät ja hirsinurkkien vaakaponttivuoraus muodostavat pilasterit, joiden yläosassa on kapiteelit. Harjakatossa on harmaa profiilipeltikate.

Kuisti on kaksikerroksinen, rankorakenteinen, ikkunallinen umpikuisti, jossa on keltainen vaakaponttilaudoitus, alaosassa on punainen pystylaudoitus. Kuistin lista- ja puiteväri on valkoinen. Kuistin 6-ruutuisissa tapein kootuissa uraikkunoissa on profiloitunut ylävuorilaudat, yläikkunoissa on hammaslistat. Rakennuksen ikkunat ovat 3-lehtisiä ikkunoita, joissa kahdessa sisimmäisessä puitteessa on 1-ruutuinen, ulommaisessa 6-ruutuinen ikkuna, jossa on puiset kittilistat. Ikkunoiden ylävuorilaudat ovat kauniisti profiloitunut (klassistiset).

Hiltunen (Pekkala) on Suvannon kylän vanhin tila. Ensimmäiset asukkaat ovat ilmeisesti olleet Paavali ja Beata Hiltunen, jotka ovat lähteneet vuonna 1690 Pudasjärveltä Lappia asuttamaan. Hiltuset ovat asuneet aluksi ilmeisesti Kitisen alajuoksulla noin 9 km Suvannosta. 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa Hiltuset asettuivat asumaan Suvantoon. Heidän seitsemästä lapsestaan isännöytettyä jatkoi Daniel (Taneli) Hiltunen (s.1711) Vuonna 1860 isäntänä Hiltusessa oli Pehr Hilpuinen eli Pekka Hiltunen, jonka mukaan taloa kutsutaan Pekkakaksi. Vuonna 1892 Gustaf (Kustaa, Kustu) Hiltunen lunasti perinnöksi puolet Hiltusen kruunutilasta. Kustaa Hiltusen aikana Hiltusen tila

Kuva 129. Hiltusen päärakennus. LKYT 2004.

jaettiin vielä kahtia Hiltuseksi ja Katajamaaksi. Katajamaan peri Kustaan poika Artturi ja Hiltusta isännöi toinen poika Eemeli Hiltunen vaimonsa Dagmarin kanssa. Eemeli ja Dagmar Hiltunen jatkoivat tilalla karjanhoitoa ja maanviljelystä. Seuraava isäntä, Dagmarin ja Eemelin poika, Kaarlo Hiltunen, oli lossinkuljettajana Suvannon lossissa.

Hiltusen vanha päärakennus on peräisin 1700-luvulta, päärakennusta vastapäätä oleva makasiini ilmeisesti 1800-luvulta. Pihassa on ollut navetta ensin länsipuolella ja viimeksi itäpuolella (purettu 1970-luvulla). Talon aitat ovat 1700- ja 1800-luvuilta. Tilan jaon yhteydessä 1900-luvun alussa osa rakennuksista jäi Katajamaan puolelle. Hiltusen tilalla on ollut ainakin kaksi sopimukseenvaraista asumusta. Uutelan rakensi Kustaa Hiltusen poika, Jalmari Hiltunen, 1800-luvun lopulla lähelle nykyistä Ollilan taloa, nykyisen Suvannontien eteläpuolelle. Asuinrakennuksen ja navetan muodostama pihapiiri joutui vasaran alle 1930-luvulla ja sen asuinrakennus siirrettiin Katajamaan maille uuden Veikanmaa-nimisen tilan asuinrakennukseksi. Toinen sopimuksenvarainen asumus oli Ollilan talo, jonka Alekski Ollila siirsi nykyiselle paikalleen vuonna 1907. Sen kerrotaan sijainneen jo aiemmin Hiltusen mailla, lähempänä Hiltusen pihapiiriä.

Vuonna 1987 rakennettiin uusi asuinrakennus vanhan pihapiirin pohjoispuolelle. Vuonna 1956 rakennettua saunarakennusta jatkettiin autotallilla ja kaksi piha-alueelle jäänyttä vanhaa aittaa siirrettiin uuden pihan kaakkoispuolelle. Näin syntyi toinen pihapiiri vanhan Hiltusen pihan pohjoispuolelle. Molemmat talot ovat edelleen ympärivuotisessa asuinkäytössä.

Vanha asuinrakennus on kengitetty, eristetty, ulkomaalattu ja pirtin uunia on korjattu vuonna 1977.

Toinen ladoista on siirretty 1970-luvulla tilan heinäniityltä Varjorannalta, toinen taas 1980-luvun lopulla Koivikosta, kun niityt jäivät voimalaitosaltaan alle. Nykyinen aittapari on siirretty tälle paikalle vuonna 1987, kun uusi asuinrakennus

rakennettiin ja aitat olisivat jääneet piha-alueelle. Vanhassa etelänpuoleisessa pihassa on ollut viimeinen navetta idänpuolella pihaa (purettu 1972, lato 1976) ja sitä edellinen navetta lännen puolella. Hiltusessa on ollut myös venevaja rannassa (purettu ennen vuotta 1960).

LKYT-arvio:

Pihapiiri, jossa sodalta säästyneitä ja uudempiä rakennuksia. Kylän ensimmäisiä tiloja.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.7 Junttila

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi makasiini, karjalato, liiteri, kaksi aittaa, savusauna ja masiinitolla. Aitat ja savusauna ovat Kemijoki Oy:n maalla, mutta Junttilalla on niihin käyttöoikeus.

Junttila sijaitsee keskeisellä paikalla Suvannon kylässä, Suvannontien eteläpuolella, Kitisenjoen rannalla. Pihapiiriä ympäröi kyläaukeama rakennuksineen.

Päärakennus on perustettu luonnonkiville ja osittain betonoitu jälkeempään. Hirsirunko on lammasalvoksinen ja pitkänurkkainen. Harjakatossa on punainen kolmiorimahuopakate. Ulkoseinät ovat punamullatulla hirsipinnalla, hirsinurkissa on valkoinen vaakaponttilaudoitus. Lista- ja puiteväri on valkoinen.

Kuisti on 2-kerroksinen, rankorakenteinen umpikuisti, jossa on keltainen vaakaponttilaudoitus. Kuistin listaväri on punainen/valkoinen, puiteväri on valkoinen. Kuistin alakerran ikkunat ovat 6-ruutuisia, päätykolmiossa on 9-ruutuinen ikkuna. Ikkunoissa on koristeelliset ylävuorilaudat, joissa on hammaslistat. Rakennuksen ikkunat ovat 6-ruutuisia, puutapein koottuja ura-ikkunoita, ylävuorilauodoissa on klassistisia koristeluita.

Junttila on ilmeisesti Suvannon toiseksi vanhin tila. Ensimmäinen Suvannossa asunut Halonen lienee ollut Matti Laurinpoika Halonen, joka olisi muuttanut Kemijärveltä vaimonsa kanssa Suvantoon 1700-luvun alussa. 1730-luvulta saakka maakirjoissa esiintyy sekä Hiltusia että Halosia, jotka ilmeisesti ovat usein myös lujittaneet välejäan naimakaupoin.

1800-luvulla Junttilan isäntänä oli Matti Halonen (s. 1775), hänen poikansa Johan (Jussi) Halonen ja tämän pojat, jotka myös myöhemmin jakoivat tilan Junttilaksi ja Saunalaksi. Vuonna 1870 Junttilan pihapiirin rakennukset paloivat maan tasalle. Tuolloin palanut asuinrakennus oli sijainnut nykyisen makasiinin paikalla. Johanin pojat, Juho ja

Kuva 130. Junttilan päärakennus. LKYT 2004.

Olli rakensivat kumpikin oman pihapiirinsä, Juho palaneen kotitalon paikalle vuonna 1872, Olli Junttilan pohjoispuolelle. Juho asui rakennusajan riihessä, Olli saunassa, josta Ollin pihapiiri sai nimensä (Saunala). Veljekset jakoivat tilan kahtia, aluksi sopimuksenvaraisesti. Juho lunasti perintötilaoikeudet talolleen vuonna 1903, Olli jo aiemmin vuonna 1895.

Juho Halonen hankki toimeentulonsa vaimonsa Marin kanssa maa- ja karjataloudesta. Sen lisäksi hän myös poltti kalkkia ja möi sitä koko sen aikaisen Sodankylän alueelle. Juhon poika, Anselmi Halonen, piti isäntänä ollessaan Junttilassa myös kestiekievaria, jota varten asuinrakennusta jatkettiin vuonna 1893 tuvalla eli salilla. Kestiekievarin pito jatkui Junttilassa noin 18 vuotta.

Junttilan salissa on pidetty kauppaa vuosina 1943–1945. Kauppiaana oli Matti Honkanen. Karjanhoito loppui Junttilassa 1960-luvun lopulla. Tilalla asuttiin vakituisesti vuoteen 1991 saakka.

Talo oli kesäasuntona vuosina 1991–1998, jonka jälkeen siinä on asuttu taas ympärivuotisesti.

Kokkosnivan voimalaitosaltaan rakentamisen yhteydessä aitat ja savusauna jäivät Kemijoki Oy:n maalle. Sen sijaan niiden käyttöoikeus säilyi entisillä omistajilla. Aittojen välissä on ollut kalkkiaitta, joka on siirretty Suopankiin vuonna 1935. Savusaunasta länteen päin on ollut 1900-luvun alkupuolella riihi.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Kylän ensimmäisiä tiloja.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisemalue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.8 Saunala

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi navetta, talli/makasiini, sauna, aitta, kaksi tollaa ja riihi.

Kuva 131. Saunalan päärakennus. LKYT 2004.

Saunala sijaitsee keskeisellä paikalla Suvannonkylässä, Suvannontien ja Kitisenjoen välissä. Pihapiiriä ympäröi kyläaukeama rakennuksineen.

Päärakennus on nurkkakiville perustettu, hirsirunkoinen ja punamullatulla hirsipinnalla. Nurkissa on valkoinen pystylauditus. Listaväri on valkoinen ja ikkunoissa on lakatut ikkunanpuitteet. Harjakatossa on punainen kolmiorimahuopakate.

Kuisti on 2-kerroksinen, rankorakenteinen, ikkunallinen umpikuisti, jossa on keltainen pystyrimaverhaus. Listaväri on valkoinen ja ikkunanpuitteet ovat lakatut. Ikkunat ovat 6-ruutuaisia, kuistin päätykolmiossa on 9-ruutuinen ikkuna. Ikkunoissa on puiset kittilistat ja runkokuoneen ylävuorilaudoissa on klassistinen profilointi.

Saunalan alkuhistoria liittyy Junttilaan, Halosten vanhimpaan tilaan. Matti Halosen pojalla Johanilla oli kaksi poikaa Juho ja Olli. Vuonna 1870 tuhosi tulipalo koko Halosen pihapiirin kaikki rakennukset, jonka jälkeen Juho rakensi nykyisen Junttilan ja Olli uuden pihapiirin siitä pohjoiseen. Kumpikin talo valmistui vuonna 1872. Olli Halonen asui rakentamisen ajan saunassa, mistä talokin sai nimensä Saunala. Itä-länsisuunnassa sijainneen asuinrakennuksen lisäksi pihassa oli navetta länsilaidalla ja ainakin yksi aitta. Veljekset jakoivat tilan, aluksi sopimuksenvaraisesti. Olli Halonen lunasti perintötilaoikeudet talolleen vuonna 1895 ja Jussi vuonna 1903. Perintötilaksi lunastamisen jälkeen isäntä pystytti uuden asuinrakennuksen kehän pihapiirin itäpuolelle vuoden 1897 tienoilla.

Vuonna 1916 vahvistettu isojako aiheutti Saunalan ja Junttilan rajankäynnin seurauksena tilan rakennuskannan siirron länteen päin nykyiselle paikalleen. Siirtomatka oli vain muutamia kymmeniä metrejä ja siirto tapahtui vuonna 1920. Uusi kehä siirrettiin kokonaisuutena, mahdollisesti myös osa muista pihapiirin rakennuksista siirrettiin samalla tavalla. Vanha päärakennus purettiin ja se matkasi lautalla alas Kitisenjokea Kemijoen varteen Arvospuolen Osmolaan saakka. Osa vanhoista Saunalan

Kuva 132. Saunalan aitta. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri, jossa sauna 1950-luvulta.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisemalue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.9 Mettiäinen

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi makasiini, sauna, maakellari, kaksi aittaa, neljä latoa ja rantasauna. Mettiäinen sijaitsee keskellä Suvannon kylää Kitisenjoen rannalla. Pihapiiriä ympäröi lännessä, pohjoisessa ja idässä kyläaukeama peltoineen ja taloineen. Eteläpuolella on Kitinen. Kitisen takaa näkyy komea vaaramaisema, Mairivaara ja Pyhätunturi keroineen.

Hirsirunkoisessa asuinrakennuksessa on luonnonkiviperusta, jonka päälle on muurattu betoni. Julkisivumateriaali on punamullattu hirsi, hirsinurkissa on valkoinen vaakaponttilaudoitus. Harjakatossa on musta kolmiorimahuopakate.

Rakennuksessa on kaksi kuistia. Ensimmäinen kuisti on 1-kerroksinen, rankorakenteinen ikkunalinen umpikuisti, jossa on vaakaponttilaudoitus. Kuistin yläosan seinäväritys on valkoinen, varsinaisen seinäosa on kellertävä ja alaosa on punamullan värinen. Kuistissa on 6-ruutuiset sivuikkunat (uraikkunat), oven päällä on 3-ruutuinen ikkuna. Toisessa sisäänkäynnissä on avokuisti, jossa on valkoiseksi maalatut puupylväät. Porrastasanne ja portaiden sivut ovat punamullan väriset.

Rakennuksen ikkunat ovat 6-ruutuisia tapein koottuja uraikkunoita. Ikkunoiden yläosan vuorilaudoissa on kruusaukset, pirtin ikkunoissa vaatimattomammat.

Päärakennus on Suvannon ainoa paritupa ja piisin asuinrakennus.

Mettiäisen tila perustettiin 1700-luvulla. Se erotettiin ilmeisesti Hiltusesta ja sen ensimmäiset asukkaat olivat myös lähtöisin Suvannon Hiltusesta. 1860-luvulla isäntänä oli Pehr Mettiäinen (Mettiäis-Pekka). Hänen jälkeensä tilalla on asunut ainakin Reeti Mettiäinen ja Mikko Sipovaara (syntyisin Sodankylästä), jolta Olof Jaakkola osti tilan vuonna 1865. Muutettuaan Suvantoon hänestä tuli Olli Mettiäinen. Mettiäisen tilan peri sittemmin hänen kaksi poikaansa, Olli ja Kalle Mettiäinen, joista Kalle myi osuutensa tilaan vuonna 1889 Simon Arvolalle. Muutettuaan taloon Simo Arvolasta tuli Simo Mettiäinen. Hän rakensi sittemmin Simulan pihapiirin, jonne muutti asumaan perheineen vuonna 1897. Mettiäisen isännäksi jäi Olli Mettiäinen. Hänen poikansa isännöi tämän jälkeen Mettiäisen tilaa yhdessä vaimonsa kanssa.

ikkunoista käytettiin uudelleen Rantaniemen mökissä (purettu 1989).

Entinen pihapiirin paikka oli sijainnut kumpaneella, kun uudempi on notkelmassa ollen näin maastollisesti huonommalla paikalla. Muiden rakennusten esimerkiksi navetan ja makasiinin seinissä on siirtomerkit, mutta varmuutta siitä ovatko nämä vanhasta pihapiiristä tuotuja, ei ole. Sensijaan aitta ja tolla on siirretty vanhan pihapiirin tuntumasta nykyiselle paikalleen.

Karjan- ja hevospenitilalla loppui vuonna 1965, jolloin tila jäi loma-asunnoksi. Vuonna 1980 isäntä myi tilan maat metsähallitukselle rakennusten tonttia lukuun ottamatta. Suvannontien eteläpuolisesta alueesta rakennuksineen tuli Lomala-niminen tila. Rakennus jäi ympärivuotisesta käytöstä pois vuonna 1965, jonka jälkeen se on ollut kesäasuntona 1990-luvun lopulle saakka. Nykyisin rakennus ei ole käytössä.

Kuisti on rakennettu 1950-luvulla ja sen on rakentanut Jouni Halonen. Pitkänurkat on sahattu pois 1960-luvulla ja nurkkiin on laitettu pystylaudat. 1980-luvulla Saunalan rakennuksia korjattiin.

Pirttipäätä kohotettiin vuonna 1981. Ikkunat vaihdettiin vuonna 1982 edelleen 6-ruutuisiin, ulkoa ja sisältä avattaviin. Kuistin pystypaneliovi tehtiin myös vuonna 1982. Punainen huopakatto, räystäskourut ja metallitikapuut katolle laitettiin vuonna 1982. Rakennusta kengitettiin vuonna 1991.

Kuva 133. Mettjäisen päärakennus. LKYT 2004.

Kuva 134. Mettjäisen makasiini-talli-liiteri –rakennus. LKYT 2004.

Mettjäisen tilalla on viljelty maata ja hoidettu karjaa 1700-luvulta lähtien 1960-luvulle saakka. Asuinrakennuksen pohjoispäässä on toiminut kauppa vuosina 1945–1957. Ympärivuotinen asuminen loppui Mettjäisellä vuonna 1974. Sen jälkeen Mettjäinen on ollut vapaa-ajan käytössä.

Vanhimmat Mettjäisen rakennuksista ovat peräisin 1700-luvulta (vanhan raitin varressa oleva aittapari). Asuinrakennus on rakennettu 1880-luvulla. Mettjäisessä on yli 200 vuotta vanhan historian ajan ollut monenlaista rakennuskantaa. Rakennuksia on siirrelty uudempien rakennusten alta pois, niiden paikkojen lisäksi käyttötarkoitukset ovat muuttuneet tai rakennuksien osia on käytetty uusien rakennusten rakentamiseen. Suuri osa rakennuksista on siirretty myös tilanjaon yhteydessä (Simulaan ja myös Kivelään). Tilalla on ollut myös Suvannon ainoa paja, joka on purettu 1950-luvulla.

Päärakennus on paritupa, jossa on ollut alun perin kaksi porstuaa. Molempiin porstuoihin on ollut omat sisäänkäynnit ulkoa. Myöhemmin rakennettiin kaakkoispään puoleiseen sisäänkäyntiin kuisti 1900-luvun alussa ja sodan jälkeen puhkaistiin tupaan oviaukko kauppaa varten. Kauppaa piti 1940-luvun puolivälistä alkaen Matti Honkanen, Hannes Iivari ja lopuksi Väinö Kujala vuoteen 1957 saakka.

LKYT-arvio:

Pihapiiri, jossa sodalta säästyneitä ja uudempia rakennuksia.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 135. Mettjäisen aitat. LKYT 2004.

13.10 Simuna

Pihapiiriin kuuluu päärakennuksen lisäksi talli/makasiini, navetta, maakellari, kaksi aittaa, riihi, tolla, konehuone ja lammasnavetta. Simunan pihapiiri sijaitsee keskellä Suvannon kylää, peltojen ympäröimänä, Suvannontien ja Kitisenjoen välissä. Pihan eteläpuolella oleva pelto laskeutuu jokea kohti mentäessä; ennen jokirantaa on kapea metsäkaistale. Simunan itäpuolella pellon takana on Mettjäisen pihapiiri ja länsipuolella 1930-luvulla Simunasta erotettu Kivelä piharakennuksineen. Simunan pihapiirin pohjoispuolelta navetan takaa on kulkenut itä-länsi-suunnassa vanha raitti. Pellon alareunassa sijaitsevien rakennusten, metsikön ja rannan muodostamaa aluetta kutsutaan Simunan alangoksi.

Hirsirunkoinen asuinrakennus on nurkkakiville perustettu. Sen vuoraamaton hirsipinta on punamullalla maalattu, hirrenpäissä on pystyverhous. Lista- ja puiteväri on valkoinen. Harjakatossa on musta kolmiorimahuopakate. Asuinrakennuksessa on Suvannon korkein pirtti, sen sisäkorkeus on 370 cm.

Kuisti on 2-kerroksinen, rankorakenteinen, ikkunallinen umpikuisti, jossa on valkea vaakaponttilaudoitus, alaosassa listaväri sininen, puiteväri on valkoinen. Ikkunat ovat 6-ruutuisia, kuistin päätykolmiossa on iso 21-ruutuinen ikkuna. Kuistin katon räystäslaudat ovat koristeelliset.

Rakennuksen ikkunat ovat 6-ruutuisia, tapein koottuja uraikkunoita. Vuorilaudat ovat koristeellisia. Pirtin ikkunoiden vuorilaudat ovat yksinkertaisemmat kuin kamaripäässä.

Pelkosenniemen Arvospuolelta syntyisin ollut Simon Arvola (s.1858) lähti Amerikkaan metsätöihin vuonna 1882 ja palasi takaisin Suomeen vuonna 1887. Hän osti Suvannosta Mettjäisestä lohkaistun rakentamattoman tilan vuonna 1889. Alkuaikojen Simon Arvola asui vaimonsa Briitta Kaisan (s.1870) kanssa Mettjäisellä ja alkoi käyttää nimenään Simo

Kuva 136. Simunan päärakennus. LKYT 2004.

Mettiäistä. Vuonna 1897 Simo ja Briitta lapsineen muuttivat Simunan vastavalmistuneeseen asuinrakennukseen. Pihan talli-makasiini valmistui samana vuonna; navetta oli ollut jo vuoden käytössä. Talon aitan rakensi Heikki Kiiskinen vuonna 1910 ja toinen aitta, riihi,tolla ja konehuone on siirretty Mettiäisen tilalta 1920-luvulla. Lammasnavetta rakennettiin Simunan alangolle vuonna 1927.

Elinkeinoina tilalla olivat maanviljely ja poronhoito. Simunassa toimi myös kieväri 1920-luvulla vuoteen 1927 saakka. Talvisin talossa majoitettiin savottamiehiä. Simo Arvola toimi myös lautamiehenä. Simunan jälkeen taloa isännöi Briitan ja Simunan 11-lapsisen perheen nuorimmainen, Eino Arvola (s.1915). Maa- ja metsätaloudesta elantonsa saanut Eino asui Simunassa koko elämänsä ajan. Simunasta on lohkottu Kivelän tila isojoassa vuonna 1916. Näin tilan isäntä Simo Arvola varmisti tilan molemmille pojilleen. Simo rakennutti Kivelän asuinrakennuksen 1930-luvulla kehäksi Simunan pihassa.

Asuinrakennus on rakennettu vuonna 1897, Matti ja Risto Keihta toimivat rakentajina. Kuusti on rakennettu vuonna 1899. Pirtin uunin teki Mikko Kursu Vuostimosta. Pirtin uunin kivinä käytettiin Saukkoavan Kiviselän kiviä.

Länsipäässä on ollut alun perin sali, joka on jaettu kahdeksi kamariksi. Talossa on asuttu ympäri vuoden vuoteen 1992 saakka ja siitä lähtien se on ollut vapaa-ajan asuntona. Vuosina 1993–1994 entisen ruokahuoneeseen tehtiin sauna ja muutenkin kamaripäähän eristys- ja pintaremontti. Huopakatto uusittiin 1990-luvun lopulla. Asuinrakennus, talli-makasiini ja navettarakennus maalattiin ulkoa 2000-luvun alussa.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pihapiiri.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 137. Simunan kaksikerroksinen aitta. LKYT 2004.

Yksittäiset pihapiirit

Kartta 22. Yksittäiset pihapiirit A.

14.1 Palo

14.1 Palo

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi, uusi ja vanha saunarakennus, aitta ja lato.

Palon tila sijaitsee Härkäjoella, Härkävaaran tien päästä noin 4 kilometriä eteenpäin. Tie on autolla ajettava sillalle asti, jonka jälkeen kävelyä on noin 700 metriä. Silta on heikkokuntoinen. Itse kohteen pohjoispuolella on sekametsää, itäpuolella peltoa, jonka takana alkaa metsä. Lähimpään naapuriin on matkaa noin kilometri.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja kiviharkkosokkelilla seisova ja vuoraamaton. Värinä on punamulta. Rakennuksessa on pärekatto, räystäsjä nurkkalaudat ovat valkoiset. Rakennuksessa on avokuisti, joka on vuorattu pystylomalaudalla. Ikkunat ovat 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Osa

ikkunoista on uusittu, malli on kuitenkin alkuperäinen. Osassa ikkunoita on vielä alkuperäiset lasit.

Heikki Aikioniemi tuli asumaan kohteeseen vuonna 1912. Pirtinpää on valmistunut vuonna 1912, kamarinpuoli vuonna 1927. Aitta on rakennettu vuonna 1925 ja navetta vuonna 1914. Navetta on purettu. Tilan elinkeinoina on ollut maanviljely, karjanpito, metsästys ja kalastus. Tilalla asutaan edelleen ympärivuotisesti. 1990-luvulla rakennus kengitettiin, muurit ehostettiin ja pärekatto uusittiin. Päreet höylättiin itse käsikäyttöisellä pärehöylällä.

Talossa on yöpynyt Luirojoelle kulkevia uittoporukoita. 1800-luvulta asti on kulkenut tie Kelujärveltä Härkä-Kustuun, tie on edelleen käytössä. Härkäjoentie (5-tieltä) on rakennettu vuonna 1955. Ennen sotia oli vain kaksi asuttua taloa, tämä ja Härkä-Kustu, joka on purettu 1950-luvulla.

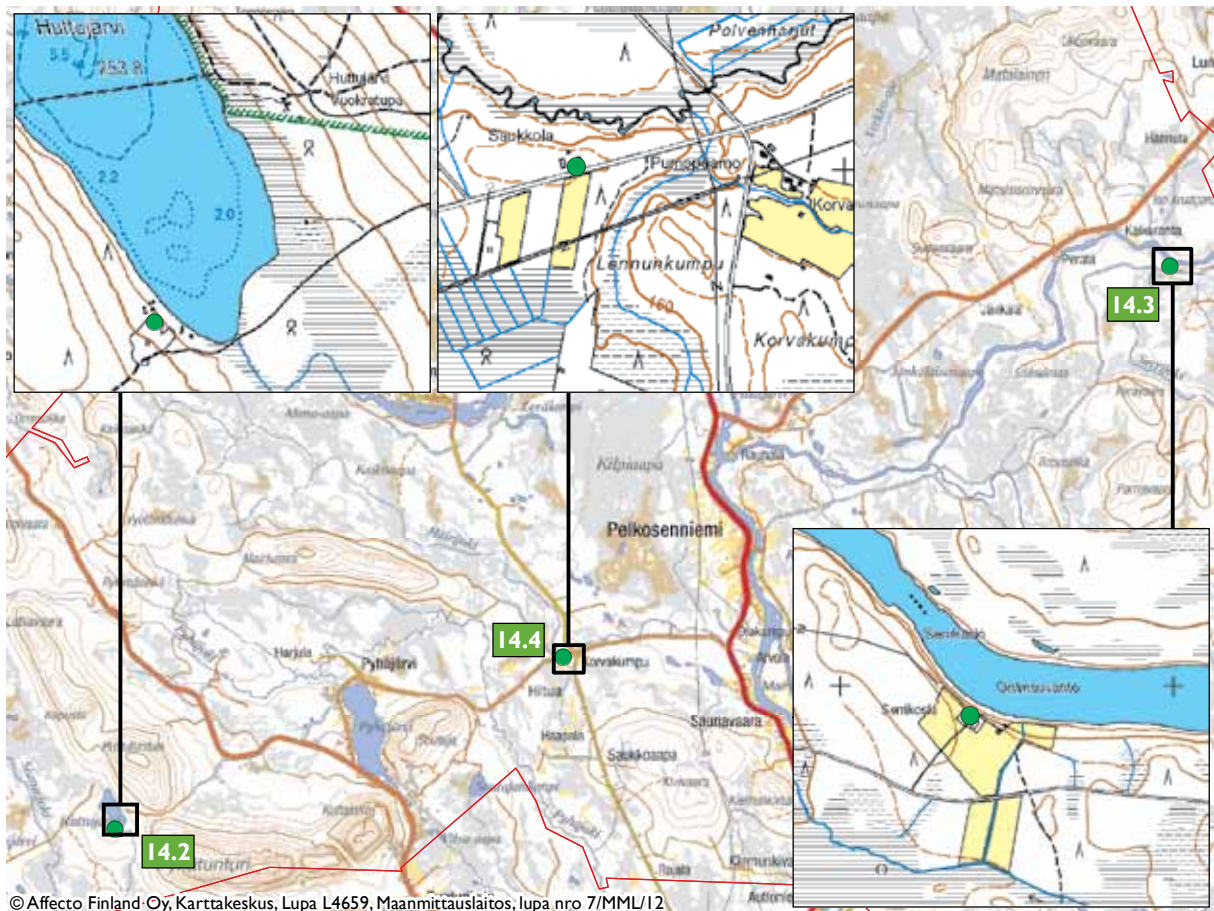

Kuva 138. Palon päärakennus Härkäjokivarressa. LKYT 2005.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt asuinrakennus ja aitta.

Rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

© Affecto Finland Oy, Karttakeskus, Lupa L4659, Maanmittauslaitos, lupa nro 7/MML/12

Kartta 23. Yksittäiset pihapiirit B.

- 14.2 Huttula
- 14.3 Schroderus
- 14.4 Vittikko

14.2 Huttula

Huttula on erämaatila, joka on kuulunut Pyhäjärven kylään. Jäljellä on heinittynyt vanha pelto, jossa on vielä navetan ja saunan jäänteet näkyvissä. Venevaja on vielä pystyssä.

Navettarakennuksessa on seinät osittain pystyssä, saunan raunio on navetan etupuolella, järven-

Kuva 139. Huttulan erämaatila. Terttu Törmäsen albumi.

Kuva 141. Latukahvilarakennus. Simo Oinas 2009.

Kuva 140. Huttulan erämaatilasta on jäljellä enää hirsikehikon rauniot. Simo Oinas 2009.

rantaan on 50 metriä matkaa, jossa sijaitsee venehuone kohtalaisessa kunnossa.

Huttujärvi sijaitsee Pyhä-Luoston ja Huttutunturin länsipuolella. Huttulan tila sijaitsee järven eteläpäässä länsipuolella Huttujärveä. Huttulan tila on komealla paikalla ja tilan syntymiseen on vaikuttanut kalaisa järvi. Tilaa ympäröi nuori metsä, pohjoispuolen rannalla on Mikko Oravan latukahvila ja eteläpuolella on kesämökki. Tie latukahvilaan tulee Huttuloman kautta järven eteläpäästä, joka on puomilla suljettu kansallispuiston rajalla.

Tila muodostettiin kruunun maista 1900-luvun alussa. Tilan ensimmäinen asukas oli Reeti Varrio alkujaan Lakso ja syntyisin Luirolta. Varrio myi tilan Edvin Kemppaiselle, joka oli kotoisin Kuusamosta. Kemppainen puolestaan möi tilan kauppias Tervolle. Huttulan tilalle muutti Kusti Tervon veli Hannes perheensä kanssa. Seuraavaksi tilan osti kolme liikemiestä, jotka jakoivat tilan kolmeen osaan. Vakituksia asukkaita tilalle ei enää muuttanut. Metsäyhtiöt majoittivat miehiä ja hevosia tilan rakennuksiin useiksi vuosiksi. Myöhemmin rakennukset olivat vapaasti kaikkien kulkijoiden käytössä. 1990-luvulla omistaja rakensi kelohuvilan Huttulan tilan yhteyteen. Myöhemmin Mikko Orava osti huvilan ja tilan maat, perustaen sinne latukahvilan.

LKYT-arvio:

Vanha erämaatilain paikka, jossa nykyään uusi matkailurakennus.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa,

14.3 Schroderus

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navetta, heinälato, jalasmökki, kellari, sauna, leikkimökki sekä suurehko varistorakennus. Schroderuksen tilalle on Serrikosken tiestä 400 metriä. Kohteen pohjois-puolella virtaa Kemijoki 30 metrin päässä. Etelä- ja länsipuolella on peltoa. Ympäristö on suurimmaksi osaksi sekametsää.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on betonisokkeli. Julkisivumateriaalina on keltainen vaakalomalauta. Rakennuksessa on mansardikatto ja siinä on vihreä kolmiorimahuopa. Rakennuksessa on kaksi kuistia, toinen umpikuisti ja eteläpäädyssä mansardikattoinen avokuisti. Nurkka- ja räystäslaudat ovat ruskeat. Talossa on kissanpenkit, myös kuistissa.

Kuistissa on 2-ruutuiset pystykarmi-ikkunat sekä itä- ja länsipäädyssä tuuletusikkunalliset ikkunat. Julki- ja takasivulla on 3-ruutuiset vaakakarmi-ikkunat. Ikkunoiden puite- ja peitelaudat ovat ruskeat.

Talo on rakennettu vuonna 1932. Tilalla harjoitettiin maataloutta 1980-luvulle. Tila on ollut Vuotoksen altaan rakentamisen varjossa ja sitä ei ole kunnostettu. Nykyään tilan omistaa Kemijoki Oy.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt yksittäinen rakennus.

Pihapiirissä uudempia rakennuksia.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 142. Schroderuksen päärakennus. LKYT 2005.

Kuva 143. Schroderuksen pihapiiri Kemijoen rannalla. LKYT 2005.

14.4 Vittikko

Pihapiiriin kuuluu asuinrakennuksen lisäksi navettarakennus ja pikkupirtti. Navetan edustalla on kaivo. Vittikko sijaitsee Pyhäjärvelle menevän tien varrella. Luoteessa on Mairijoki. Pyhäjärventien takana on heinäpeltoa. Kohteesta noin 200 metriä kohti Pelkosenniemeä on Saukkoapa – Suvanto tien risteys. Kohdetta ympäröi sekametsä.

Asuinrakennus on hirsirunkoinen ja siinä on betonisokkeli. Julkisivumateriaalina on punamullalla maalattu vaakalauta. Katemateriaalina on punainen kolmiorimahuopa.

Rakennuksessa on umpikuisti, joka on pystyrimaverhoiltu. Kuistissa on kissanpenkit. Rakennuksessa on kuusiruutuinen pystykarmi-ikkuna, päätykolmiossa 9-ruutuinen vaakaiikkuna. Kuistissa on 9-ruutuiset neli ikkunat ja ovipielessä 3-ruutuinen pystyikkuna.

August Ollila rakensi ensimmäisen päärakennuksen ennen sotia, joka sittemmin poltettiin, uusi valmistui vuonna 1947. Nykyään tila toimii kesäasuntona. Rakennuksen savupiiput uusittiin vuonna 2005.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Ehjänä säilynyt pihapiiri.

Kohteella on rakennushistoriallista arvoa.

Kuva 144. Vittikon päärakennus. LKYT 2005.

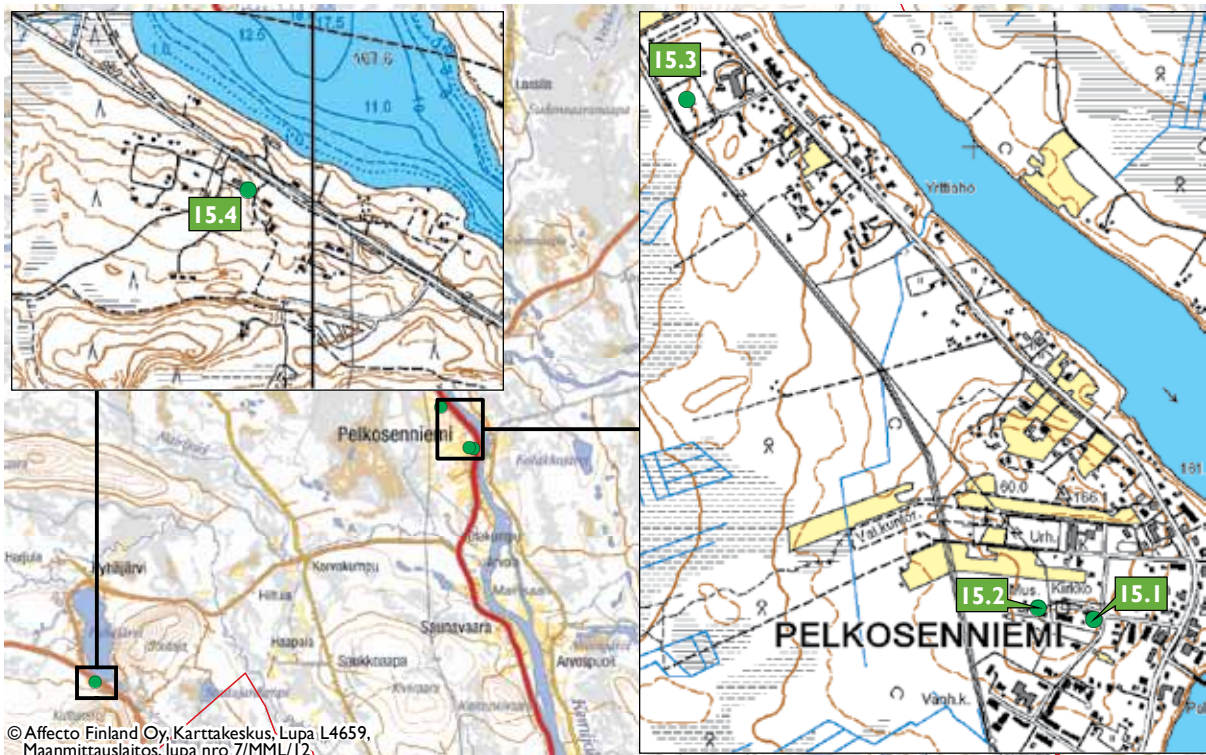
Teemakohteet

Kirkollinen rakentaminen

Sodankylästä tuli Kuusamon kappeli 1688, ja jo seuraavana vuonna se sai oman kirkon. Kirkkohera oli kaukana Kuusamossa, joten Sodankylän kappelin kylät Sodankylä, Kittilä, Sompio ja Kemikylä saivat tyytyä kappalaisensa taitoihin. Pelkosenniemen seurakunta perustettiin vuonna 1916 Sodan-

kylästä erottamalla. 1930-luvun alussa Savukosken ja Pelkosenniemen pienet ja vähäväkiset seurakunnat liitettiin vapaaehtoisesti yhdeksi seurakunnaksi, jonka nimeksi tuli Pelkosenniemen seurakunta. Vielä nykyäänkin Pelkosenniemen seurakuntaan kuuluu myös Savukosken kunnan alue.

Esiteltävät kohteet

Kartta 24. Kirkolliset kohteet.

- 15.1 Kirkko
- 15.2 Pappila
- 15.3 Pyhätunturin kappeli
- 15.4 Hautausmaa

15.1 Pelkosenniemen kirkko

Pelkosenniemen puukirkko on rakennettu vuonna 1929 ja sen on suunnitellut arkkitehti Yrjö Sadeniemi. Kirkko on muodoltaan päätytornillinen pitkäkirkko. Alun perin kirkko on hirsipintaisena ollut yleisväriltään tumma valkeiksi maalattuine vuorilautoineen ja pystypilastereineen. Kirkko ulkovuorattiin 1951–1952 ja sisälaudoitettiin vuonna 1954.

1970-luvun alkupuolella toteutetussa kirkon kunnostustöissä pääsisäänkäynnin kaunis pariovi menetti puolikaarikoristeensa ja vaihdettiin yksinkertaiseen lampulla varustettuun katokseen. Kirkko on kuitenkin muilta osin säilyttänyt alkuperäistä ilmettään edustaen Lapin kirkkorakentamisessa ainutlaatuista ja tyylipuhdasta 1920-luvun klassismia.

Talvisodan aikaisen Pelkosenniemen taistelun aikana kirkko oli JR 40:n majoituspaikkana.

Alttaritaulu kuvaa ristiltä alas otettavaa Kristusta ja sen on maalannut taiteilija Aale Hakava vuonna 1954.

11.2.1940 kirkkokokous varasi piha-alueelta sankarihauta-alueen ja vuonna 1958 pystytettiin sankarivainajien muistomerkki. Vuonna 1960 kirkkoon laitettiin urut ja kirkko maalattiin sisältä. Vuonna 1998 tehtiin kirkossa sisäremontti; ikkunat korjattiin, penkit ja sisätilat maalattiin. Vuonna 2000 kirkko maalattiin ulkoa ja peltikatto uusittiin (ei kellotornin osalta).

LKYT-arvio:

Komea, sodalta säästynyt kirkko, joka muodostaa kokonaisuuden pappilan rakennusten kanssa.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 145. Pelkosenniemen kirkko. LKYT 2004.

Kuva 146. Pelkosenniemen kirkko on yksi harvoista sodalta säästyneistä kirkoista Lapissa. LKYT 2004.

Kuva 147. Pelkosenniemen kirkon sisätiloja. LKYT 2004.

Kuva 148. Sankaripatsas sijaitsee kirkon vieressä. Punagraniitista tehdyn vapauden ristin on suunnitellut kuvanveistäjä Vilho Aalto ja se on paljastettu vuonna 1958. Viereisessä sankarihautausmaassa lepää 78 talvi- ja jatkosodan sankarivainajaa. LKYT 2005.

15.2 Pappila

Pelkosenniemen pappila on vaalea, mansardikat-
toinen puurakennus ja sen koristelussa on jonkin
verran klassistisia piirteitä. Pappila on alun perin
rakennettu kirkonkylän länsipuolella olevan pel-
toaukeaman päähän. Sitä ympäröi etelä-, länsi- ja
pohjoispuolelta nykyisin hoitamattomat, kulohei-
nää ja pensaikkoa kasvavat pellot. Itäpuolella pap-
pilaa on seurakuntatalo parkkialueineen, kirkko ja
sen takana kirkonkylän asutus- ja liikekeskus.

Pelkosenniemen pappilan rakennukset on piir-
retty vuonna 1927 ja rakennukset rakennettu pian
sen jälkeen. Piirustukset (ainakin pappilan päära-
kennuksen) luonnosteli silloinen pastori, "väliajan-
saarnaaja" Arvi Merikallio. Hän myös rakennutti
rakennukset. Seurakunnan papit asuivat perhei-
neen ja palvelusväkineen pappilassa ja pappilan
pirtissä. Pirtissä asui myös kanttori Aarne Niemen-
maa ennen kanttorilan valmistumista. Pirttiä on
käytetty myös pappien "evakkoasuntona" pappi-
lan korjaustöiden aikana.

Vuonna 1974 valmistui seurakuntatalo, jolloin
kirkkoherranvirasto muutti sinne. Seurakuntako-
tia laajennettiin vuonna 1986. Pihalla on taiteilija
Urpo Kärrin puuveistos "Kirkkotiellä".

Pappilassa on viimeksi asuttu 1990-luvun lopul-
la. Sen jälkeen pappilan päärakennuksessa on ollut
kerhotiloja ja mm. diakoniatoimisto. Pappilan pirti-
ti on ollut 1960/1970 -luvuilla myös kerhokäytös-
sä, nykyisin se on kylmillään ja varastona. Aitassa
on toiminut kotiseutumuseo 1980-luvulta saakka.
Vuonna 1999 kaikki piharakennukset ulkomaalat-
tiin ja samoihin aikoihin päärakennuksen ikkunat
ja ulko-ovet uusittiin.

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt pappilan rakennuskokonaisuus.

*Rakennushistoriallisesti ja kulttuurihistoriallisesti erittäin arvo-
kas kohde, jolla on myös maisemallista arvoa.*

Kuva 149. Pelkosenniemen pappila. LKYT 2004.

Kuva 150. Pappilan pihapiirin L-mallinen asuinrakennus-
navetta. LKYT 2004.

Pappilan yhteydessä sijaitsee pappilaan liittyvä
pihapiiri, jonka vilja-aitta toimii nykyään kotiseu-
tumuseona.

Pelkosenniemen pappila on alun perin raken-
nettu kirkonkylän länsipuolella olevan peltoauke-
aman päähän. Sitä ympäröi etelä-, länsi- ja poh-
joispuolelta nykyisin hoitamattomat, kuloheinää
ja pensaikkoa kasvavat pellot. Itäpuolella pappilaa
on seurakuntatalo parkkialueineen, kirkko ja sen
takana kirkonkylän asutus- ja liikekeskus.

Pihan kaakkoisnurkassa on päärakennus, sen
etupuolella avoin pihamaa, jonka keskellä lippu-
tanko. Erillään pihan länsipäässä ovat muut raken-
nukset: pirtti- ja navettarakennus lounaisnurkassa,
sauna luoteessa ja aitta pohjoisen puolella. Keskellä
näiden rakennusten muodostamaa pihaa on pihla-
ja, jonka alla lautarakenteinen kaivo. Piha-alueita
rajaavat puut ja pensaat. Käynti pihalle on koillis-
kulmasta, kirkkotien päästä.

Asuinrakennus on vuodelta 1929 oleva L-muo-
toinen rakennus, jonka itäsiivessä on asunto eli
pappilan pirtti. Vanhassa pirtissä on asunut pap-
pilan palvelusväkeä, myöhemmin mm. kanttori.
1960/70 -luvuilla talo on ollut kerhotilana, nyky-
ään se toimii varastona.

Rakennuksen pohjoissiivessä on liiteri, navetta,
karjakeittiö, lantala, 2 käymälää ja autotalli (ent-
talli). Liiterissä on kotiseutumuseon tavaroita. Nav-
etan vintillä on ilmeisesti kirkon alkuperäinen alt-
tari siihen kuuluvine seinäkoristeineen ja koristeen
tukipylväät. Navettaosan ullakolla on heinälato.

Rakennus on hirsirunkoinen, paitsi päätykol-
miot ja liiterin eteläseinä ranko-rakenteisia. Harja-
katto on vihreäksi maalattua saumapeltiä. Osassa
ulkoseiniä on pystyrimaverhous (vanha pirtti ja
liiterin eteläseinä), navettaosassa on vuoraamaton
hirsiseinä ja päätykolmio on vaakaponttilaudoitet-
tu. Ulkoseinäväri on punainen, lista- ja puiteväri
valkoinen.

Pirtin pohjoispuolella on lautarakenteinen um-
pikuisti, jossa sivuseinillä on 4-ruutuiset ikkunat,

Kuva 151. Pappilan aitta, joka nykyään toimii kotiseutumuseona. LKYT 2004.

oven molemmin puolin 2-ruutuiset. Kuistissa on betoniportaat rautaputkikaiteineen.

Navettarakennuksen pohjoispäädyssä on ollut ajosilta yläkerran heinälatoon. Sillasta on jäljellä betoninen alaosa.

Pirtin kuistin pariovet ovat peiliovia; muut ovet vinoponttilautaa. Heinäladon, autotallin, liiterin ja lantalan ovet ovat pariovia. Autotallin toisessa parioivessa on pienempi käyntiovi. Länsiseinän navetan oivessa on vaakapontti ja kissanluukku. Ovet ovat sinapinkeltaiset. Pirttiosassa on 6-ruutuiset ikkunat. Navetan ja tallin ikkunat ovat 8-ruutuisia, karjakeittiön, lampolan ja vintin eteläpäädyn ikkunat 4-ruutuisia.

Saunarakennus on 1920-luvulta. Se on toiminut pappilan saunana, myöhemmin se on ollut leiriläisten saunana. Nykyisin se on käyttämätön. Itä- ja pohjoispuolen ulkoverhouksen alaosa on uusittu. Pappilan sauna on betoniperustainen ja hirsirunkoinen rakennus. Rakennus on harjakattoinen, ja siinä on vihreä kolmiorimahuopakatto. Ulkoseinissä on punainen pystyrimaverhous, lista- ja puiteväri on valkoinen. Ulko-ovi on vinoponttilaidoitettu keltainen, ullakon luukku kapea vaakapaneeli keltainen ja ikkunat neliruutuiset.

Aitta on vuodelta 1929. Se on toiminut ensin pappilan aittana, ja myöhemmin kotiseutumuseona. Sen sisällä on Pelkosenniementä kerättyä (Ilmo Vuollu) ja lahjoituksin saatua esineistöä. Pappilan aittarakennus on kaksikerroksinen, säterikattoinen, jossa on vihreä huopa. Runko on sahattua hirttä, jota ei ole vuorattu. Ulkoseinäväritys on punainen, lista- ja puiteväri valkoinen. Ulko-ovi on vinoponttilaidoitettu, keltainen. Kattotornissa on joka seinällä kaksi pientä kuusiruutuista ikkunaa.

15.3 Pyhätunturin kappeli

Revontulikappeli on Lapin ensimmäinen turistikirkko. Se vihittiin käyttöön 9.2.1986. Revontulikappelin on suunnitellut arkkitehti Kari Ojala ja rakennuttaja on Kansan Raamattuseuran Säätiö (KRS), joka myös vastaa kappelin ohjelmatoiminnasta. Revontulikappeli rakennettiin palvelemaan ennen muuta Pyhä-Luosto alueen lomailijoita mutta se toimii myös kokoontumispaikkana lähialueen väestölle. Kappelissa järjestettäviin tilaisuuksiin osallistuu vuosittain noin 20 000 kävijää ja se on suosittu myös ohikulkevien matkailijoiden pysähdyspaikkana.

Kuva 152. Revontulikappeli Pyhätunturilla. Simo Oinas 2009.

15.4 Hautausmaa

Hautausmaa sijaitsee 2,5 km kirkolta Sodankylään päin, sairaalan vieressä. Luonteeltaan se on luonnontilainen hautalehto. Sankarihautausmaa on kirkon vieressä ja siinä lepää 78 sotiemme kaatunutta.

Kuva 153. Pelkosenniemen hautausmaa. Tiina Elo 2010.

Koulurakentaminen

Kouluopetus

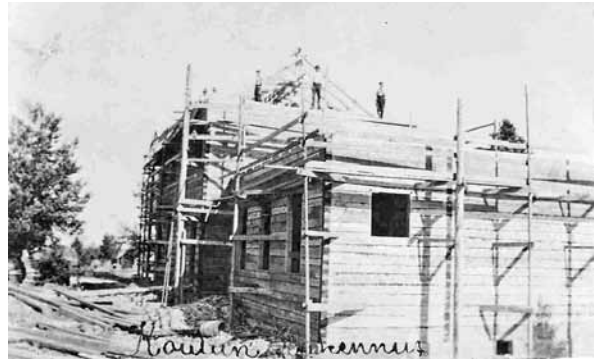
Sodankylän seurakunnan katekeekat kiersivät opettamassa myös Alaperällä siitä alkaen, kun ensimmäinen katekeetta vuonna 1838 pitäjään saatiin. Vielä seurakuntajaon jälkeenkin emäseurakunnan yksi katekeetta työskenteli Pelkosenniemen seurakunnassa aina vuoteen 1926 saakka, jolloin tämä virka myös papereissa muutettiin Pelkosenniemen katekeetan viraksi. Sodankylän kunnassa avattiin Kirkonkylän kansakoulu 1889 ainoana kouluna ennen vuoden 1898 piirijakoasetusta. Kun kunnassa valmisteltiin asetuksen mukainen piirijako, Alaperä muodosti yhden piirin. Koulupaikaksi kuntakokous oli valinnut Kairalan kylän. Kairala oli tuohon aikaan Alaperän vaurainta seutua, ja Kairalan edustajat olivat toimineet hyvin aktiivisesti kuntakokouksissa. Kun valtionapupäätökset oli kuntaan saatu, kansakoulu aloitti syksyllä 1905 Kairalassa.

Pian koulun käynnistymisen jälkeen Pelkosenniemen ja Saunavaaran kylien isännät rupesivat ajamaan koulun siirtämistä keskemmäksi Alaperää Pelkosenniemen kylään. He saivat kuntakokouksen enemmistön puolelleen, kuvernööri vahvisti päätöksen asiaan eikä senaatille tehty valituskaan tuonut muutosta asiaan. Koulun kalusto siirrettiin kesällä 1908 uuteen koulupaikkaan.

Alaperän koulu, jonka nimi muutettiin Pelkosenniemen itsenäistyttyä Kirkonkylän kouluksi, oli kunnan ainoa koulu ennen oppivelvollisuuden tuloa. Muissa kylissä opetti katekeetta entiseen tapaan.

Oppilasmäärät olivat kasvaneet Pelkosenniemen kylissä, kuten koko Lapin läänissäkin, voimakkaasti vuosisadan alkukymmenillä väkiluvun kasvun myötä. Pelkosenniemi kuului niihin harvaan asuttuihin kuntiin, joissa koulusta yli viiden kilometrin päässä asuvat lapset eivät olleet oppivelvollisia ja koulujen perustaminen saattoi tapahtua kunnan harkinnan mukaan, mikäli vapaaehtoisia oppilaita ei koulupiireissä ilmoittautunut riittävästi. Kairalan kylästä lähetettiin kunnanvaltuustolle anomus koulusta keväällä 1922, ja saman vuoden syksyllä yläkansakoulu jo aloitti. Kairalan kouluun saatiin yhteinen alakansakoulu Saunavaaran koulun kanssa jo vuonna 1926, jolloin koulun uudet tilat valmistuivat.

Seuraava koulu aloitti Saunavaaran kylässä vuonna 1924. Kun Pyhäjärven ja Suvannon koulut pääsivät alkamaan syksystä 1928, oli Pelkosenniemen kunta toteuttanut oppivelvollisuuden suunnit-

Kuva 154. Saunavaaran koulua rakennetaan vuonna 1926–1927. Kaisa Oinaan albumi.

Kuva 155. Saunavaaran koulu. Kaisa Oinaan albumi.

Kuva 156. Saunavaaran koulu palaa 1970-luvun alussa. Kaisa Oinaan albumi.

telmien mukaisesti ja erittäin nopeassa aikataulussa. Kuuden vuoden aikana kunnan koulujen määrä oli viisinkertaistunut. Kaikki neljä uutta koulua olivat aloittaneet vuokrahuoneissa, mutta saivat hyvin pian omat koulurakennuksensa. Luiron kylä, josta lapset olivat käyneet Kairalan koulua, oli kasvanut 1930-luvulla niin suureksi, että voitiin ajatella oman koulun perustamista. Kylästä lähetettiin kouluanomus kuntaan syksyllä 1936, ja jo vuonna 1937 hanke toteutui. Koulu joutui toimimaan aina vuoteen 1949 saakka vuokrahuoneissa.

Sodan aikana kunnan koulut pääsivät sodasta vähin vaurioin, sillä ainoastaan syksyllä 1944

saksalaissodan aikana Pyhäjärven koulu poltettiin kuten muutkin tämän kylän rakennukset.

Sodan jälkeen asutustoiminta alkoi vilkkaana myös Pelkosenniellä. Aapajärven asutusalue, joka oli syntynyt 1920-luvulla, sai runsaasti lisää asukkaita. Koulunpito alkoi kylässä jo syksyllä 1946. Saukkoavaan kylä syntyi sodanjälkeisen uudisrakentamisen seurauksena. Sotavuosina rintamamiehille luvattiin maata, joten rauhan tultua monen asuminen kylällä alkoi pellon raivauksella. Saukkoavaan kylään muutti rintamamiestilan saaneita asukkaita ainakin Kemijärveltä, Sallasta ja oman kunnan Kiemunkivaarasta. Saukkoavaan kyläkoulussa opetustyö alkoi syksyllä 1953. Sekä Aapajärven että Saukkoavaan kylät saivat melkein välittömästi uudet ajanmukaiset koulutalot.

Jo 1960-luvun puolivälissä alkoi näiden asutusalueiden väestö muuttaa karulta korpitiloiltaan etupäässä Ruotsiin ja myös Etelä-Suomeen työtä hakemaan. Viidessä vuodessa 1965–1970 väheni Pelkosenniemen asukasluku 2700:sta 2100:an. Kun kansalaiskoulu oli ottanut varsinaisista kansakouluista seitsemännen luokan vuonna 1965 ja keskikouluun pääsi pienenevistä ikäluokista aina entistä suurempi osa, rupesivat kyläkoulujen oppilasmäärät putoamaan. Ensimmäisenä tuli harkittavaksi Suvannon yksiopeettajaisen koulun lakkauttami-

nen. Koulu lakkautettiin vuonna 1966, koska haluttiin turvata läheisen Pyhäjärven koulun säilyminen kaksiopeettajaisena. Vuosina 1970–1971, yhden vuoden aikana, Pelkosenniemen kunta lakkautti viisi seitsemästä kyläkoulustaan. Vuonna 1970 lakkasivat Luiron, Pyhäjärven, Saukkoavaan ja Saunavaaran koulut sekä 1971 vielä Aapajärven koulu. Pelkosenniemen kunnan kouluista Saunavaaran koulu paloi 1970-luvun alussa, Saukkoavaan koulu vuonna 2002 ja Aapajärven koulu vuonna 2011.

Syksyllä 1956 alkoivat Pelkosenniemen kunnassa sekä ammatillinen päiväjatkokoulu että kunnallinen kokeilukeskikoulu. Keskikouluun piti ottaa oppilaita myös Savukosken kunnasta, ja se toimi kansakoulun kuudennen luokan pohjalle rakentuvana nelivuotisena keskikouluna aina vuoteen 1962 saakka, jolloin se muutettiin normaaliksi viisiluokkaiseksi kansakoulun neljännen luokan oppimäärään pohjautuvaksi keskikouluksi. Syksyllä 1979 oli Lapin läänissä kaikissa muissa kunnissa lukio paitsi Pelkosenniellä, josta peruskoulun yläasteen päättäneet menivät pääasiassa Kemijärven lukioon. Toukokuussa 1980 kuntaan saatiin tieto, että lukio saisi aloittaa saman vuoden syksyllä. Lukion toiminta on sittemmin lakannut Pelkosenniellä.

Kuva 157. Pelkosenniemen kirkonkylän vanha koulu rakennettiin Alaperän kansakouluksi vuonna 1910. Rakennus myytiin vuonna 2002 ja vuonna 2004 se purettiin muualle siirrettäväksi. LKYT 2004.

Esiteltävät kohteet

Kartta 25. Koulukohteet.

- 16.1 Pelkosenniemen koulu
- 16.2 Aapajärven koulu
- 16.3 Kairalan koulu
- 16.4 Luiron koulu
- 16.5 Pyhäjärven koulu
- 16.6 Suvannon koulu

16.1 Pelkosenniemen koulu

Kohde sijaitsee kirkonkylän keskustassa 5-tien länsipuolella opettajien rivitaloa vastapäätä. Koulurakennus on asfaltoidulla avopihalla. Julkisivun puolella, maantien laidalla on entinen opettajien asuinkerrostalo, jossa on nykyään hammashoitola ja vuokra-asuntoja. Pihapiirissä on myös koulun varastorakennus. Tässä rakennuksessa oli ennen koululaisten WC:t, sekä asukkaiden varastotilat.

Koulu on kaksikerroksinen vinkkelin muotoinen, keltaisella rappauspinnalla oleva harjakat-

toinen rakennus, jonka katemateriaali on ruskea palahuopa. Sokkeli on ruskea. Rakennuksessa on tiilimuurattu runko. Koillispuolella rakennusta on rullatuoliramppi.

Rakennuksessa on 4-ruutuiset isot pystykarmi-ikkunat, osa ikkunoista on 3-ruutuista vaakakarmi-ikkunoita. Yläkerran voimistelusalissa on korkeat, 9-ruutuiset pystyikkunat. Päätykolmiossa on 4-ruutuiset neliöikkunat. Kellarissa on 2-ruutuiset vaakaiikkunat.

Kohdetta alettiin rakentaa vuonna 1951 ja koulu valmistui vuonna 1952. Koulun varastorakennus on rakennettu vuonna 1952. Koulun tontti on lohkaistu vieressä olevasta Rantapelkosen tilasta. Kohde toimi ensi kansakoulun nimellä ja muuttui Peruskoulun ala-asteeksi vuonna 1975.

Kuva 158. Pelkosenniemen koulu. LKYT 2005.

Kuva 160. Aapajärven "yliopisto" eli entinen koulu. LKYT 2005.

Kuva 159. Koulun varistorakennus. LKYT 2005

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulurakennus, joka edelleen osittain koulukäytössä.

Osa Pelkosenniemen kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

16.2 Aapajärven koulu

Aapajärven koulu oli syksyllä 1948 valmistunut koulurakennus, joka tuhoutui tulipalossa toukokuussa 2011. Koulu sijaitsi Aapajärven kylän pohjoisosassa 5-tien varressa, sen itäpuolella. Vastapäätä tien toiselta puolen lähtee Kummuntie jonka päässä noin 300 metrin päässä ovat Honkasen tilukset. Koulun lähiympäristö on pääosiltaan sekametsää.

Historia

Kevätlukukaudella 1946 pidettiin Aapajärvellä kiertokoulua Kalle Uusitalon pirtissä. Seuraavana syksynä alkoi supistettu kansakoulu Eero Vartiaisen tuokatuissa tiloissa. Vartiaisen perhe asui siihen aikaan vanhassa savottakämpässä, jonka toinen pää kunnostettiin koulua varten. Myöhemmin samoissa tiloissa toimi oppilasasuntola Härkäjoelta ja Lehonperältä tuleville oppilaille. Opettajalle vuokrattiin kamari Matti Honkasen talosta. Kyläläiset halusivat kuitenkin saada mahdollisimman pian oman koulutalon. Oppilaita oli jo 34, ja oppilasmäärä oli jatkuvassa kasvussa. Rakennuspuut

oli katsottu valmiiksi, ja kunnan rakennusmestari oli antanut koulun tontista hyväksyvän lausunnon, jota johtokunta yhtyi kannattamaan. Oma koulutalo päätettiin rakentaa jo seuraavana vuonna ja sitä varten tilattiin kouluhallitukselta mallipiirustukset. Uuteen koulutaloon tulisi myös opettajille asunnot.

Koulun rakennustyöt alkoivat keväällä 1947. Rakennuspuut ajettiin Puljunpalosta koulun tontille kahdeksalla hevosella. Kylän oma sahaosuuskunta sahasi tukit hirsiksi ja laudoiksi. Kirvesmiehet tulivat Savukosken Värriöltä. Ensin rakennettiin sauna, jonka jälkeen vuorossa oli koulun ulko- ja päärakennus. Aapajärveläiset keräsivät sammalta koulun hirsien väliin tilkkeeksi. Työmaa oli kylän keskipiste, minne väki kokoontui päivittäin paitsi talkoilemaan myös hämmästelemään tulevan koulun kokoa.

Aapajärven koulu rakennettiin samoilla tyyppi-
piirustuksilla kuin Luiron koulu, joka rakennettiin jo ennen talvisotaa vuonna 1937. Aivan tarkalleen piirustusten mukainen ei Aapajärven koulurakennus kuitenkaan ole. Esimerkiksi pohjoispäädyssä pitäisi piirustusten mukaan olla kolme 6-ruutuista ikkunaa yläkerrassa ja kaksi alakerrassa. Yläkerrassa on kuitenkin vain yksi ikkuna, alakerrassa ei yhtään. Tässä ehkä pyrittiin säästämään rakennuskustannuksissa.

Tammikuussa 1949 uusi koulu avasi ovensa. Oppilaita oli runsaat 80 ja opettajia kaksi. 1950-luku oli Aapajärven parasta aikaa. Kylässä oli 48 taloa ja 300 asukasta. Oppilaita oli 100. Opettajat ja kyläläiset remontoivat koulua talkoilla. Pihamaalle raivattiin urheilukenttä.

1960-luvun muuttoaalto vei Aapajärveltä asukkaat ja koululta oppilaat. Heitä oli enää 15, kun kunta sulki koulun vuonna 1971. Koulun loputtua kyläläiset saivat tilat harrastuskäyttöön. Kansalaisopiston opintopiirejä riitti 1980-luvulle saakka, jolloin kunta sijoitti koulun yläkerran tiloihin päihdeongelmaisia. Kyläläisten harrastustoiminta tyrehtyi. Pikku hiljaa koulurakennus rapistui. Ul-

Kuva 161. Vanha kuva Aapajärven koulusta 1960-luvulla. Marita Kilpimaan albumi.

Kuva 162. Kairalan koulu. LKYT 2004.

korakennus paloi. Kyläläiset olivat valmiit kunnostamaan rakennuksen talkoovoimin. Kunnan sosiaalilautakunta yritti siirtää asukkaat kirkolle Tielaitoksen tyhjiin tiloihin, mutta kirkonkyläläiset vastustivat siirtoa kansalaisadressilla. Aapajärven kylätalovaatimukset kaatuivat sekä kunnanhallituksessa että -valtuustossa. Myös entisten ja nykyisten aapajärveläisten koulun ostoaikeet eivät saaneet kannatusta kunnan taholta.

Aapajärven koulun entinen opettaja Marita Kilpimaa teki vuonna 2009 Aapajärven koulusta kasvatus-tieteen pro gradu -tutkielman (Kilpimaa Marita. 2009. Kyläkoulusta ”yliopistoksi”. Aapajärven jälleenrakennuskoulu kohtaa hyvinvointi-Suomen. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi; jonka teksteihin myös tämä kohde-esittely perustuu), jonka myötä Aapajärven koulu nousi julkisuuteen. Viimeistään koulun tuhoutuminen tulipalossa toukokuussa 2011 nosti sen Pelkosenniemen kaikkien aikojen tunnetuimmaksi kouluksi.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Kohteella on rakennushistoriallista, kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

16.3 Kairalan koulu

Kairalan koulun pihapiiriin kuuluu varsinaisen koulurakennuksen lisäksi navetta- ja saunarakennukset. Pihapiiristä koilliseen on urheilukenttä, jonka eteläreunalla on vanhan jokiveneen puurakenteinen, punamullan väriseksi maalattu katos ja käsittelemätön lautarakenteinen laavu. Koulurakennuksen itäpuolella on lasten leikkiliniettä. Koulualuetta ympäröi pohjois-, itä- ja osittain eteläpuolelta punaiseksi maalattu puinen säleaita.

Koulu sijaitsee keskellä Kairalan kylää, Sodankyläntien (viitostien) länsipuolella. Koulun pohjoispuolelta kulkee koulutie.

Koulurakennus on molemmista päistä yksikerroksinen ja keskeltä rakennus on kaksikerroksinen.

Perustus on betonia ja runko hirsinen. Harjakatossa on punainen kolmiorimahuopa katteena. Ulkoseinissä on pystyrimaverhous, joka on värietykseltään vaalean siniharmaa. Puite- ja listaväri on valkoinen.

Itäpuolella on lautarakenteinen, harjakattoinen katos, jossa on valkoiset kaiteet ja puupylväät. Länsipuolella on kaksi pulpettikattoista katosta betonisten lautapintaisten porrastasanteiden päällä. Koulun ikkunat ovat uusia 1-,2-,4-,6- ja 9-ruutuisia. Ikkunat ovat jääneet syvälle seinän sisään eristysremontissa. Poikkeuksena itäseinän pohjoispään 6-ruutuinen ikkuna ja viereisen sisäänkäynnin kamanaikkuna. Ikkunoiden ylävuorilautojen päällä olevat tippalistan tukirakenteet ovat profiloituneet. Korkeamman keskiosan päätykolmiossa on puolipyöreät 4-ruutuiset haukkaikkunat. Itä- ja länsipuolella on matalat 1-ruutuiset haukkaikkunat.

Kairalan koulu valmistui vuonna 1926, samoihin aikoihin valmistuivat myös navetta- ja saunarakennukset. Rakennukset punamullattiin vuonna 1929 ja tilkittiin ja tehtiin ulkovuoraus vuonna 1932. Niilo ja Nestor Karlsberg maalasivat tämän jälkeen koulurakennuksen kartanonkeltaiseksi ja navetta- ja saunarakennuksen punamullalla, listavärit valkoisiksi. Vuonna 1933 koulualueen ympärille rakennettiin aita.

Koulu lakkautettiin vuonna 1998. Yläkerrassa oleva opettajan asunto on ollut asuttuna lähes koko kouluhistorian ajan. Koulukäytön loputtua on koululla ollut vuokralaisia. Paitsi asuntona, koulu on ollut myös keramiikkataiteilijan työtiloina ja siinä on toiminut kahvila ja käsityömyymälä.

LKYT-arvio:

Sodasta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Osa Kairalan kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

16.4 Luiron koulu

Luiron koulun pihapiiriin kuuluu koulurakennuksen lisäksi navetta- ja saunarakennus. Koulu sijaitsee keskellä Luiron kylää, kylätien länsipuolella. Tien itäpuolella kasvaa sekametsää ja Luurojoki sijaitsee noin 150 metrin päässä.

Koulun pihalla on nurmikenttä, jossa on pienehkö jääkiekkokaukalo ja lentopalloverkko.

Koulu on tyypillinen sodan jälkeen kouluhallituksen standardeilla piirretty ja rakennettu koulurakennus. Rakennuksen itäpääty on yksikerroksinen, länsipääty kaksikerroksinen. Rakennus on betoniperustainen ja hirsirunkoinen. Julkisivumateriaalina on keltainen pystyrima. Harjakatto on punaista poltettua tiiltä.

Rakennuksessa on kaksi pulpettikattoista avoikuistia ja yksi katos. Julkisivulla on 9-ruutuiset pystykarmi-ikkunat. Länsi- ja itäpäädyssä on 2-ruutuinen vaaka-ikkuna. Eteläpuolella on 6-ruutuiset pystykarmi-ikkunat.

Luiron kylän asukkaat lähettivät syksyllä 1936 kunnanvaltuustolle anomuksen kansakoulun perustamisesta omalle kylälleen. Siihen asti luirilaiset olivat käyneet koulunsa Kairalassa. Valtuusto oli yksimielinen koulun tarpeellisuudesta ja se aloitettiin seuraavana vuonna supistettuna kansakouluna vuokrahuoneissa. Aluksi tehtiin vuokrasopimus Ulrik Suopangin kanssa, mutta kansakoulun tarkastaja ei hyväksynyt sopimusta ja niin päädyttiin Helmeri Väliatalon huoneistoon. Vuonna 1941 kansakouluntarkastaja kiirehti oman koulutalon rakentamista, mutta se viivästyi, koska talvisodan jälkeisenä aikana rakennustarpeiden saaminen oli hankalaa ja rakennuskustannukset olisivat tulleet kovin kalliiksi. Helmer Väliatalon kanssa oli tehty vuokrasopimus vuoden 1942 loppuun. Koska omaa koulutaltoa ei oltu vielä siihen mennessä saatu rakennetuksi, kunta valitsi uudeksi vuokrahuoneistoksi Samuel Kilpimaan talon tiedustelematta asiaa johtokunnalta. Johtokunta oli puolestaan päässyt sopimukseen Väliatalon kanssa vuokra-ajan jatkamisesta. Kunta ei kuitenkaan suostunut perumaan sopimustaan Kilpimaan kanssa, joten johtokunta valittiin asiasta kouluhallitukseen. Johtokunta ei olisi halunnut luopua kylän keskellä olevasta huoneistosta ja siirtää koulua kylän eteläpäähen, koska se tietäisi suurimmalle osalle lapsista koulumatkan pidentymistä. Asiasta valittamista pidettiin tärkeänä, koska kenkien saaminen ja vaatetusmahdollisuudet olivat sota-ajan johdosta heikentyneet. Valitus ei kuitenkaan tuottanut tulosta, joten koulunpito siirrettiin Kilpimaan huoneistoon.

Oman koulutalon oli määrä valmistua vuonna 1942, mutta vei vielä vuosia ennen kuin se toteu-

Kuva 163. Luiron koulu. Tiina Elo 2009.

Kuva 164. Luiron koulun etujulkisivu. LKYT 2005.

tui. Kunnanvaltuusto määräsi vuonna 1946 Luiron kansakoulun johtokunnan toimimaan rakennuslautakuntana, jonka tehtävänä oli huolehtia koulun rakennuspuiden vedättämisestä rakennuspaikalle. Luiron kansakoulun piirustukset hyväksyttiin kouluhallituksessa vuoden 1948 maaliskuussa ja koulu rakennettiin vuosina 1948–1949.

Härkävaaralaiset kuuluivat nyt Luiron koulu-
piiriin, mutta johtokunta joutui useaankin kertaan patistelemaan oppivelvollisten vanhempia, jotta he lähettäisivät lapsensa kouluun. Johtokunta vuokrasi huoneiston asuntolaa varten, jotta pitkämatkalaiset voivat yöpyä koulun läheisyydessä. Härkävaaralaiset olisivat halunneet kansakoulun omalle kylälleen, mutta kunnassa todettiin, ettei kylältä löydy sopivaa huoneistoa vuokrattavaksi koulunpitoon eikä kuntaa voitu velvoittaakaan koulun perustamiseen oppilasmäärän vähyiden vuoksi.

Luiron kansakoulu toimi vuoteen 1970, jolloin sen alue liitettiin Kairalan koulupiiriin.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Osa Luiron kyläkokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

16.5 Pyhjärven koulu

Koulun pihapiiriin kuuluu entisen koulurakennuksen lisäksi opettajain ja talonmiehen asunto, navetta ja sauna. Pyhjärven koulu sijaitsee Pyhjärven rannalla, keskellä Pyhjärven kylää. Koulua ympäröi luoteesta koilliseen kyläasutus peltoineen, kaakkoispuolella on Lapin Oravan lomakylä mökkialueineen. Lounaispuolella on Pyhjärvi, jonka takana näkyvät Soutajavaara ja Pyhätunturi keroineen.

Koulurakennuksen sokkeli on rapattu betoni ja kellari betonivalua, jonka väliseinät on muurattu tiilestä. Koulu on rankorakenteinen ja siinä on beige pystyrimaverhous, listaväri on ruskea, puiteväri valkoinen ja sokkeli ruskea. Katto on punainen tiilikate. Lounaispäädyssä ja luoteisseinän lounaispäässä on betoninen porrastasanne, jonka päällä on lautarakenteinen katos betonitiilikatteella.

Pelkosenniemen kunta rakennutti ensin vuosina 1947–1948 koulu- ja asuntolarakennuksen, joka havaittiin heti liian pieneksi. Viereen rakennettiin vuosina 1950–1951 uusi koulurakennus ja entiseen tehtiin luokkahuoneiden paikalle toinen opettajan asunto. Navetta/liiterirakennus ja sauna tehtiin koulurakennuksen kanssa samoihin aikoihin. Koulu lakkautettiin vuonna 1970. Asunnot jäivät edelleen käyttöön, toinen vakituiseen ja toinen tilapäiskäyttöön, matkailu- ja kesäleiri-tarkoitukseen.

Vuonna 1979–1980 Pekka Orava vuokrasi koulu-kiinteistön kunnalta. Remontissa asuntolarakennus muutettiin huoneistomajoitustiloiksi, vesijohtoverkosto uusittiin koulu- ja asuntolarakennukseen. Navettarakennukseen laitettiin tuolloin peltikatto ja rakennukset maalattiin ulkoa. 1990-luvun alussa tehtiin koulu- ja asuntola-rakennukseen pintaromontti. Asuntolan tilaratkaisut muutettiin. Alas laskevat katot purettiin ja levytettiin uudestaan. Alue on edelleen matkailukäytössä ja odottaa rakennusten korjaamista.

Kuva 165 Pyhjärven entinen koulu- ja asuntolarakennus. LKYT 2004.

Kuva 166. Pyhjärven entinen koulu. LKYT 2004.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Kohteella on rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

16.6 Suvannon koulu

Koulun pihapiiriin kuuluu koulurakennuksen lisäksi navetta- ja saunarakennus. Suvannon koulu sijaitsee Suvannon kylän itäpäässä Suvannontien pohjoispuolella. Koulun länsipuolella on kyläaukio peltoineen ja taloineen, muualta koulu on metsän ympäröimä. Koulun piha-alueetta kiertää punamullalla maalattu puuaita, jossa on portti länsipuolella pihaan tulotien kohdalla.

Koulurakennuksen sokkeli on betonista ja runko on hirrestä. Harjakaton kate on punaista poltettua tiiltä. Rakennuksessa on punainen pystyrimaverhous, lista ja puiteväri on valkoinen. Kuistin katto jatkuu katokseksi kuistin edessä olevan porrastanteen päälle. Kuistissa on pystyrimaverhous ja tiilikate. Pohjoispäässä on lautarakenteinen porrastasanne, jonka päällä puupylväin tuettu lautarakenteinen katos, jossa on punainen huopakate. Ikkunat ovat 6-ruutuiset, 2-lehtiset. Kaakkoispään luokan ikkunat ovat 12-ruutuiset. Päätykolmiossa on 4-ruutuiset, puolipyöreät haukkaikkunat.

Suvannon koulurakennus valmistui vuonna 1929. Koulussa toimi myös kirjasto ja siellä järjestettiin kylän juhlia ja urheilukilpailuja. Koulu lakkautettiin vuonna 1966.

1970-luvulla koulu oli vuokralla taiteilija Eero Kumpulalla ja vuosina 1980–1990 taidemaalari-liitolla, jonka jäseniä asusti ja teki töitä koululla pääasiassa kesäisin. Liitto järjesti myös Art Suvanto-kesänäyttelyitä kesäisin. 1990-luvun vaihteessa koulu siirtyi valtion omistukseen, se korjattiin ja sen käyttöoikeus jäi kunnalle. Suvantolaiset ovat käyttäneet koulua yhteisten tilaisuuksien järjestämiseen.

1990-luvun alusta koululla on asunut vuokralaisia, jotka ovat pitäneet alakerrassa lähinnä kesäaikaa kahvilaa, esitelleet koulua ja kylää matkailijoille, järjestäneet myynti- ja näyttelytoimintaa ja

Kuva 167. Suvannon koulu. LKYT 2004.

viime vuosina myös kurssitoimintaa. Onko edelleen vuokralla?

LKYT-arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Osa Suvannon kyläkokonaisuutta.

RKY -kohde (Suvanto) ja valtakunnallisesti arvokas maisema-alue.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Seurantalot

1800-luvun loppupuolella erilaisten uusien yhteisöjen sekä poliittisten ja sivistyksellisten aatteiden heräämisen myötä syntyi uusi rakennustyyppi: seurantalo. Merkittävimmät rakentajayhteisöt olivat vapaapalokunnat, raittiusyhdistykset, nuorisoseurat, työväenyhdistykset, maamiesseurat, urheiluseurat ja suojeluskunnat. 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä oli seurantalojen rakentaminen Suomessa vilkkaimmillaan, näin myös Lapissa. Silloin pystytettiin sekä uusia kokoontumis- ja kulttuuritiloja että muokattiin uuteen käyttötarkoitukseen jo olemassa olevia rakennuksia. Useimmiten talot rakennettiin talkoovoimin. Seurantalot sijaitsivat usein keskeisellä paikalla kylässä tai taajamassa kuten muutkin paikkakunnan arvot rakennukset. Kirkot, pappilat, koulut ja usein myös seurantalot pyrittiin sijoittamaan maiseman tarjoamiin arvokkaiksi koettuihin solmukohtiin. Usein ne rakennettiin maisemaa hallitseville mäki-paikoille, jotka samalla edustivat perinteisiä hyviä rakennusten sijoituspaikkoja. Jotkut seurantaloista ovat alun perin muuhun tarkoitukseen tehtyjä rakennuksia, kuten entisiä kouluja tai tilojen pääarakennuksia. Seurantalo saatettiin tehdä myös vanhan asuinrakennuksen tai riihen hirsistä tai vain siirtämällä vanha rakennus toiseen paikkaan.

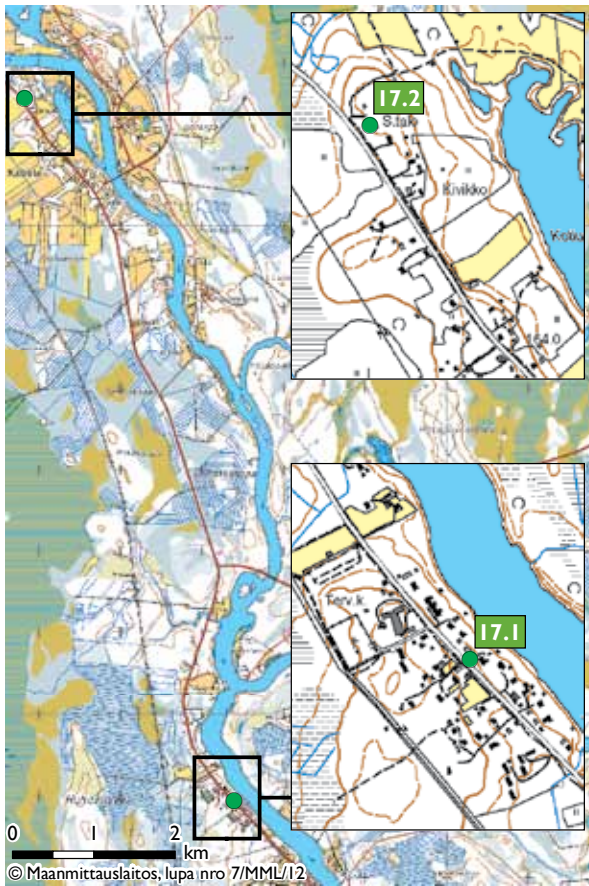
Varhaisimmat seurantalot ovat yleensä pohjakaavaltaan yksinkertaisia suorakaiteen muotoisia rakennuksia. Keskellä on sali, toisessa päässä näyttämö ja toisessa eteinen vaatesäilöineen sekä usein myös puffetti eli ravintola keittiöineen. Seurantaloon päätila on yleensä juhlasali. Se pyrittiin tekemään ilmapaksiksi ja valoisaksi. Vähintään yhdellä salin seinällä oli isot ikkunat. Saleista tehtiin korkeita rakentamalla taitekatto, jonka sivulapheet myötäilivät vesikattoa. Myös jonkinlainen näyttämötila löytyy useimmista seurantaloista. Näyttämölle hankittiin erilaisia maisema- tai sisätilakulisessa. Samat metsä- tai tupakulisit nähtiin yleensä niin näytelmäesitysten kuin iltamien päätteeksi soittavan orkesterinkin taustalla. Puhvetti ja keittiö oli miltei kaikissa seurantaloissa. Ravintola oli tärkeä tila, mutta yleensä vaatimattomammin sisustettu ja matalampi kuin sali. Seurantaloihin kuului oleellisesti eteisen yhteydessä ollut vaatesäilö eli narikka. Seurantaloille tyypillinen lippuluukku toimi tavallaan porttina seurantaloon ja ulkopuolisen maailman välillä, ja sen muotoiluun kiinnitettiin usein erityistä huomiota.

Uusia seurantaloja ei nykyään juuri rakenneta, mutta niitä syntyy kun muussa käytössä olleita rakennuksia otetaan esimerkiksi kyläyhdistysten käyttöön ns. kylätaloiksi. Useimmiten kylätaloksi päättyy lakkautettu koulu. Valtiovalta ryhtyi myöntämään avustuksia seurantalojen korjaustoimintaan vuonna 1978, ja vuodesta 2004 niiden jakamisesta on vastannut Suomen Kotiseutuliitto. Korjausavustuksilla on tarkoitus säilyttää, ylläpitää ja parantaa seurantalojen kulttuurihistoriallista arvoa, rakennusteknistä kuntoa ja toimivuutta.

Tyypillisesti seurantalo on omistajayhdistyksen toiminnan tukikohta, mutta monet talot ovat kokoontumistiloja ja tapahtumien paikkoja myös muille lähialueensa yhdistyksille. Niissä kokoontuvat esimerkiksi urheiluseurat, poliittiset yhdistykset, marittayhdistykset, seurakunnat, ammattiliitot, eläkeläisyhdistykset, tiekunnat, uskonnolliset järjestöt ja erilaiset kulttuuri-, liikunta- ja harrasterkerhot. Monessa kylässä seurantalot ovat edelleen tärkeitä kokoontumispaikkoja ja juhlatiloja.

Pelkosenniemen seurantaloista entinen suojeluskuntatalo Suojala purettiin 1990-luvulla.

Esiteltävät kohteet

Kartta 26. Seurantalot.

17.1 Kaikutörmä
17.2 Kairalan kajastus

17.1 Kaikutörmä

1968 valmistunut entinen työväentalo sijaitsee 5-tien ja Kemijoen välissä Pelkosenniemen kirkonkylässä. Talon piha on heinittynyt ja pusikoitunut.

Rakennus on betoniperustainen ja rankoraken- teinen. Julkisivumateriaalina on punainen vaaka- ponttilaudoitus. Nurkka- ja räystäslaudat ovat valkoiset. Katemateriaalina on punainen kolmio- rimahuopa.

Rakennuksessa on pulpettikattoinen avokuisti. Useimmat ikkunoista ovat pystykarmi-ikkunoita, kolme 1-ruutuista sekä yksi 4-ruutuinen vaakaik- kuna. Ikkunoiden puitteet ja pielet ovat valkoiset.

Rakennuksen tontti on Demokraattisten nais- ten nimissä. Tontilla oli aluksi parakki -tyyppinen kokoontumistila. Vuonna 1968 päätettiin rakentaa yhdistyksen voimin talkoilla uusi rakennus. Puu- tarpeet saatiin jäseniltä lahjoituksena. Talo val- mistui syksyllä ja siellä alettiin pitää tansseja sekä iltamia. Vappujuhlaan kerääntyi väkeä naapuri- kuntia myöten. Bingon pyöritys tuli myös mukaan

Kuva 168. Kaikutörmä. Tiina Elo 2009.

1970-luvun alussa. Lisäksi taloa vuokrattiin mm. huonekalukauppiaille. Sittemmin toiminta hiipui 1980-luvulla. Nykyisin talo on tyhjillään.

Rakennusta on jatkettu kuusi metriä, sekä muu- toinkin remontoitu 1980- luvun alussa.

LKYT-arvio:

Työväentalo.

Osa Pelkosenniemen kyläkokonaisuutta.

Kohteella on kulttuurihistoriallista arvoa.

17.2 Kairalan Kajastus

Kairalan seurantalos pihapiiri on laaja, rajoittuen ympäröivään metsikköön. Pihalla on venekatos, sekä veistetty hirsilaavu. Seuratalo sijoittuu Kai- ralan kylän pohjoispäähän aivan 5-tien itäpuolel- le. Kotiniemen kannas alkaa seurantalos kohdalla itäpuolelta Kitistä vasten, jonne on noin 400 metriä matkaa.

Rakennus on betoniperustainen ja rankoraken- teinen. Julkisivumateriaalina on valkoinen vaaka- ponttilaudoitus. Aumakatto on mustaa palahuo- paa.

Ensimmäisen seurantalos rakentaminen aloitet- tiin vuonna 1952 rakennusmestari Väinö Kivikan- kaan piirustusten mukaan. Vuonna 1955 seurant- alossa voitiin pitää kesäaikaan tansseja ja muita tilaisuuksia. Vuonna 1958 talo oli ahkerassa käy- tössä ja viimeistelyä vaille valmis. Tammikuussa 1961 seuratalo paloi.

Uutta seurantalos alettiin suunnitella heti tu- lipalon jälkeen. Talos piirustukset laati pelko- senniemeläinen rakennusmestari Lauri Saarinen rakennustoimikunnan tekemien ehdotusten poh- jalta. Kesällä 1962 vietettiin uuden seurantalos har- jannostajaisia ja avajaistanssit pidettiin 23.10.1965. Kairalan molemmat seurantalos rakennettiin pää- osin kyläläisten talkootyönä.

Rakennukseen tehtiin lämpöremontti vuonna 1972, samalla näyttämöä pienennettiin. 1980-luvun loppupuolella seurantalos laajennettiin, jotta saa- tiin tilat voimailijoille ja kansanopiston veistäjille. Vesikatto uusittiin vuonna 2002, julkisivu maalat- tiin vuonna 2009.

Kuva 169. Kairalan Kajastus. Simo Oinas 2009.

Vuodesta 1993 lähtien rakennuksessa on ollut talvisin kansalaisopistotoimintaa. Eteläpäädyssä on talonmiehen asunto, joka on vuokralla.

LKYT-arvio:

1960-luvulla rakennettu seuratalo, jota uudistettu.

Kohteella on kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Metsästysseurat

Perinteisten nuoriso- ja maamiesseurojen toiminta on hiljentynyt useimmissa kylissä. Joissain kylissä on edelleen kyläyhdistystoimintaa, mutta kaikkein aktiivisinta toimintaa monin paikoin on nykyisin metsästysseuroilla. Metsästys on monipuolinen harrastus ja se yhdistää monia yhteiskunnan toimijoita ammattiin, ikään ja sukupuoleen katsomatta.

Metsästyksellä on pitkä perinne Lapissa, niin myös Pelkosenniemellä. Erilaisia metsästykseseen liittyviä muinaisjäännöksiä, kuten pyyntikuoppia tunnetaan monilta paikoilta. Peurojen ja hirvien kuoppapyyntiä on todennäköisesti harjoitettu jo kivikaudella, mutta tapa on tunnettu yleisesti vielä 1700-luvullakin.

Järjestäytynyt metsästys alkoi tehdä tuloaan Lappiin 1950–1960-luvuilla. Etelä-Suomessa, jossa metsästysoikeus on jo pitkään ollut sidoksissa yksityiseen maan omistukseen, järjestäytyneellä metsästyksellä ja näin ollen myös metsästysseuratoiminnalla on ollut pitempi perinne. Ensimmäiset metsästysseurat eteläiseen Suomeen perustettiin jo 1800-luvun loppupuolella. Lapissa järjestäytyneen metsästyksen myöhäiseen synty aikaan yhtenä syyinä on vapaa metsästysoikeus valtion mailla, joita Lapissa on paljon.

Riistanhoitoyhdistyksen neuvontatyö ja metsätyksylain muutokset, koskien esimerkiksi hirvenmetsästystä, vaikuttivat osaltaan metsästysseurojen syntyyn. Seurojen toiminta keskittyi alkuaikoina maanvuokrauksen ja jäsenhankinnan avulla järjestäytyneen metsästyksen ohjaukseen, jonka myötä erilaisia riistanhoitotoimenpiteitä alettiin viritellä. Metsästys on hyvin järjestäytyneitä toimintaa.

Kuva 170. Syrjä on entinen asutustila, jonka nykyään omistaa Pelkosenniemen metsästysseura. Paikka toimii nykyään seuran metsästys- ja virkistyskäytössä. Entinen navettarakennus on kunnostettu nylky- ja lihankäsittelytilaksi. LKYT 2006.

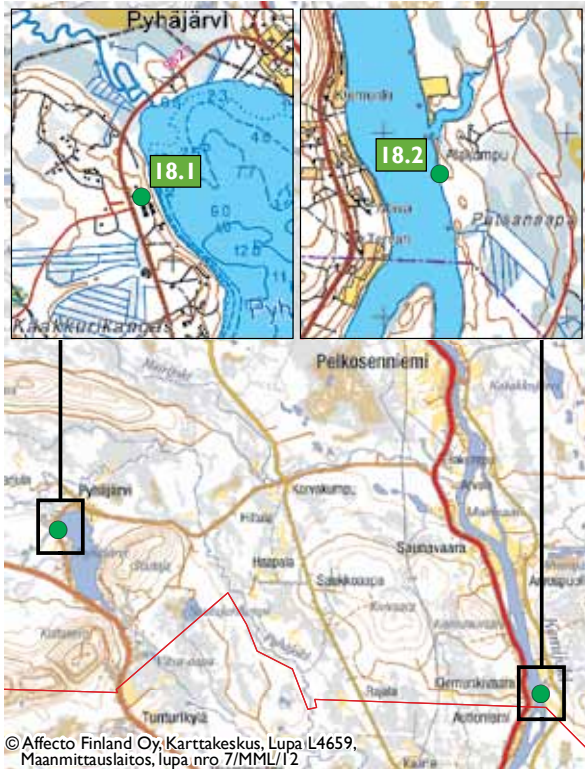
Useimmille metsästäjille oma metsästysseura luo ne puitteet, jotka mahdollistavat harrastamisen. Yhdistysmuotoiset metsästysseurat toimivat monien sääntöjen ja pykälien ohjaamina. Yhteistyötä harjoitetaan muiden seurojen, riistanhoitoyhdistysten, riistanhoitopiirien sekä metsästäjien yhteisten järjestöjen kanssa.

Talousmetsien runsaan ruokatarjonnan kasvatamat hirvikannat ovat nostaneet hirvenmetsästyksen ehkä suosituimmaksi metsästysmuodoksi. Hirvenmetsästyksestä on tullut seuroille myös merkittävä tulonlähde. Hirvipeijaisista ja lihahuutokaupoista on muodostunut monelle seuralle iso tapahtuma, joka kokoaa joka syksy ison joukon kyläläisiä ja väkeä muualtakin hirvikäritykselle, joka tarjotaan vastineena maanvuokraajille ja etuna muille seuran jäsenille.

Metsästysseurat ovat toiminnassaan ottaneet käyttöön alun perin muuhun tarkoitukseen rakennettua rakennuskantaa, kuten lakkautettuja kouluja ja erilaisia kylä- ja seurantaloja. Ne ovat viime vuosikymmeninä myös rakentaneet ja rakentavat edelleen jonkin verran uutta rakennuskantaa, kuten metsästysmajoja ja erilaisia lihan säilytykseen ja käsittelyyn liittyviä tiloja. Tulevaisuudessa nämäkin rakennukset tulevat olemaan osa rakennusperintöämme ja kulttuuriympäristöämme.

Savotta- ja uittokohteet

Esiteltävät kohteet

Kartta 27. Savotta- ja uittokohteet.

18.1 Ukonhattu kämppä
18.2 Autioniemen vastuu

18.1 Ukonhattu kämppä

Pihapiiriin kuuluu kämppärakennuksen lisäksi sauna ja varistorakennus. Kohde sijaitsee Pyhäjärven kylästä noin 3 km Pyhätunturin suuntaan tien itäpuolella. Itäpuolella on Pyhäjärvi, jonka rannalla on saunarakennus. Järven takana on Pyhäjärven kylä, Soutaja tulee kohteesta kaakkoon.

Kämppärakennus on betoniperustainen ja hirsirunkoinen. Rakennuksen pitkät sivut on vuoramatonta ja punamullattua hirttä, päätykolmioiden yläosat on vaakapaneloitu. Katemateriaalina on musta palahuopa.

Julkisivun puolella on tyypillinen savottakämpän umpikuisti, samanlainen on myös rakennuksen takasivulla, ilmeisesti köökkiin. Kaakkopäädystä on avokuisti. Räystäät ja nurkat ovat valkoiset.

Rakennuksessa on 3- ruutuiset vaakakarmi-ikkunat, 2-ruutuisia neliöikkunoita, päätykolmiossa

Kuva 171. Ukonhattu on vanha tukkikämppä, joka nykyään on matkailukäytössä. LKYT 2005.

on neliöikkuna ja päällekkäin kaksi vaakaikkunaa. Takasivulla on kaksi vaakaikkunaa.

Rakennus on Keminmaasta siirretty vanha tukkikämppä. Reserviupseeriliitto on sen rakentanut tälle paikalle lomakäyttöön vuonna 1974. Retkeilymaja tarjosi palveluita täydellä ylläpidolla. Lapinkolo Oy osti kohteen vuonna 1988.

LKYT-arvio:

Vanha tukkikämppä, joka nykyään matkailukäytössä.
Siirtorakennus.

18.2 Autioniemen vastuu

Uitto

Ominaisimmat piirteet Lapin kulttuuriympäristössä luonnonpiirteiden lisäksi löytyvät elinkeinoihin liittyvissä kohteissa. Esimerkiksi uitto on vuosisataisen historiansa aikana jättänyt jälkensä Lapin luontoon ja ihmisiin. Uitto on ollut tunnettu ja kuljetustapana käytössä ainakin 1600-luvulla. Metsäteollisuus kiinnostui Lapin metsävaroista 1870-luvulla. Tuolloin perustettiin ensimmäinen höyrysaha Kemijokisuulle Karihaaraan, samalla alkoi metsäteollisuus Kemijoen vesistön alueella laajassa mitassa. Irtouitto yleistyi koko joella 1890-luvulla, kun uitto alkoi saada suurempaa merkitystä perinteisen lohenkalastuksen kustannuksella. Legendaarinen savotoiden ja uiton "kulta-aika", joka keskittyi vuosien 1933 ja 1937 väliin. Sotien jälkeinen jälleenrakennuskausi elvytti uittoa tuomalla uusia uittajia ja puutavaralajeja uiton piiriin. Vaikka 1950-luvulla uittomäärät kohosivat huipulukiin, Kemijoen jokilatvojen käyttö uittamiseen alkoi supistua. Taloudellisesti kannattamaton purouitto lopetettiin, sillä metsäautotiet tarjosivat kannattavamman kulkureitin puutavaralle ja puut kuljetettiin autoilla pääväylän varteen tai suoraan tehtaalle. Uittamisen taantumiseen oli osaltaan syynä autokuljetusten nopeus, joustavuus ja kustannuksien edullisuus. Lapissa irtouitto loppui Tornionjoella vuonna 1971 ja Kemijoella vuonna 1992.

Kuva 172. Autioniemen uiton vastuun kiinnityspilarit on jätetty muistoksi uiton suuresta merkityksestä alueelle. LKYT 2005.

Kuva 173. Autioniemessä on jäljellä vielä myös uiton aikaista rakennuskantaa. LKYT 2005.

Uittosäännön purku

Vuonna 1992 perustettiin Kemijoen säilytettävien uittorakenteiden inventointiryhmä, jonka vetäjäksi valittiin silloinen Lapin vesi- ja ympäristöpiiri. Inventointiryhmän tehtäväksi määriteltiin ehdotuksen laatiminen säilytettäväksi katsotuiksi uittorakenteiksi. Jokaisen Kemijokivarren kunnan alueella sijaitsevat uittorakenteet ja -rakennukset käytiin läpi kokouksissa, jotka järjestettiin ao. kunnassa. Kunnilta pyydettiin myös ehdotuksia säilytettäväksi katsotuista rakenteista ja rakennuksista. Kyselyvastausten jälkeen inventointiryhmä käsitteli kuntakohtaisesti olemassa olevat uittoon liittyvät rakenteet ja rakennukset ja valitsi sekä uiton koko historian ja kehityksen että ajallisesti ja alueellisesti tärkeiksi katsomansa kohteet.

Vaikka uiton vanhoilla rakennuksilla ja rakenteilla ei enää konkreettista käyttöarvoa olekaan, ovat ne osa Lapin kulttuurihistoriaa ja elinkeinohistoriaa.

Yksi uiton perinnöistä on se rakennuskanta, joka jää jokivarsiin muistuttamaan joen yhdestä käyttäjäryhmästä. Ne kertovat oman aikakautensa ja ympäristönsä historiaa sekä vesien käytön historiaa. Savotta- ja uittotoiminnan rakennuksia ja rakennelmia on säilynyt runsaasti erityisesti Lapin itäosissa; Sallassa, Savukoskella ja Posiolla.

Autioniemen vastuu on yksi säilytetyistä uiton ja savotan rakennelmista. Autioniemen vastuu rakennettiin laivaliikenteen loputtua vuonna 1937 noin 40 kilometriä Kemijärveltä Pelkosenniemelle päin ja sinne koottiin kerralla kaikki yläpuolisilta vesiltä tulevat puut.

LKYT-arvio:

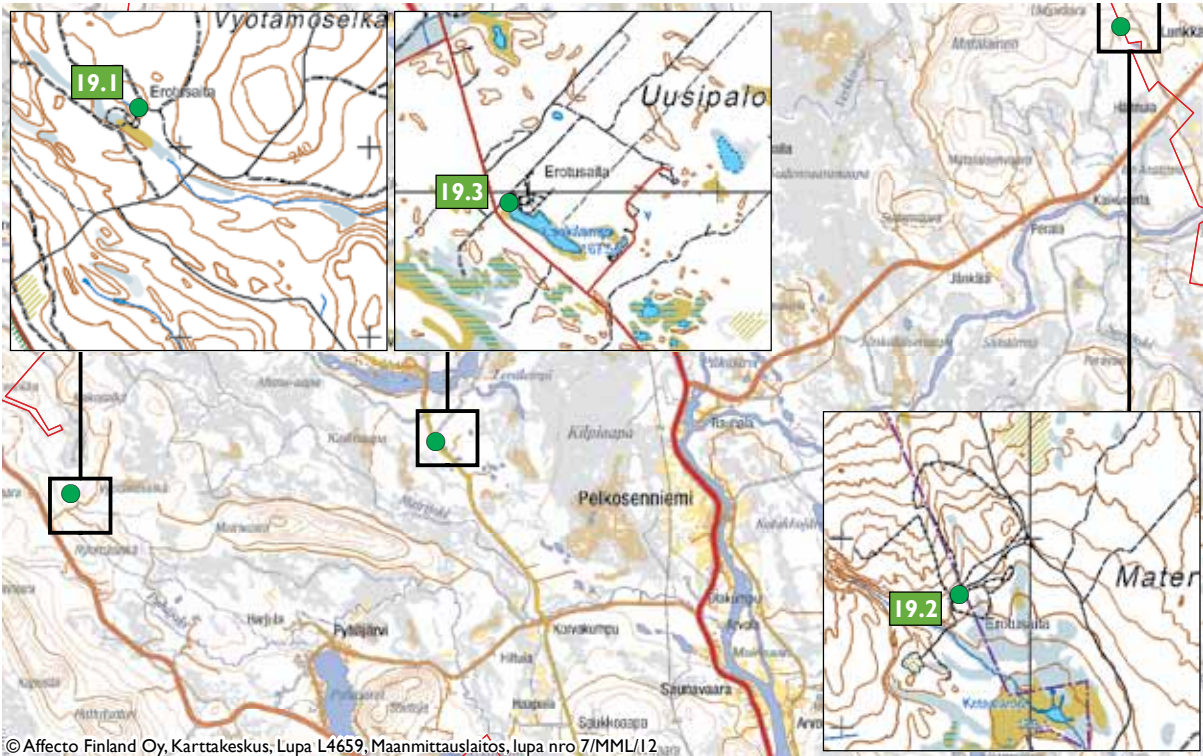
Autioniemen vastuupaikka

Kemijoen uiton keskeinen tukikohta.

Kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista arvoa.

Poronhoito

Esiteltävät kohteet

© Affecto Finland Oy, Karttakeskus; Lupa L4659, Maanmittauslaitos, lupa nro 7/MML/12

Kartta 28. Poronhoitokohteet.

- 19.1 Vyötämöselän poroaita
- 19.2 Materoselän poroaita
- 19.3 Laskilammen erotusaita

19.1 Vyötämöselän poroaita

Toiminut alun perin poroerotuspaikkana. Paikalla on vanha perkka-aita ja kämpppä. Vanhaa aitaa on jätetty sinne tänne uuden aidan sisälle.

Vyötämöselän aita sijaitsee Pyhätunturilta Luostontietä noin 12 km Luostolle päin, josta oikealle metsätietä noin 2 kilometriä.

Kuva 175. Vyötämöselän kämpppä. LKYT 2005.

Kuva 174. Vyötämöselän poroaitaa. LKYT 2005.

19.2 Materoselän poroaita

Toiminut alunperin poroerotuspaikkana. Nykyään paikalla on porokämpä ja aita. Kirnu on noin 100 m halkaisijaltaan, lisäksi on useita erottelukarsinoita, entinen nylkyvaja ja vanha porokämpä, joka on täynnä heiniä. Vanhaa aitaa on jäljellä muutama sata metriä.

Paikka sijaitsee Materoseljän itälaidalla Pelkosenniemi–Savukoskentien pohjoispuolella. Tie kääntyy Materoon vähän ennen pitäjänrajaa.

Kuva 176. Materoseljän vanhaa poroaitaa. LKYT 2005.

19.3 Läskilammen erotusaita

Poroerotusaita, jonka kirkun halkaisija on 100 metriä. Paikalla on kaksi erotteluaitausta sekä neljä karsinaa. Kohteessa on myös uudehko porokämpä.

Paikka sijaitsee Suvannontien pohjoispuolella Läskilammen rannalla.

Kuva 177. Läskilammen erotusaitaa. LKYT 2005.

Matkailu

Pyhätunturin kehitys

Tunturihiihto alkoi tehdä tuloaan Suomen Lappiin vasta 1930-luvulla. Talviurheilukisat, kuten vuodesta 1927 lähtien järjestetyt Ounasvaaran talvikisat Rovaniemellä, nostivat talviurheilun suosiota myös tavallisen kansan parissa. Sallatunturilla pidettiin 1937 maamme ensimmäiset syöksy- ja pujotteluhiihtomestaruuskilpailut ja niiden myötä myös pujottelu alkoi vallata sijaa talviurheilulajina.

Pyhäjärven kylän taloissa oli jo ennen sotaa pienimuotoista majoitustarjontaa matkailijoille. 1950-luvulla Pyhäjärven kylästä kehittyi yksi maatilamatkailun edelläkävijöistä Suomessa. Paikallinen maamiesseura alkoi järjestää juhannusjuhlaa tunturissa. Ensimmäiset Pyhätunturin slalomkilpailut pidettiin vuonna 1951 Pyhäjärven puoleisella rinteellä ja toiset vuonna 1953 rinteessä Karhunjuomalammen puolella.

Vuostimojärveltä valmistui yhdystie Pyhätunturiin 1950-luvun alussa. Tämä käynnisti varsinaisen Pyhätunturin matkailun. VR:n Urheilun tukisäätiö perusti Astelin, joka toimii edelleen ravintolana ja hotellina. Myös postiliitto hankki Vuostimojärveltä majan. Kemijärven seminaarin lehtori Olavi V. Orava alkoi pitää kestikievaria ja leirintäaluetta Pyhäjärvellä 1960-luvun alkupuolella.

Kuva 178. Pyhätunturin opaskartta oli aikoinaan näin tyylikäs. Pekka Oravan yksityiskokoelma.

Kuva 179. Kemijärven seminaarin opiskelijoita Pyhätunturin palovartijan majan edustalla. Palovartijan majan purkamisen 1990-luvun lopulla aiheuttaa vieläkin suurta mielihapaa paikkakunnalla. Pekka Oravan yksityiskokoelma.

Tunturin hiihtokeskus

Olavi Orava esitti 1960-luvun alussa ajatuksen, että Pyhätunturi tarvitsee oman matkailuhotellin ja hiihtokeskuksen. Syksyllä 1964 perustettiin Pyhätunturi Oy. Orava teki esisopimukset maanomistajien kanssa ja kokosi perustajaryhmän: Kemijärveltä mukaan tulivat kauppalan insinööri Timo Oksanen ja kauppalan kamreeri Veli Saarinen sekä Koillis-Lapin Säästöpankin varajohtaja Tauno Soivio. Pelkosenniemeltä mukaan tulivat maanomistajaveljekset Leo, Arvi ja Kauko Pyhäjärvi sekä Pesosen veljekset. Vuonna 1966 valmistui hotelli Kultakero.

Pyhätunturi Oy solmi suhteet tiedotusvälineisiin. Mainostelevisio tuli tekemään ohjelmaa Koillis-Lapista. Yrittäjät ottivat yhteyttä myös valtiovaltaan ja Koillis-Lapin muihin matkailuyrittäjiin ja valmistivat kolmen kunnan kanssa yhdessä kaksi mainoselokuvaa, jotka pyörivät elokuvateattereissa ennen varsinaisten elokuvien alkua. Mainoselokuvat edustivat aivan uudentyypistä ajattelua markkinoinnissa ja Lapin matkailussa, mutta pelkosenniemeläisillä asiasta oli jo kokemusta, sillä he olivat tehneet ensimmäisen elokuvansa jo yli kymmenen vuotta aikaisemmin, olympiavuonna 1952, jolloin filmi Tunturituulen kutsu tehtiin.

Olavi Oravalla oli merkittävä rooli Pyhätunturin matkailun kehityksessä, hän toimi pitkään paikallisen matkailijayhdistyksen puheenjohtaja ja oli myös aktiivinen valtakunnallisen Suomen Matkailuliiton hallituksen jäsen. Liitolla oli tuolloin merkittävä rooli valtion matkailuhallinnossa. Liitto omisti Lapin matkailuhotellit ja sillä oli myös useita toimipisteitä ulkomailla. Pyhätunturista ja Hotelli Kultakerosta kaavailtiin tuolloin lippulivaa matkailuliitolle.

Vuonna 1970 Pyhäjärvellä toimiva Oravan matkailuyritys jäi Olavi Oravan pojan, Pekka Oravan,

Kuva 180. Pyhätunturilla on edelleen käytössä Lapin vanhin tuolihissi. LKYT 2005.

vastuulle ja siitä pitäen hän on järjestänyt maajoitus- ja ohjelmalveluita keskieurooppalaisille ryhmille.

Pyhätunturin ensimmäiset juhannusjuhlat järjestettiin talkooporukalla vuonna 1966. Joka juhannus palkattiin huippusolisti, useita orkestereita ja muuta ohjelmaa. Tuolihissi kuljetti väkeä tunturiin, jossa lippu nostettiin salkoon ja juhlapuhe pidettiin. Parhaimmillaan tunturin juhannusjuhliin myytiin 3800 lippua. Pyhätunturia pidettiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa Lapin juhannusjuhlien ykköspaikkana. Talkoovoimin juhannusjuhlia järjestettiin kymmenisen vuotta peräkkäin.

Pyhätunturi Oy ja sen toiminnat myytiin Matkailuliitolle 1976. Vuonna 1987 Pyhä siirtyi Ahon perheen omistukseen ja Juhani Aho alkoi luotsata huonokuntoista keskusta. Uudet yrittäjät alkoivat heti korjata rapistunutta hotelli Kultakeroa ja laativat uuden kehitysohjelman. Konserni sai asiakasmäärän kolminkertaistettua neljässä vuodessa ja yritys teki jo voittoa. Hyvä alku pysähtyi kuitenkin 1990-luvun alun lamaan.

Kuva 181. Pyhätunturin Aittakuru on noussut viime vuosina suosituksi esiintymispaikaksi mm. Pyhä Unplugged -tapahtuman kautta. LKYT 2005.

Kuva 182. Aittakuru. LKYT 2005.

Investointiohjelma piti lopettaa ja yritys tuotti tappiota jonkun aikaa. Vuosina 1993–1994 pitkäaikainen investointi, pohjoisrinne, valmistui ja asiakasmäärä kolminkertaistui lyhyenä aikana. Luoston ja Pyhän alueelle laadittiin yhteinen markkinointisuunnitelma 1990-luvulla. PETO1 ja PETO2 –projektit jatkoivat Pyhätunturin matkailun kehittämistä 2000-luvun alussa. Nimi hankkeille tulee sanoista Pelkosenniemen elämisen ja toiminnan edellytykset.

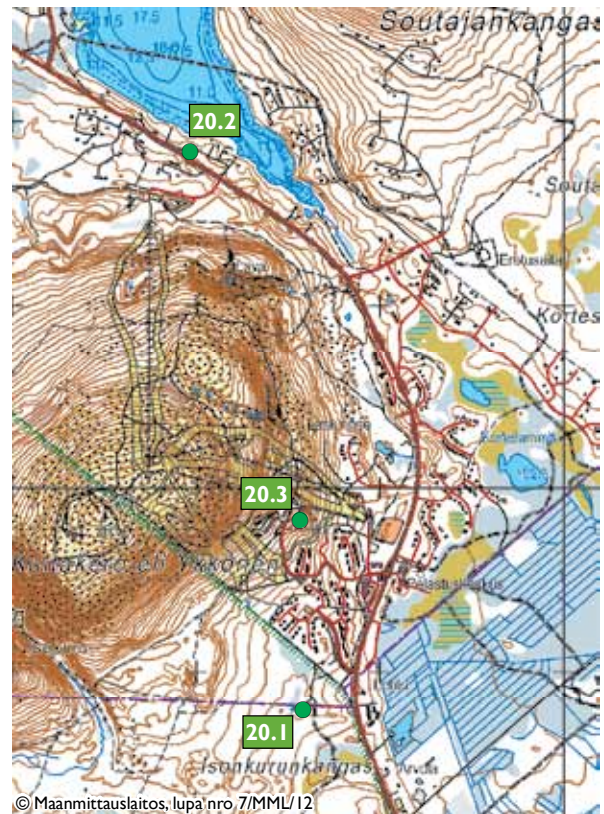
Vuonna 2009 Pyhätunturi nousi julkisuuteen sinne suunnitellun matkailukaupungin johdosta. Alueelle oli tuolloin suunnitteilla noin 15 000 uutta vuodepaikkaa. Pyhän matkailualueen kehitys-investoinnit ovat jatkuneet myös viime vuosina. Merkittävin niistä on ollut uuden Pyhä-Luosto kansallispuiston Luontokeskus Naavan rakentaminen. Luontokeskus Naavan virallisia avajaisia vietettiin 8.6.2012. Myös ensimmäinen vaihe uudesta Pyhä-Portti ostoskeskuksesta on toteutettu.

Pyhä palkittiin vuoden 2011 hiihtokeskuksena.

Kuva 183. Luontokeskus Naava. Tiina Elo 2012.

Esiteltävät kohteet

Kartta 29. Matkailukohteet.

- 20.1 Keropirtti
- 20.2 Tunturila
- 20.3 Hotelli Kultakero

20.1 Keropirtti

Keropirtti sijaitsee Pyhätunturin kansallispuiston itäreunalla, Keropirtintiellä.

Kemijärven ja Pelkosenniemen kuntien raja kulkee pihan lävitse niin, että itse Keropirtti on Kemijärven puolella. Keropirttiä ympäröi etelä- ja länsipuolelta luonnontilassa oleva metsä, jonka takaa lännessä luoteessa näkyy Pyhätunturin kerot, Ukonhattu ja Kultakero.

Pihapiirissä on varsinaisen Keropirtin lisäksi sauna ja piharakennus, jossa on liiteri, varasto ja kaksi käymälää. Pihan länsipuolella on keinotekoinen lampi. Piha-alue laskeutuu pohjoisesta etelään ja toisaalta lammelle mentäessä. Maasto on vaihtelevaa, luonnontilassa olevaa, osittain käytössä kulunutta kivikkoista kenttää. Piha-aluetta ei ole rajattu, vaan se sulautuu luontevasti ympärillä olevaan luonnontilaiseen metsään.

Keropirtin länsipääty on puolitoistakerroksinen ja itäpääty 1-kerroksinen. Rakennuksessa on betonisokkeli ja kellari. Runko on parkatuista hirsistä tehty ja takaseinällä rankorakenteinen kylkiäinen, joka on öljyvarasto. Palahuopakatto on ruskean-

Kuva 184. Keropirtti 1950/1960-luvulla. Pekka Oravan yksityiskokoelma.

Kuva 185. Keropirtti nykyään. Tiina Elo 2009.

harmaa. Ulkoseinäväritys on ruskea, listaväri valkoinen, puiteväri ruskea ja sokkeli siniharmaa. Pääoven edessä on avokuisti, jossa pyöröhirsikaide ja takaoven edessä betoninen porrastasanne. Länsiosassa on oleskeluhuone ja keittiö. Itäpäädyssä on kesikäytävä, jonka molemmin puolin sijaitsevat majoitus-, pesu- ja wc, sekä toimistotilat. Länsiosan yläkerta on yhtenäistä majoitustilaa. Pirtissä on valkoiseksi maalattu ja rapattu luonnonkivillä koristeltu takka.

Kemijärven kunta rakennutti matkailumajan Pyhätunturin eteläpuolelle vuonna 1954. Olavi Oravan toimesta Kemijärven matkailijayhdistys vuokrasi majan ja pyöritti siinä menestyksekkäästi ympärivuotista toimintaa. Vuonna 1972 maja siirtyi Suomen Nuorisoliiton hallintaan ja nimi muuttui Keropirtiksi. Vuonna 2004 maja siirtyi Metsähallituksen hallintaan. Nykyään Keropirtti on vuokrattuna Lapin yliopistolle tutkijoiden asuin- ja tutkimuskäyttöön.

Keropirtin kaikki rakennukset ja koko piha-alue on yhteneväisesti suunniteltu ja toteutettu. Myöhemmin rakennuskantaa ei ole lisätty eikä purettu, myös itse rakennukset ovat säilyttäneet hyvin alkuperäisen asunsa, joitakin sisätilojen korjausta lukuun ottamatta.

Alue on arvokas kokonaisuus, jonka yksi säilymissy lienee siinä, että rakennuskokonaisuus on hyvin toimiva ja se on ollut koko ajan alkuperäisessä käytössä. Rakennuksen sisätiloissa 1950-luvun interiööri on hyvin säilynyt.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

Osa Lapin matkailun historiaa.

Rakennushistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 186. Keropirtin sisätiloissa on säilynyt jälleenrakennusajan tyyppisiä yksityiskohtia. Kuvassa Keropirtin takka. LKYT 2004.

20.2 Tunturila

Matkailurakennuskokonaisuus sijaitsee Pyhätunturilla Pyhätunturin rannalla. Kohteeseen kuuluu Tunturilan päärakennuksen lisäksi varastorakennus ja lautarakenteisia lomamökkejä.

Rakennus on kaksikerroksinen, kapea ja korkea hirsirakennus. Sen julkisivut ovat symmetriset, alakerran ikkunat kuusiruutuaisia ja yläkerran ikkunat neliruutuaisia, neliönmuotoisia. Rakennus on betoniperustainen ja hirsirunkoinen. Seinät on vaakapaneloitu ja maalattu punaisiksi, ikkunanpielet ovat valkoiset. Harjakatossa on vihreä profiilipelti. Rakennuksessa on pulpettikattoinen umpikuisti pitkällä sivulla ja päädyssä terassi.

Kuva 187. Tunturila. Tiina Elo 2009.

Aale Hakava suunnitteli rakennuksen omaksi ateljeekseen vuonna 1935. Hän sai stipendin Pariisiin ja möi paikan vuonna 1936 liikemies Gösta Mallanderille, joka oli työskennellyt Kanadassa ja epäili, että matkailu voisi kannattaa myös Suomen Lapin tuntureilla.

Mallander sai rakennettua Tunturilan valmiiksi ja majoitustoiminta alkoi sotien jälkeen. Tunturilaa voidaankin pitää ensimmäisenä ammattimaisena matkailukohteena Pyhätunturilla. Tuolloin maantie ulottui Kemijärven puolella vasta Vuostimojärvelle ja Pelkosenniemen puolelta Pyhäjärvelle. Siitä eteenpäin matkailijat joutuivat jatkamaan matkaa joko kävellen, hiihtäen tai soutaen Pyhätunturille. Mallander rakensi Tunturilaan 10 lautamökkiä, päärakennuksessa oli lisäksi muutama vuodepaikka.

Kiinteistö Oy Pyhäkero osti kiinteistön vuonna 1984. Tulipalo tuhosi rakennusta melko pahoin vuonna 1985, jonka jälkeen rakennus oli käyttämättä vuoteen 2001 saakka, jolloin kohde vuokrattiin vuosiksi 2001–2006 Pyhän Tunturilan nimiin. Vuokraaja on kunnostanut kohdetta, remontti on vielä kesken.

Kuva 188. Hotelli Kultakero Tiina Elo 2009.

LKYT-arvio:

Alun perin taiteilija Aale Hakavan ateljeerakennus. Uudistettu.

Osa Lapin matkailuhistoriaa.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

20.3 Hotelli Kultakero

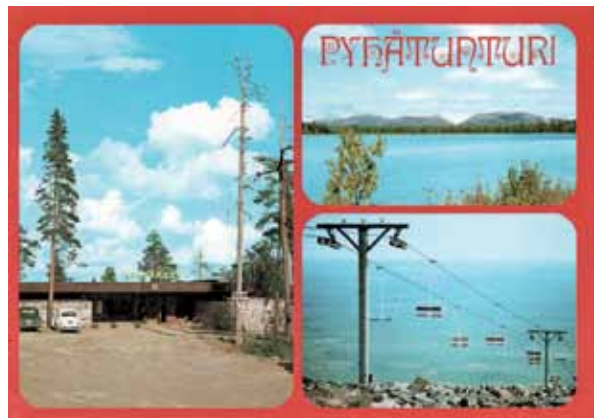
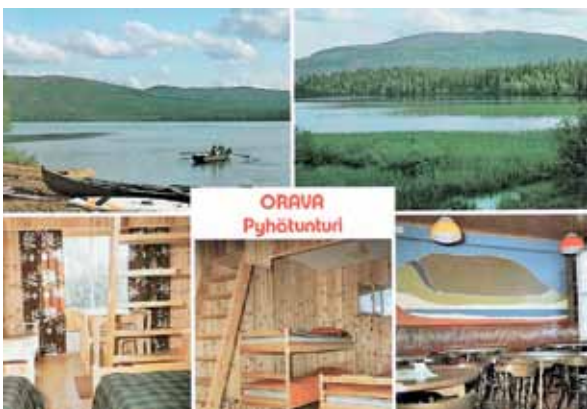
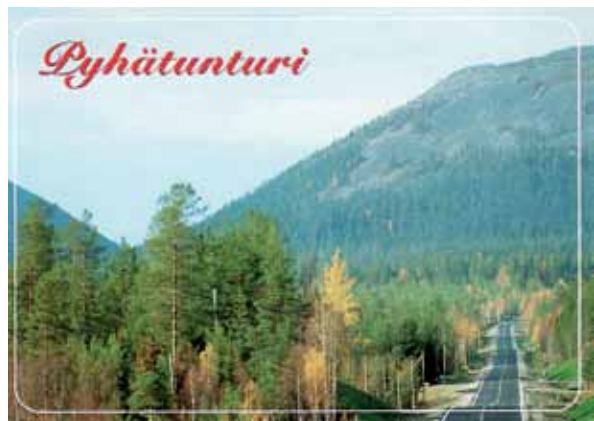
Pyhätunturi Oy perustettiin syksyllä 1964. Tuolloin ryhdyttiin raivaamaan pienen hissien ja laskettelu-rinteiden väylää, samalla hissien ala-asemalla avattiin ravintola ja kahvila. Tuolihissi valmistui talvella 1966. Samana talvena valmistui pieni hotelli, jossa oli yksitoista huonetta ja 80 ravintolapaikkaa. Hotelli vuokrattiin Suomen Matkailuliitolle. Uudet rinteet, hotelli ja ravintolapalvelut toivat mukanaan uusia suunnitelmia. Hiihtoliiton pujottelujaostoon otettiin yhteyttä ja Pyhätunturin ensimmäiset valtakunnalliset pujottelukisat järjestettiin vuonna 1967 ja toiset pari vuotta myöhemmin.

Hotelli Kultakeroa laajennettiin vuosina 1969 ja 1990. Vuonna 1987 Pyhä siirtyi Ahon perheen omistukseen, tuolloin paikalle laadittiin kehitysohjelma.

LKYT-arvio:

Osa Lapin matkailuhistoriaa.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 189. Postikortteja Pyhäätunturilta eri ajoilta. Pekka Oravan yksityiskokoelma.

Sotahistoria

Pelkosenniemen taistelu

Pelkosenniemen taistelu oli 16–19. joulukuuta 1939 käyty talvisodan taistelu. Neuvostojoukkojen tavoitteena oli vallata Pelkosenniemi ja jatkaa Kemijärvelle. Siellä niiden oli määrä yhdistyä Sallasta Kemijärvelle etenevien joukkojen kanssa. Tämän jälkeen yhdistyneet joukot olisivat jatkaneet kohti Rovaniemeä ja Kemiä.

Taistelu sai alkunsa, kun Savukoskelta edenneet puna-armeijan joukot törmäsivät Kenttätäydennysprikaatin 8:nteen pataljoonaan 16. joulukuuta Kitisen lossin kohdalla. Taistelu päättyi suomalaisten voittoon ja puna-armeijan perääntymiseen.

Neuvostojoukot aloittivat hyökkäyksen joulukuun 18 päivän vastaisena yönä Kitisen lossilla, pari kilometriä kirkonkylästä pohjoiseen. Joukkojen tukena oli hyökkäysvaunuja. Panssarit pääsivät läpi ja aiheuttivat suurta hämminkiä suomalaisjoukoissa. Kiivaassa taistelussa vihollinen sai sillanpääaseman joen länsirannalla. Jalkaväki kuitenkin torjuttiin aivan kirkonmäellä käydyssä taistelussa. Osa puolustavista joukoista joutui paniikkiin, kun vihollispanssarit tunkeutuivat selustaan ja taistelua käytiin jo kirkonmäellä. Osa suomalaisjoukoista perääntyi etelään, Mairijoelle.

Kaoottisessa tilanteessa päätettiin tehdä koukkaus. Edellisenä päivän apuun tullut jääkärimajuri Armas Perkasalo (JR 40) sai käskyn koukata kirkonkylän länsipuolelta ja Kairalan eteläpuolelta vihollisen sivustaan Kitisen lossilla. Parin tunnin levon jälkeen koukkausjoukot lähtivät matkaan. Toinen pataljoonista joutui heti taisteluun, kun se ajautui liian lähelle vihollista. Koukkaavat joukot olivat vailla yhteyksiä rykmenttiin. Joukot ylittivät joen, saavuttivat Pelkosenniemi-Savukoski -maantien, yllättivät vihollisen ja tuhosivat kilometrin päässä lossilta huoltokeskuksen ja tykkipatterit. Yllättyneet neuvostojoukot jättivät Pelkosenniemen ja pakenivat sekasorron vallitessa 19. joulukuuta yöllä kohti Savukoskea.

Kuva 190. Pelkosenniemen taistelun muistomerkki sijaitsee Sodankylän tien varrella. Sen on suunnitellut professori Ensio Seppänen ja se on paljastettu vuonna 1964. LKYT 2005.

Vesisateessa alkanut taistelu päättyi liki 40 pakkasasteessa suomalaisten eduksi. Vihollisella jäi Pelkosenniemen lossille koko kalusto ja soittokunnan puhaltimet, joilla oli tarkoitus juhlistaa Lapin valtausta. Myös suomalaisten joukot olivat taistelun jälkeen hajalla. Niitä koottiin ja huollettiin seuraavan vuorokauden ajan. Neuvostojoukkojen pako oli niin vauhdikasta, että vain Pikkujoella käytiin parin tunnin laukaustenvaihto. Kun suomalaisten puolustajien kärki saavutti Savukosken, siellä ei ollut enää vihollista. Lapin ryhmä lähetti varmuuden vuoksi Saijan suuntaan kaksi suomalaispataljoonaa. Ne olivat samalla venäläisen 122 divisioonan selustassa. Majuri Armas Perksalon rykmentti siirrettiin voitokkaan taistelun jälkeen Joutsijärvelle Sallan pataljoonan avuksi.

Pelkosenniemen taistelussa suomalaisten tappiot olivat suuret. Kaatuneita oli 117. Tämän lisäksi taisteluissa katosi 50 suomalaista, 103 haavoittui. Neuvostoliiton tappiot olivat 300-400 miestä, 40 autoa, kahdeksan hyökkäysvaunua, kolme kenttätykkiä ja 200 hevosta. Pelkosenniemen taistelun voitto poisti Neuvostoliiton sotavoimien uhan alueelta.

Muut kohteet

Esiteltävät kohteet

Kartta 30. Keminsaarten niityt.

21.1 Keminsaarten niityt

21.1 Keminsaarten niityt

Keminsaarten tulvaniityt sijaitsevat Kemijoki-haarassa, noin 5 kilometriä Keminhaaran ja Kitisen yhtymäkohdan yläpuolella, koskijakson alapäässä. Alueen suurimpia saaria ovat Kuusisaari, Yrjänä ja Maasaari.

Saaret ovat syntyneet kohtaan, jossa Kemijoki leikkaa harjujakson. Osa saarista on pieniä ja alavia, osa on hyvin korkeatörmäisiä, joissa pesii törmäpääsky yhdyskuntia. Saaret muodostuvat hienosta harjuaineksesta, jotka joen virtausten mukaan muotoutuvat alati uudelleen (vyöryvät mm. jäiden vuoksi)

Keminsaarten luonnollisesti syntyneitä tulvaniityksiä on laajennettu raivaamalla metsiä niityiksi.

Kuvat 191-192. Keminsaarten tulvaniityttä. LKYT 2005.

Niityiltä tehtiin ennen karjalle heinää talvirehuksi, niiton jälkeen saarilla on ollut lihakarjan ja lampaiden laidunnusta, joka on jatkunut aina 1970/1980-luvulle saakka. Saaret ovat jääneet luonnontilaisiksi lukuun ottamatta Kuusisaarta, jossa on aloitettu perinteinen viikateniitto ja heinäsuovienteko. Niittotalkoiden yhteydessä on keskeisiltä alueilta poistettu pensaita ja puiden taimia.

Keminsaarissa on runsaslajinen ja kauniskukkainen niittymaisema, josta löytyy myös uhanalaisia ja muuten harvinaisia kasvilajeja. Kuusisaaren pohjoispäässä on vanha lukossa oleva kämppä, jota on käytetty kesäaikaan. Keminsaarten arvokkaan perinnemaiseman ja runsaan linnuston voi nähdä myös alueelle tehdystä lintutornista.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristön tila

Arkeologinen kulttuuriperintö

Pelkosenniemellä ei ole tehty koko kunnan kattavaa inventointia ja tiedot ovat selvästi puutteellisia. Kunnan alueella tehtyjä maastotarkastuksia ovat säädelleet maankäyttösuunnitelmat, erityisesti Vuotoksen allashanke. On siis huomattava, että valtaosa alueesta on edelleen kokonaan inventoimatta eikä kattavaa käsitystä seudun arkeologisesta kulttuuriperinnöstä tai asutushistorian varhaisvaiheista voi tältä pohjalta luoda. Tähänastisten inventointien tulosten perusteella voidaan joka tapauksessa olettaa, että täydentävissä inventoinneissa muualtakin kunnan alueelta löytyisi huomattavasti lisää arkeologisia jäännöksiä. Maankäytön suunnittelun tarpeisiin nykyinen inventointitieto ei ole riittävää.

Inventointeja tulisi jatkossa täydentää erityisesti keskeisten vesireittien varressa, varsinkin vähän tunnetulla Luirojoella. Maastossa erottuvien lukuisten muinaisten jokiuomien arkeologia on lähes kokonaan selvittämättä. Vuotoksen selvitykset ovat osoittaneet, että vesistöhistoriaa selvittämällä ja suoympäristöjä inventoimalla on mahdollista jäljittää kaikkein vanhimman asutuksen merkkejä.

Ajallisesti aikaisemmat inventoinnit ovat painottuneet esihistoriallisiin kohteisiin. Historiallisen ajan muinaisjäännöksiä kuten tupasijoja ja kalastusperinnettä on maastotarkastuksissa dokumentoitu jonkin verran. Asutus- ja elinkeinohistoriallisten jäännösten inventoinnissa voidaan hyödyntää monipuolisia arkistolähteitä, runsasta nimistöä ja paikallista perimätietoa. Selvitykset voivat tuoda uutta tietoa sekä Sodankylän ja Sompion metsäsaamelaisista että 1600-luvulta lähtien levinneestä uudisasutuksesta. Paikallisesti tärkeitä elinkeinohistoriallisia kokonaisuuksia ovat esimerkiksi poronhoidon ja niittytalouden rakenteet. Kairalan ja Luiron maisemahankkeen aloitettua, vanhoja kulkureittejä koskevaa selvitystä tulisi jatkaa muuallakin Pelkosenniemellä. Etsintä edellyttää hyvää maastotuntemusta ja sopisi hyvin osaksi kylien perinnekertuuta. Myös seudun sotahistori-

allisia jäännöksiä koskevia tietoja tulisi edelleen täydentää maastokartoituksin yhteistyössä paikallisten kanssa.

Pelkosenniemellä kulttuuriympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön tilaan vaikuttaa eniten Kitisen ja Luirojoen vesistöjen säännöstely. Varsinkin Kitisen rantojen esihistoriallisten asuinpaikkojen on todettu kärsineen veden pinnan voimakkaista vaihteluista. Säännöstelyn vaikutusten seurannassa tulee ottaa huomioon myös arkeologinen kulttuuriperintö, mikä edellyttää muinaisjäännösten tilan arviointia maastossa. Kunnostus suojaa myös muinaisjäännöksiä, kunhan ne otetaan huomioon jo suunnitteluvaiheessa, tekemällä tarpeelliset selvitykset ennen rakentamista.

Matkailukäyttö ja retkeilyreitteihin liittyvä rakentaminen vaikuttaa myös arkeologiseen kulttuuriperintöön. Pelkosenniemellä tämä on käytännössä tullut esiin Pyhä-Luoston kansallispuistoon kuuluvalla Pyhätunturilla ja erityisesti Uhriharjulla, jossa kävijämäärät ovat suuria (2009 käyntikertoja 128 000) ja ympäristö kulutukselle herkkää. Eroosiota ja vaurioita on yritetty vähentää reittien ohjauksella ja kunnostuksella. Kansallispuiston hoito- ja käyttösuunnitelmassa 2007 esitetty kulttuuriperintökohteiden inventointi on tehty alueella 2011.

Kehittämiskelpoisista tutustumiskohteista voidaan mainita luonto- ja virkistysarvoiltaan merkittävät Vuotosjoen ja Kotakkojärven ympäristöt, joissa on myös runsas ja monipuolinen arkeologinen kulttuuriperintö. Tutustumiskohteeksi sopisi esimerkiksi Vuotosjokeen laskevan Säynäjäjoen suulta kartoitettu merkittävä, useista muinaisasuinpaikoista ja pyyntikuoppaketuista muodostuva kokonaisuus.

Pelkosenniemen Kairalan ja Luiron kylien inventoinnit ovat esimerkkejä siitä, kuinka arkeologisen kenttätutkimuksen keinoin on ollut mahdollista syventää ja monipuolistaa maiseman ja kulttuuriympäristön historiallista sisältöä. Arkeologisesti tärkeimpiin kohteisiin kuuluu maisemallisesti ja

kulttuurihistoriallisesti merkittävä Manolaisaari. Saareen laaditun hoitosuunnitelman avulla paikka voidaan tulevaisuudessakin vaalia paikallisesta hautausperinteestä kertovana muistomerkkinä.

Mielenkiintoinen ja omaleimainen historia on paikallisuutta vahvistava ja seudun vetovoimai-

suutta myös konkreettisesti lisäävä tekijä, jota kannattaa hyödyntää elinkeinotoiminnan ja virkistyskäytön kehittämisessä ja erityisesti matkailustrategioissa nykyistä huomattavasti enemmän.

Kuva 193. Saunan rauniot Pyhä-Luoston kansallispuiston kaakkoisosassa sijaitsevan Mustalammen maastossa. Pirjo Rautainen/Metsähallitus 2011.

Pelkosenniemen arkeologinen kulttuuriperintö

Vahvuudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Inventointeihin kiinnitetty huomiota 2000-luvulla ja ne liittyvät aiempaa kiinteämmin kulttuuriympäristöihin (Pyhäjärven kalastusperinteen inventointi ja Kairalan ja Luiron maisemanhoitoalueen selvitykset) Kuntahistoriassa (Suur-Sodankylän historia I) on hyvä arkeologinen osuus, vaikka osin jo vanhentunut

Suojelu

Muinaisjäännökset on otettu asianmukaisesti huomioon Itä-Lapin maakuntakaavassa (2004) – Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset -luettelo julkaistu 2003

Lapin maakuntamuseo hoitaa arkeologisia viranomaistehtäviä ja seuraa mm. maankäytön suunnittelua Museovirasto ylläpitää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä, johon voi tutustua www-sivuilla: <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>

Hoito ja käyttö

Muinaisjäännöksiä on paljon ja ne ovat erilaisia – monet sopivat opastuskohteiksi Muinaisjäännöksiin voivat tutustua sekä paikalliset asukkaat että Pelkosenniellä vierailevat

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Kunnan kattavaa perusselvitystä ei ole tehty – arkeologiset selvitykset maantieteellisesti rajatuneita (Vuotoksen alue), kohteiden sijaintia ja kuntoa koskevat tiedot puutteellisia

Arkeologisista kohteista on liian vähän tietoa informaatiota esimerkiksi kunnan www-sivuilla

Suojelu

Kohteiden sijainti ei ole riittävän hyvin kaikkien tiedossa – maanomistajalla ei aina ole tietoa maillaan olevista muinaisjäännöksistä

Hoito ja käyttö

Arkeologisen kulttuuriperinnön merkitystä luontomatkailussa ei vielä tunneta tarpeeksi

Muinaisjäännöksiä on opastettu vain muutamassa paikassa, ei reittejä Jäännöksiä tai niiden ympäristöä ei ole hoidettu

Uhat

Asenteet – suojelukohteista ei oteta selvää tai niistä ei välitetä

Tietämättömyys, informaation ja ohjauksen puute – erityisesti rakentaminen ja metsänkäsittely (maanmuokkaus ja kannonnosto)

Puutteellinen suunnittelu, riittämättömät selvitykset ja valvonta – esim. kaavoitus, maa-aineksen otto ja kaivostoiminta, vesirakentaminen (esimerkiksi suojaukset)

Vesien säännöstely – jokien säännöstely tuhoaa rantojen muinaisjäännöksiä

Hoitamattomuus – varsinkin maatalousalueilla ja pihapiireissä jäännökset voivat jäädä kasvillisuuden peittoon ja tuhoutua

Mahdollisuudet

Muinaisjäännökset ovat yhteistä, paikallista ja omaleimaista perinnettä ja historiaa, jonka löytää vain Pelkosenniemeltä

Arkeologia on hyvä ja edullinen tapa tutustua omaan ympäristöönsä

Arkeologiaa voidaan monin tavoin hyödyntää opetuksessa, virkistyksessä ja matkailussa - esimerkiksi Pyhäjärven kalastusperinteen muistojen inventointi 2002

Arkeologian ja historian avulla voidaan aktivoida kylien toimintaa - esimerkiksi kulkureittien, rajamerkkien ja elinkeinohistoriallisten muistojen paikannus, joka edellyttää hyvää maastotuntemusta ja sopii hyvin osaksi kylien perinnekeruuta – esimerkkinä Kairalan ja Luiron maisemaselvitykseen liittyvät inventoinnit 2008

Rakennettu kulttuuriympäristö

Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus

Vaikka Pelkosenniemen rakennuskanta inventoitiin suhteellisen kattavasti Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, löytyy alueelta vielä inventointitarvetta erityisesti jälleenrakennusajan ja sitä uudemman rakennuskannan osalta.

Rakennetun ympäristön tila

Tyhjeneviä alueita uhkaa maiseman umpeenkasvu ja rakennusten tyhjilleen jääminen, joka taas ennen pitkää johtaa rakennusten ränsistymiseen.

Valtiolla tulisi olla enemmän keinoja tukea ky-
läyhdistyksiä yms. rakennusten korjaamisessa ja

maisemien raivauksissa esimerkiksi taloudellisten tukien muodossa.

Vaikka Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan omistajalla on velvollisuus pitää rakennus ympäristöineen, sellaisessa kunnossa, että se jatkuvasti täyttää terveellisyyden, turvallisuuden ja käyttökelpoisuuden vaatimukset eikä aiheuta ympäristöhaittaa tai rumenna ympäristöä (MRL 166 §), on tilanne käytännössä se, että esimerkiksi perikuntien omistuksessa olevat vanhat rakennukset ränsistyvät paikoilleen selvittämättömien pesänjakojen takia. Valtiolla tulisi olla jotain keinoja näiden rakennusten säilymisedellytysten parantamiseksi. Maankäyttö- ja rakennuslain määrittämä omistajan ylläpitovelvollisuus koskee kaikkia rakennuksia ja velvollisuus on riippumaton alueen kaavoituksesta.

Kuva 194. Käyttöä vaille jääneet rakennukset menevät ennen pitkää huonoon kuntoon. Simo Oinas 2009.

Pelkosenniemen rakennettu kulttuuriympäristö

Vahvuudet

Pelkosenniemellä rakennuspaineet kohdistuvat lähinnä Pyhätunturin ja Pyhäjärven alueelle, niinpä muiden kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kylien vanha rakennuskanta on onnistuttu säilyttämään melko eheänä. Tässä suhteessa Pelkosenniemi toimii hyvänä esimerkkinä myös muille kunnille.

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehty inventointi oli Pelkosenniemen osalta melko kattava.

Suojelu

Itä-Lapin maakuntakaavan päivitystyö on juuri alkamassa.

Hoito ja käyttö

Rakennusperinnön hoitoavustuksia on tullut Pelkosenniemen kunnan alueelta hyvin ja avustuksia on sinne myös myönnetty.

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset:

Vaikka inventointitietoa löytyy, sitä ei välttämättä käytetä tarpeeksi erilaisten suunnitelmien ja hankkeiden pohjalle.

Suojelu

Jotkut kulttuurihistoriallisesti tai maisemallisesti arvokkaista kylistä on kaavoittamatta.

Kaavoitustilanteen kattamattomuuden vuoksi kohteiden suojelu on käytännössä vaikeaa.

Arvokkaita kohteita puretaan edelleenkin ilman, että ne tulevat asiasta vastaavien viranomaisten tietoon.

Asioista päättävillä henkilöillä ei ole välttämättä tarpeeksi tietoa kulttuuriympäristöasioista.

Hoito ja käyttö

Rakennusten omistajat eivät aina ole tietoisia rakennusperinnön hoitoavustuksista.

Rakennusten omistus pohja: perikuntien rakennukset muodostavat laajan ja akuutin ongelman: rakennukset lahoavat paikoilleen kun niiden omistajuuskysymystä ei saada ratkaistua niin, että joku ottaisi rakennuksesta vastuun, jolloin myös niiden korjaamisedellytykset paransivat huomattavasti.

Vanhon rakennusten oikeanlaisen korjaamisen neuvonta ei tavoita kaikkia ja osa korjauksista on laadullisesti heikkoa ja jopa rakennusten kulttuurihistoriallista arvoa heikentävää.

Väärää tietoa korjaamisesta, rakennusten energiakysymyksistä ja jätevesiasetuksesta esiintyy.

Uhat

Suojelukysymyksiin liittyy edelleen paljon tietämättömyyttä ja väärää tietoa, mikä aiheuttaa suojelukielteisiä asenteita.

Heikentynyt taloustilanne vähentää resursseja rakennetun ympäristön hoidosta.

Suurten, pääosin julkisten rakennusten tyhjeneminen -> uusiokäytön löytämisen ongelmat -> mahdollinen purkaminen.

Kohonneet energiakustannukset vaikeuttavat julkisten rakennusten ylläpitoa entisestään.

Elinympäristön toiminnallinen köyhtyminen, kun julkiset rakennukset myydään yksityiskäyttöön, jolloin käyttötarkoitus muuttuu (koulut, postit, kyläkaupat)

Alueiden tyhjenemisen mukanaan tuomat ongelmat: umpeenkasvu ja tyhjilleen jäävät rakennukset.

Rakennusperinnön hoidon rahoituksen riittämättömyys.

Ilmastonmuutoksen torjuminen (kulttuurihistoriallisista arvoista piittaamattomat energiaremontit, ympäristöä muuttavat tulvasuojeluratkaisut)

Rakennetun ympäristön kerroksellisuuden ja eri aikakausien arkkitehtuuripiirteiden katoaminen korjaus- ja muutostöidenpiteissä.

Lisääntynyt kertakäyttökulttuuri ja tavaroiden ja rakennusmateriaalien nopea kierto (esim. ikkunat).

Aktiivisten ja osaavien ihmisten väheneminen tulevaisuudessa. Löytyykö enää esimerkiksi talkoisiin tarpeeksi ihmisiä?

Maisemaa hallitsevat uudet rakennelmat (erilaiset mastot, mainosrakennelmat, tuulivoima).

Mahdollisuudet

Pelkosenniellä on Lapin mittakaavassa poikkeuksellisen paljon valtakunnallisesti arvokkaiksi määriteltyjä rakennettuja ja maisemallisia kohteita ja kokonaisuuksia. Näiden kohteiden ja alueiden arvo ymmärretään onneksi myös paikallisesti

Pelkosennieltä löytyy kulttuuriympäristöstä ja omasta ympäristöstään kiinnostuneita ja aktiivisia ihmisiä. Seudulla on matkailutoimintaa, johon on mahdollista yhdistää kulttuuriperintöasiat ja -kohteet (esimerkiksi järvi- ja kalastusmatkailu, retkeilyreitit)

Seudun kulttuuriperintö on ehtymätön resurssi, jota voidaan monin tavoin hyödyntää kunnan vetovoimatekijänä, kuten myös opetuksen osana tai kulttuurimatkailun kehittämisessä.

Kulttuuriympäristöohjelma antaa valmiuksia parempaan yhdyskuntasuunnitteluun, mikä parantaa asuin ympäristön viihtyisyyttä ja lisää alueen vetovoimaisuutta.

Vanhan rakennuskannan oikea kunnossapito lisää rakennusten markkina-arvoa.

Rakennetun ympäristön suojelu antaa varmuuden ympäristön ominaisuuteen säilymisestä ja lisää sen arvoa asuinpaikkana.

Tietojärjestelmien kehittyminen helpottaa tiedon saavutettavuutta, kunhan työhön varataan riittävät resurssit.

EU-rahoituksen tehostunut hyödyntäminen kulttuuriympäristötyössä.

Kuva 195. Harjulan kaunis makasiini Suvannosta. LKYT 2004.

Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito

Lainsäädäntö

Kulttuuriympäristöön kohdistuva lainsäädäntö ja sitä koskevat kansainväliset sopimukset luovat puitteet sen hyvälle hoidolle. **Perustuslain** (1999) mukaan ”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille.”

Kulttuuriympäristön huomioimisen kannalta keskeisiä lakeja ovat maankäyttö- ja rakennuslaki, luonnonsuojelulaki, laki rakennusperinnön suojelusta, muinaismuistolaki ja kirkkolaki. Myös eri hallinnonalojen oma lainsäädäntö kuten maaseudun kehittämiseen liittyvät säädökset ja tielainsäädäntö vaikuttavat kulttuuriympäristön säilymisen edellytyksiin.

Muinaismuistolaki (295/1963) suojelee kaikki kiinteät muinaisjäännökset muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta ilman erillistä päätöstä tai toimenpidettä. Lain noudattamista valvoo Museovirasto. Museovirasto tutkii, hoitaa ja merkitsee muinaisjäännökset sekä osoittaa niille rajat ja tarpeelliset suoja-alueet. Muinaisjäännösten kaivaminen, peittäminen ja muut niihin kohdistuvat toimenpiteet ovat ilman lupaa kiellettyjä.

Uudistettu **laki rakennusperinnön suojelemisesta** astui voimaan 1.7.2010 lukien. Lain tavoitteena on turvata rakennetun kulttuuriympäristön ajallinen ja alueellinen monimuotoisuus, vaalia sen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävää hoitoa ja käyttöä. Rakennusperinnön säilyttämiseksi voidaan suojella rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita, joilla on merkitystä rakennushistorian, rakennustaiteen, erityisten ympäristöarvojen tai rakennuksen käytön tai siihen liittyvien tapahtumien kannalta. Rakennussuojelu asemakaava-alueella sekä alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimista varten, järjestetään pääsääntöisesti asemakaavalla. Lailla rakennusperinnön suojelemisesta ei voida suojella laajoja aluekokonaisuuksia tai maisemaa.

Kirkkojen suojelusta on säädetty vuonna 1993 annetussa **kirkkolaissa**. Sen mukaan kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelisluterilaiset ja ortodoksiset kirkot kiinteine sisustuksineen ja taideteoksineen on suojeltava automaattisesti. Myös kirkkotarhassa olevat rakennukset tai rakennelmat, kuten kellotapuli, hautakappeli, porttirakennus tai kirkkotarhan aita ovat suojelun piirissä. Museoviraston ehdotuksesta on lisäksi suojeltu noin 50 vuosien 1917–1970 välisenä aikana rakennettua rakennustaiteellisesti merkittävää kirkkoa. Kemi-järvellä kirkkolailla on suojeltu kirkon kellotapuli.

Lakia ympäristövaikutusten arviointimenettelystä (YVA) sovelletaan hankkeisiin, joista saattaa aiheutua merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia. Asetus ympäristövaikutusten arviointimenettelystä sisältää ne hankkeet, joihin on aina sovellettava YVA-menettelyä. Tällaisia hankkeita ovat esimerkiksi moottoritiet, suurehkot satamahankeet, raskaan liikenteen lentokentät ja suuret kanalat ja sikalat. YVA-menettelyä voidaan lisäksi soveltaa alueellisen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen päätöksellä yksittäistapauksissa hankkeisiin, joilla on todennäköisesti merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

Laki viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista eli ns. SOVA-laki (2005) ja sitä täydentävä valtioneuvoston asetus (2005) sisältävät säännöksen yleisestä velvollisuudesta arvioida ympäristövaikutuksia riittävällä tavalla suunnitelmien ja ohjelmien valmistelussa sekä säännökset tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristöarvioinnista. SOVA-lailla ja -asetuksella toteutettiin EY:n direktiivi tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista (2001).

Välillisesti myös **luonnonsuojelulaki** (1997), **ympäristönsuojelulaki** (2000), **vesilaki** (2002) ja **maa-aineslaki** (1982) ja **-asetus ja metsälaki** (1997) voimistavat kulttuuriympäristön huomiointia eri hankkeissa. Luonnonsuojelulain nojalla voidaan perustaa maisema-alue luonnon

tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisarvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi. Ympäristöministeriö päättää valtakunnallisesta maisema-alueesta. Maakunnallisen alueen perustamisen päättää elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus maakunnan liiton esityksestä. Perustettava maisema-alue voi olla osa valtakunnallisesti arvokkaasta alueesta tai ulottua arvokkaaksi luokitellun alueen ulkopuolelle. Ympäristöministeriön päätöksellä on perustettu kolme valtakunnallista maisemanhoitoaluetta. Skärlandetin maisemanhoitoalue perustettiin Raaseporissa vuonna 2007, Hyypänjokilaakson maisemanhoitoalue Kauhajoella elokuussa 2009 ja Kairalan-Luiron maisemanhoitoalue Pelkosenniemellä huhtikuussa 2010. Alueellisten ympäristökeskusten päätöksellä on perustettu kaksi maakunnallista maisemanhoitoaluetta, Suomussalmen vienalaiskylien maisema-alue Kuivajärven ja Hietajärven kyliin sekä Sallan Saijan maisema-alue.

Maantielain 27 §:n mukaan Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset ovat velvollisia pyytämään yleis- ja esisuunnitelmistaan lausunnot niiltä maakuntaliitoilta ja kunnilta, joiden alueelle suunnitelma sijoittuu. Muilta viranomaisilta pyydetään lausunnot, jos se on päätösharkinnassa tarpeen.

Maankäytön suunnittelua ja rakentamista ohjaa vuonna 2000 annettu **maankäyttö- ja rakennuslaki** (MRL). Maankäyttö- ja rakennuslain mukaiseen maankäytön suunnittelujärjestelmään kuuluvat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet, maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava. Kaavojen sisältövaatimukseen kuuluu myös kulttuuriympäristön huomioiminen.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tehtävänä on varmistaa valtakunnallisesti merkittävien seikkojen huomioon ottaminen maakuntakaavoituksessa, kuntien kaavoituksessa ja valtion viranomaisten toiminnassa. Tavoitteisiin on kirjattu myös kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilyminen. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan alueidenkäytöllä tulee edistää kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön sekä niiden alueellisesti vaihtelevan luonteen säilymistä. Alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuri- ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit on otettava huomioon alueiden käytön suunnittelun lähtökohtina. Huomioonotettavia inventointeja ovat Museoviraston laatima valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön luettelo (2009) ja muinaisjäännösinventointi ja Ympäristöministeriön laatima maisema-alueinventointi (valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet).

Maakuntakaavoituksessa on osoitettava valtakunnallisesti merkittävät maisema- ja kulttuuri-perintöalueet ja -kohteet. Valtakunnallisesti arvokkailla alueilla ja kohteilla alueiden käytön on sovellettava niiden historialliseen kehitykseen. Kyse on sekä perinteen säilyttämisestä että alueiden kehittämisestä niiden ominaisluonnetta ja erityispiirteitä vahvistavalla ja niihin sopeutuvalla tavalla. Kulttuuriympäristöä koskevien alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamien alueiden ja kohteiden osalta on kysymys erityistavoitteista, jotka koskevat myös yleis- ja asemakaavoitusta. Keskeiseksi kysymyksiksi näiden tavoitteiden toteutumisen kannalta ovat nousseet kaavojen lähtötietojen ja perusselvitysten riittävyys ja ajantasaisuus, kulttuuriympäristöä koskevien tavoitteiden suhde mahdollisiin muihin valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin, valtakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöaluetta koskevien kaavojen ajantasaisuus sekä kaavamerkinnot ja -määräykset, jotka turvaavat alueiden ominaisluonteen säilymisen.

Maankäyttö- ja rakennuslakiin sisältyy myös purkamislupajärjestelmä, joka liittyy läheisesti rakennussuojeluun. Rakennusta tai sen osaa ei saa ilman lupaa purkaa asemakaava-alueella tai alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimiseksi. Lupa on myös tarpeen, jos yleiskaavassa niin määrätään. Rakennuksen tai sen osan purkamisessa on huolehdittava siitä, ettei historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia tai kaupunkikuvaa turmella. Purkamisluvan myöntämisen edellytyksenä on, ettei purkaminen merkitse rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen hävittämistä eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista. Tarkoituksena on varmistaa, ettei suojelun arvoisia rakennuksia pureta, ennen kuin suojelukysymys saadaan ratkaistuksi joko asianmukaisella kaavalla tai rakennussuojelulain mukaisella suojelulla.

Vuonna 1998 valtioneuvosto hyväksyi **arkkitehtuuripoliittisen ohjelman**. Sen keskeinen tavoite oli saada aikaan valtakunnallinen strategia rakennusperinnön hoidosta ja rakennussuojelusta. Lisäksi se määritteli joukon tätä tukevia toimia:

- jokaisessa kunnassa tullaan suorittamaan arvokasta rakennusperintöä koskevat inventoinnit
- rakennushistorian asiantuntijoiden määrää lisätään maakuntamuseoissa
- koulujen opetuksessa vahvistetaan arkkitehtuurikasvatusta
- annetaan kunnan päättäjille koulutusta rakennetun ympäristön huomioon ottamisesta
- lisätään arkkitehtuurin ja rakentamisen historian koulutusta

Kuva 196. Ladotun uunin jäännös Arvospuolella. LKYT 2005.

Valtioneuvosto hyväksyi vuonna 2001 rakennusperintöstrategian. Siinä on käsitelty suojeltavia rakennuksia ja alueita, vastuu- ja tehtävienjakoa, rakennussuojelun edistämistä, eri tukimuotoja sekä tiedon ja arvostuksen lisäämistä.

Kansainvälisiä sopimuksia

Kansainväliset sopimukset ja suositukset, kuten Unescon ja Euroopan neuvoston rakennusperintösopimukset sekä monet EU-ohjelmat antavat osaltaan velvoitteita ja lähtökohtia huolehtia kulttuuriympäristöstämme.

Maailmanperintösopimus (Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi) on Unescon vuonna 1972 hyväksymä kansainvälinen sopimus. Sen keskeisenä lähtökohtana on huoli maailman uhanalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön säilymisestä tuleville sukupolville. Sopimuksen tavoitteena on eri kansakuntien ainitlaatuisen perinnön arvostuksen lisääminen ja sitä koskevan tiedon levittäminen. Sen pohjalta tuetaan kansainvälisessä yhteistyössä toteutettavaa kulttuuriperinnön pelastamista, vaalimista ja kunnostamista silloin, kun kansalliset voimavarat eivät riitä. Suomi ratifioi sopimuksen 1987. Maailmanperintöluettelossa on tällä hetkellä kuusi kulttuuriperintökohdetta Suomesta.

Haagin vuoden 1954 yleissopimus on Unescon alainen humanitaarinen yleissopimus, jonka tavoitteena on kulttuuriomaisuuden suojele aseellisen selkkauksen sattuessa. Sopimus syntyi toisen maailmansodan jälkeen tilanteessa, jossa merkittävä osa eurooppalaista kulttuuriperintöä oli tuhoutunut suorien ja epäsuorien hyökkäysten sekä ryöstelyn seurauksena. Sopimuksen lähtökohtana on ajatus, että yksittäisten kansakuntien kulttuuriomaisuuden tuhoutuminen ei ole pelkästään kan-

sallinen menetys, vaan koskee koko ihmiskunnan kulttuuria. Vaikka sopimus on osittain vanhentunut, se on edelleen ajankohtainen asiakirja, joka on muodostunut osaksi kansainvälistä oikeutta. Suomi ratifioi yleissopimuksen ja siihen liittyvän pöytäkirjan vuonna 1994. Haagin yleissopimus pyrkii siihen, että aseellisen konfliktin aikana sovit osapuolet pidättäytyvät hyökkäyksistä kulttuuriomaisuutta kohtaan sekä samalla rauhoittavat kulttuuriomaisuudeksi katsotut kohteet sellaiselta omalta sotilaalliselta toiminnalta joka vaurioittaisi kohteita tai oikeuttaisi vastapuolen vihamieliset teot. Siksi sopimus edellyttää, että sopimusosapuolet varautuvat jo rauhan aikana kulttuuriomaisuuden suojeleluun sekä tekevät sopimuksen sisältöä tunnetuksi kansalaistensa ja asevoimiensa parissa. Suomessa on valmisteltu Museoviraston johdolla sopimuksen toteuttamisen edellyttämää viranomaisverkostoa sekä kartoitettu alustavasti maassamme olevaa merkittävää kulttuuriomaisuutta. Lisäksi on tehty esitys kuudesta erityissuojeltavasta kulttuuriomaisuuskohteesta. Jatkossa tavoitteena on vahvistaa yleiseen suojeleluun tuleva kulttuuriomaisuus, laatia ohjeita sen hoitamiseksi ja suojelemiseksi sekä kehittää suojele- ja valistustoimintaa.

Euroopan neuvoston kolme kulttuuriympäristöön ja -perintöön liittyvää yleissopimusta on saatettu voimaan myös Suomessa. Rakennusperintöä käsittelee Granadan (1985), arkeologista kulttuuriperintöä Maltaan (1992) ja maisemaa Firenzen (2000) yleissopimus. Yleissopimuksia täydentää joukko suosituksia kulttuuriperinnön eri alueilta.

Uusimpana sopimuksena Suomi hyväksyi joulukuussa 2005 eurooppalaisen maisemayleissopimuksen, joka tuli kansallisesti voimaan 1.4.2006. Maisemat ilmentävät eurooppalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön monimuotoisuutta. Niillä on tärkeä merkitys ihmisen elinympäristönä. Maisemasopimus syntyi tämän yhteisen perinnön ja arvoisällön turvaamiseksi. Se velvoittaa viranomaisia vaalimaan maiseman arvoja ja kannustaa kansalaisia osallistumaan maisemia koskevaan päätöksentekoon. Sopimus koskee yhtä lailla luonnonmaisemia, maaseudun viljelymaisemia kuin rakennettuja kaupunkimaisemiakin. Siihen sisältyvät myös arkiympäristöt ja huonolaatuisiksi muuntuneet alueet. Suomen nykyinen lainsäädäntö, hallinnolliset ohjelmat ja käytännöt täyttävät jo sopimuksen velvoitteet, joten sopimuksen voimaansaattaminen ei aiheuta muutoksia lainsäädäntöön.

Euroopan unioni rahoittaa kulttuuriympäristöön liittyviä hankkeita, ja monien direktiivien vaikutus ulottuu rakennusperintöön. Rakennusperintöä rahoitetaan useita ohjelmia mm. alueellisia tavoiteohjelmia ja Interreg-yhteisöaloitetta, joiden avulla rakennusperintöä on hoidettu ja säilytetty.

ICOMOSin julistuksia (International Council of Monuments and Sites)

- kansainvälinen julistus kulttuurimonumenttien suojelusta ja restauroinnista (1964)
- julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta (1982)
- julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta (1987)
- julistus arkeologisen perinnön suojelusta ja hoidosta (1990)

Toimijat

Viranomaiset auttavat, neuvovat ja opastavat sekä myöntävät avustuksia kulttuuriympäristön hoitoon. Eri hallinnonaloilla on nykyisin omat yksikkönsä ja viranomaiset, jotka vastaavat kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön hoitoon liittyvistä kysymyksistä. Lähtökohtana on lisätä ja helpottaa kulttuuriympäristön hoitoon liittyviä mahdollisuuksia eri tahojen toiminnassa: kyläyhdistysten, seurojen, muiden järjestöjen sekä ennen kaikkea alueen asukkaiden ja maanomistajien kanssa. Hyviä esimerkkejä ovat erilaiset kunnostustalkoot, kyläillat ja muut yhteiset kokoontumiset.

Ympäristöministeriö ja 9 alueellista elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusta vastaavat alueiden käytöstä ja kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilymisestä. Rakennusperinnön säilymisturvaamiseksi on kehitetty valtion avustusjärjestelmä kaavoituksen ja rakentamisen ohjauksen rinnalle. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus huolehtii alueellaan sille laissa säädetyistä kulttuuriympäristön hoitoa, alueiden käyttöä ja rakentamisen ohjauksesta koskevista tehtävistä sekä kulttuuriympäristön ja kulttuuriperinnön vaalimisesta.

Museovirasto vaalii Suomen aineellista kulttuuriperintöä: tallentaa, tutkii ja jakaa tietoa. Museovirasto on kulttuuri- ja tutkimuslaitos sekä suojeluviranomainen, joka palvelee monipuolisesti kansalaisia, päättäjiä, museoalan ammattilaisia, tutkijoita ja opiskelijoita. Virasto vastaa muinaisjäännösten, rakennusperinnön, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön ja kulttuuriomaisuuden suojelusta yhdessä muiden viranomaisten ja muun museolaitoksen kanssa. Se myös kartuttaa ja esittelee kulttuurihistoriallista kansalliskokoelmaa, tutkii aineellista kulttuuriperintöämme ja kehittää sekä tukee kansallista museotoimintaa. Museovirasto on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virasto. Tehtäviä on museolain mukaisesti siirretty maakuntamuseoille alueellisilla yhteistyösopimuksilla. Vuonna 2011 Museovirasto on koko Lapin alueen kulttuuriympäristöasioissa rakennetun kulttuuri-

Kuva 197. LKYT 2004.

ympäristön osalta toimivaltainen viranomainen, Lapin maakuntamuseo puolestaan arkeologista kulttuuriperintöä koskevissa kysymyksissä omalla toimialueellaan (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Ranua, Rovaniemi, Salla, Savukoski, Sodankylä). Vuodesta 2011 alkaen Saamelaismuseum Siida hoitaa arkeologisen kulttuuriperinnön viranomais-tehtäviä saamelaisten kotiseutualueella (Enontekiö, Inari, Utsjoki ja Sodankylän Lapin paliskunta).

Maankäyttö ja rakentaminen

Kaavoitus ja muu suunnittelu

Kaavatasot maankäytön suunnittelussa ovat asemakaava lähiympäristön kaavana, ranta-asemakaava rannoilla, yleiskaava taajamissa, kyläalueilla tai rannoilla ja maakuntakaava. Kaavoitusjärjestelmä on luotu tekemään rakentamisesta ja maankäytöstä suunnitelmallista ja hallittua. Kaavojen avulla voidaan kulttuuriympäristön arvoja suojella ja vaalia. Käytännössä tämä vaatii eri tahojen sitoutumisen ja suostumuksen. Maakuntatasolla suunnittelusta vastaa maakunnallinen liitto, jossa alueen kunnat ovat jäseninä. Maakunnan oikeusvaikutuksia omaava maankäytön suunnitelma on maakuntakaava, jonka vahvistaa ympäristöministeriö. Yleis- ja asemakaavan hyväksyy kunta,

eikä sitä enää saateta valtion viranomaisten vahvistettavaksi. Maankäytön yleispiirteinen ohjaaminen ja toimintojen yhteensovittaminen tapahtuu kunnassa edelleen yleiskaavoituksella. Yleiskaava voidaan laatia sisällöltään ja oikeusvaikutuksiltaan joustavana erilaisten tilanteiden mukaisesti. Rantakaavoja voivat teettää myös yksityiset maanomistajat.

Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö- ja luonnonvarat vastualueen alueidenkäyttöyksikön tehtävänä on edistää ja ohjata kuntien maankäytön suunnittelua ja rakentamista Lapin läänin alueella sekä valvoa, että kaavoituksessa, rakentamisessa ja muussa alueiden käytössä otetaan huomioon valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet sekä muut alueiden käyttöä ja rakentamista koskevat maankäyttö- ja rakennuslain säännökset.

Nykyinen maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää, että kaavoja laadittaessa tehdään riittävät selvitykset myös kulttuuriympäristön kannalta arvokkaista alueista ja kohteista. Ne voivat olla maisemallisia ja/tai rakennetun ympäristön kohteita tai muinaisjäänöksiä. Kohteiden kulttuuriympäristölliset arvot tulee selvittää ennen kaavoitusta ja kaavan vaikutukset kulttuuriympäristöön arvioida kaavoituksen yhteydessä. Kaava ja siihen liittyvät selvitykset välittävät tietoa kulttuuriympäristöstä paitsi maankäytön suunnittelijoille ja viranomaisille myös maanomistajille ja paikallisille asukkaille. Kaavoitus on tärkein keino säilyttää ja vaalia kulttuuriympäristöämme.

Alueita tai yksittäisiä kohteita voidaan suojella erilaisilla kaavamerkinnöillä ja – määräyksillä antamalla joko määräyksiä tai suosituksia ja ohjeita. Kaavakartoissa suojellut kohteet osoitetaan ”/s”-aluemerkinnällä ja ”sr”-suojelukohdemerkinnällä. Kaavalla voidaan myös kiinnittää huomiota yksittäisen arvokkaan rakennuksen ympäristöön, jolloin turvataan arvorakennuksen säilyminen osana kokonaisuutta. Tällöin uuden rakentamisen tulee sopeutua vanhaan ympäristöön sopivaksi. Maakuntakaavassa voidaan osoittaa ma – merkinnällä kulttuuriympäristön tai maiseman vaalimisen kannalta tärkeä kohde tai alue.

Muinaismuistolain nojalla suojellut kiinteät muinaisjäänökset esitetään kaavakartoissa mitakaavasta ja merkityksestä riippuen kohde- tai aluemerkintöinä (SM/sm). Merkintöihin liittyy kaavamääräyksiä, joissa annetaan tarkempia ohjeita. Lain mukaan muinaisjäänöksen kohdalle ei voi kaavassa osoittaa rakentamista. Rakennuspaikkojen oikealla sijoittelulla varmistetaan myös, ettei maanomistajalle koidu suojelusta kohtuutonta haittaa.

Kuva 198. Pihapiiri Suvannossa. LKYT 2004.

Muinaismuistolaki edellyttää, että alueen kiinteät muinaisjäänökset selvitetään ennen rakennustyön, maa-aineksen oton tai muun maankäyttöhankkeen aloittamista. Museovirasto tai maakuntamuseo tekee tarvittaessa arvion rakentamisen edellyttämästä tutkimustarpeesta. On tärkeää, että rakennushankkeen toteuttaja ottaa Museovirastoon yhteyttä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Useimmissa tapauksissa hankkeet voidaan riittävien tutkimusten jälkeen toteuttaa suunnitellulla tavalla. Pienimuotoisten yksityisten rakennushankkeiden kuten omakotitalojen takia tehtävistä arkeologisista tutkimuksista vastaa Museovirasto. Lapissa tällaisia tutkimuksia on toistaiseksi tehty vain muutamissa tapauksissa.

Kaavojen valmistelussa tarvitaan myös viranomaisten yhteistyötä. Merkittävistä kaavoista järjestetään kunnan, maakunnan liiton ja valtion viranomaisten välisiä viranomaisneuvotteluja. Niiden tarkoituksena on saattaa kunnan tai maakunnan liiton tietoon muun muassa valtakunnalliset ja tärkeät seudulliset alueidenkäyttötavoitteet sekä viranomaisten käsitykset tutkimusten ja selvitysten tarpeesta. Kaavaneuvotteluissa ovat viranomaisina osallisia myös Museovirasto tai yhteistyösopimuksen tehnyt alueellinen maakuntamuseo.

Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö

Monet muinaisjäänökset sijaitsevat metsätalousalueilla, joissa on aika ajoin tehtävä erilaisia uudistustoimia. Suojelukohteiden sijainnista on otettava selvää jo metsäsuunnittelussa, jotta ne voidaan ottaa huomioon seuraavissa vaiheissa, erityisesti ajolinjoja ja lastauspaikkoja sijoitettaessa. Hakkuut muinaisjäänösten kohdalla ovat sallittuja, kunhan ne tehdään jäännöksiä vahingoittamatta ja maanpintaa rikkomatta. Peittävän puuston poisto on myös muinaisjäänöksen hoitoa, koska rakenteet

tulevat sen jälkeen paremmin esille. Hakkuissa syntyneet rangat ja oksat poistetaan muinaisjään-
nökseen kuuluvien rakenteiden päältä ja kuopista.

Maanpinnan muokkaus kuten äestys tai kan-
tojen poisto on muinaisjäänösalueella aina kiel-
lettyä, koska maaperän rikkoutuessa tuhoutuvat
myös mahdolliset rakenteet ja kerrostumat. Metsä-
talouden kehittämiskeskus Tapio on yhteistyössä
Museoviraston kanssa julkaissut ohjeet muinais-
jäänösten huomioon ottamisesta metsänkäsitte-
lyssä, joita saa muun muassa alueellisista metsä-
keskuksista ja metsänhoitoyhdistyksistä. Metsä-
alan organisaatioissa alan ammattilaisille järjeste-
tään vuosittain koulutusta kulttuuriperinnöstä ja
metsien käsittelystä. Metsähallitus on käynnistänyt
2010 Suomessa laajan ja monivuotisen kulttuuri-
perinnön inventointihankkeen, joka liittyy Kan-
sallisen metsäohjelman 2015 tavoitteisiin. Niiden
mukaisesti kulttuuriperintökohteiden inventointi
on vuoteen 2015 mennessä tehty kattavasti Met-
sähallituksen hallinnoimissa valtion metsissä ja
aloitettu yksityismetsissä. Lapissa hanke aloitet-
tiin 2010 Posion valtionmetsien inventoinnilla ja se
etenee vuosittain muihin alueen kuntiin.

Rakennusjärjestys

Rakennusvalvonnalla on keskeinen rooli kulttuuri-
ympäristön säilymisessä. Rakennuslupaa käsiteltä-
essä tulee harkita, miten uudisrakennus sopeutuu
vanhaan ympäristöön ja onko rakennuksen koh-
dalta purettavalla rakennuksella kulttuurihistori-
allisia, säilytettäviä arvoja. Rakennuksen purka-
miseen tarvitaan lupa tai vähäisemmissä toimen-
piteissä ilmoitus. Purkamislupa voidaan kuitenkin
jättää myöntämättä, jos kyseessä on rakennus, jolla
on kulttuurihistoriallisesti merkittäviä arvoja. Lu-
pakäsittelyn yhteydessä tulee myös selvittää, kos-
keeko rakentaminen tai muu maankäyttö kiinteää
muinaisjäänöstä. Maisemaa muuttaviin toimen-
piteisiin tarvitaan maisematyölupa asemakaava-
alueella ja yleiskaava-alueella jos kaavassa näin
määrätään.

Kunnan laatima rakennusjärjestys on kunnan
alueella tapahtuvan rakentamisen yleissääädös.
Siinä määritellään mm. maankäyttö- ja raken-
nuslain mukaisesti, millaisille toimenpiteille tar-
vitaan rakennuslupa sekä annetaan ohjeita mm.
uudisrakennusten sopeuttamisesta ympäristöön-
sä. Rakennusjärjestyksessä voidaan antaa ohjeita
erikseen kaavoitetuille ja muille alueille sekä kult-
tuuriympäristöä koskevia ohjeita ja määräyksiä.
Rakentamista ja korjaamista voidaan ohjata tar-
kemmilla rakennustapaohjeilla, joita voidaan laatia
rakennusjärjestyksen tai kaavoituksen yhteydessä
mm. kulttuurihistoriallisesti arvokkaille alueille.

Tällöin voidaan antaa yksityiskohtaisia ohjeita ra-
kennusten sijoittamisesta tonteille, rakennusten
muodoista, kattokaltevuudesta, materiaaleista ja
lähiympäristön hoidosta.

Pelkosenniemen kunnan rakennusjärjestyksessä
todetaan rakennuksen soveltumisesta rakennet-
tuun ympäristöön ja maisemaan muun muassa
seuraavasti:

- *Rakennusten tulee soveltua rakennettuun ympä-
ristöön ja maisemaan sekä täyttää kauneuden ja
sopuuhaisuuden vaatimukset (MRL 117 §).*
- *Asemakaava-alueen ulkopuolella rakentamisen tu-
lee tukea olemassa olevaa kyläasutusta.*
- *Ranta-alueelle tai avoimeen maastoon rakennetta-
essa tulee erityistä huomiota kiinnittää rakennuk-
sen korkeusaseman, muodon, ulkomateriaalien ja
väriytyksen sopeutumiseen ympäristöön.*
- *Rakentamisen on sopeuduttava ympäröivän alu-
een yleisesti noudatettuun rakennustapaan ja
olemassa olevaan rakennuskantaan sijoituksen,
koon, muodon, ulkomateriaalien, väriytyksen ja
julkisivujen väriytyksen osalta.*
- *Tontilla rakennusten tulee muodostaa ympäristö-
kuvaltaan sopuuhainen kokonaisuus.*
- *Rakentaminen tapahtuu eri aikoina eri lähtökohdis-
ta. Alueiden ominaispiirteet muodostuvat kulle-
kin rakentamisajankohdalle tyypillisistä piirteistä.
Rakentamisen sopeutumista ympäristöön arvioi-
daan tontilla voimassa olevan asemakaavan osoit-
tamissa rajoissa. Rakennusta suunniteltaessa on
hyvä selvittää, miten tontin loppu rakennusoikeus
voidaan toteuttaa myöhemmin kaavan mukaisella
tavalla.*

Pelkosenniemen kunnan rakennusjärjestys löy-
tyy kunnan internet-sivuilta.

Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet

Kaavat valmistellaan vuorovaikutuksessa niiden
kanssa, joiden oloihin tai etuihin ne vaikuttavat.
Kaavoituksesta tiedottamisesta, osallistumisesta ja
viranomaisten yhteistyöstä säädetään maankäyttö-
ja rakennuslaissa. Kaavoituksesta tiedottamisella
varmistetaan, että osallisilla on mahdollisuus seu-
rata kaavoitusta ja vaikuttaa siihen. Kunnat tiedot-
tavat ajankohtaisista kaavahankkeista vuosittain
julkaistavassa kaavoituskatsauksessa. Kaavan val-
mistelun aloittamisesta (vireille tulosta), nähtävillä
olosta ja hyväksymisestä tiedotetaan paikallisissa
sanomalehdissä. Poikkeuksena on vaikutukseltaan
vähäinen asemakaavan muutos, jonka vireille tu-
lostä voidaan ilmoittaa kirjeellä asianosaisille.

Osallisia ovat ne, joiden oloihin tai etuihin kaava
saattaa huomattavasti vaikuttaa. Heitä ovat esi-
merkiksi kaava-alueen maanomistajat, asukkaat
ja muut ympäristön käyttäjät. Viranomaiset ja

yhteisöt ovat osallisia, kun kaavoitus koskee niiden toimialaa. Jos kaava vaikuttaa yli kuntarajojen, myös toisen kunnan jäsen voi olla osallinen. Suunnitellut osallistumistilaisuudet sekä perustiedot kaavahankkeesta esitetään osallistumis- ja arviointisuunnitelmassa. Osallistua voi monella tavalla, esimerkiksi ottamalla yhteyttä kaavoittajaan, osallistumalla tiedotus- ja keskustelutilaisuuksiin tai esittämällä mielipide kaavasta sen ollessa nähtävillä.

Eri toimijoiden tavoitteet ja edut ovat usein keskenään ristiriitaisia. Vuoropuhelun avulla erilaisia näkemyksiä sovitetaan yhteen. Aina ei silti päästä kaikkien osapuolten kannalta hyväksyttävään lopputulokseen. Tällöin on mahdollista hakea muutosta kaavan hyväksymistä koskevaan päätökseen. Valitusoikeus on asianosaisilla, kunnan jäsenillä, eräillä yhteisöillä sekä valtion viranomaisilla. Vaihtokutseltaan vähäisestä asemakaavan muutoksesta valitusoikeus on suppeampi.

Maassamme toimii joukko kulttuuriympäristöjen hoitoon suuntautuneita yhdistyksiä. Lisäksi useimmilla kotiseutu-, kylä- ja kaupunginosayhdistyksillä on ohjelmassaan paikallisten ympäristöarvojen vaaliminen ja hoito. Kansalaisaktivistina voi tehokkaimmin vaikuttaa kaavoitukseen toimimalla erilaisissa yhdistyksissä. Ympäristötietoinen kansalainen voi avata julkisen keskustelun paikallislehdessä ongelmalliseksi kokemassaan kysymyksessä. Yksi mahdollisuus on kääntyä poliittisten päättäjien puoleen ja edellyttää kenties huomiotta jääneiden ympäristöarvojen tarkempaa selvittämistä tai vaihtoehtoisten ratkaisumallien tutkimista.

Rakennusperinnön hoito

Korjaushanke

Viisaan korjaamisen lähtökohtana on rakennuksen ominaispiirteiden hyväksyminen ja turhien muutosten välttäminen. Usein ajatellaan että vanhan kunnioitus koskee vain suojeltuja ja erityisen arvokkaita taloja. Kuitenkin jokainen aikaa kestänyt rakennus on osoitus kelvollisesta rakentamisesta ja onnistuneista rakenneratkaisuista.

Suunnitteluvaiheeseen on hyvä varata aikaa jopa vuosi. Jos mahdollista, talossa kannattaa asua ennen korjausten aloittamista. Tällöin omistaja tutustuu ja tottuu taloonsa ja oppii erottamaan oleelliset korjaustarpeet. On järkevämpää ja halvempaa ihmisen sopeutua rakennukseen kuin yrittää muuttaa rakennusta väkisin toisenlaiseksi. Tärkein edellytys korjata oikein on tuntea talonsa

rakenteet, rakennushistoria ja ominaispiirteet. Näiden selvittämiseksi saatetaan tarvita kuntoarviota, tarkempia kuntotutkimuksia ja rakennushistorian selvitystä.

Ennen korjauksiin ryhtymistä arvioidaan rakennuksen historian aikana syntyneet muutokset ja suhtautuminen niihin. Alkuperäisen asun palauttamiseen ei yleensä ole syytä, myöhemmistä muutoksista poistetaan ainakin toiminnaltaan epäonnistuneet rakenteet. Samassa talossakin voi olla monenlaisia korjaustarpeita. Vaurioituneet rakenteet korjataan tai kunnostetaan. Restauroinniksi kutsutaan korjausta, jossa talon ominaispiirteet, rakennustapa ja historia otetaan huomioon kaikissa päätöksissä.

Viisas kiinteistönpito

Jokaisen talon- tai asunnonomistajan on hyvä tuntea talonsa, sen historiaa, muutosvaiheita ja nykyinen kunto. Rakennuksen korjaus- ja muutostöiden tulisi perustua pitkän tähtäimen korjaussuunnitelmaan, jossa on arvioitu esimerkiksi kymmenen seuraavan vuoden aikana tarvittavat korjaukset kustannusarvioineen. Korjaussuunnitelma pohjautuu kuntoarvioon, jonka on tehnyt arviointiin erikoistunut asiantuntija. Kuntoarvion tulee sisältää rakennuksen kaikki rakennusosat ja tekniset järjestelmät. Kuntoarviossa määritellään myös tarkempien kuntotutkimusten tarve. Vaikka kuntoarvioita ei teettäisikään ulkopuolisella asiantuntijalla, kannattaa talon rakennusosat käydä läpi ja kirjata havainnot. Korjausten taustaksi tarvitaan myös tietoa talon historiasta ja ominaispiirteistä. Samaan mappiin voi koota tietoa tehdyistä korjauksista, yksityiskohdat kuten käytetyt maalityypit unohtuvat helposti. Hyvin ylläpidetty huoltokirja on arvokas dokumentti tulevissa korjauksissa ja taloa myytäessä.

Talo vaatii säännöllistä hoitoa. Vuoden kiertoön liittyviä töitä ovat mm. rännien puhdistaminen syksyllä, lumityöt talvella sekä puutalossa alustan kissanluukkujen avaaminen keväällä. Pieni summa vuosittaisiin ylläpitokorjauksiin pidentää isompien korjausten väliä. Viisaaseen kiinteistönpitoon kuuluu myös omien voimavarojen tunteminen: onko aikaa tehdä itse, mitä pystyy itse tekemään, paljonko rahaa on käytettävissä vuosittain ja paljonko lainaa voi ottaa isoihin korjauksiin.

Puitteet korjauksille

Kun talon ostoa tai korjausta vasta suunnitellaan, kannattaa ottaa yhteyttä kunnan rakennusvalvontaan ja kaavoituksesta vastaavaan tahoon. Niissä osataan kertoa, mitkä korjaukset vaativat raken-

nuslupaa, onko rakennus kulttuurihistoriallisesti arvokas tai suojeltu ja mitä suojelu käytännössä tarkoittaa. Rakennusvalvontaviranomainen kertoo eri toimenpiteiden vaatimista luvista. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten lupakäsittelyn yhteydessä rakennustarkastaja saattaa pyytää ehdotetuista muutoksista lausunnon maakuntamuseolta tai Museovirastosta.

Vanha talo voidaan korjata sen rakentamisajan kohdan rakentamistavan ja -ratkaisujen mukaisesti. Laajemmissa ja uudisrakentamiseen verrattavissa, useimmiten luvanvaraisissa, korjauksissa noudatetaan nykyisiä rakentamismääräyksiä, joita vanhojen rakennusten kohdalla sovelletaan. Soveltamisesta on syytä aina neuvotella kunnan rakennusvalvontaviranomaisen kanssa. Määräyksistä poikkeaminen ei missään tapauksessa saa vaarantaa asukkaiden terveyttä tai huonontaa turvallisuutta. Perinteiset rakenteet yleensä toimivat riittävän hyvin sellaisenaan tai pienin muutoksin. Ammattitaitoinen arkkitehti tai rakennesuunnittelija pystyy parhaiten esittämään perustelut poikkeuksille. Esimerkiksi märkätilojen suunnitteluratkaisuissa tulee kuitenkin noudattaa niitä koskevia nykymääräyksiä.

Järkevä korjausjärjestys

Korjaustarpeita on monenlaisia. On hyvä erottaa välttämättömät korjaukset sellaisista, jotka voidaan tehdä vähitellen asukkaiden terveyden tai talon kunnan vaarantumatta. Kiireellisiä ja välttämättömiä korjauksia ovat mm. vuotava katto, kosteus- ja homevauriot sekä vakavat kantavien rakenteiden vauriot. Näistä aloitetaan. Kun vakavat vauriot on korjattu, voidaan muita töitä tehdä vähitellen vaikka vuosien kuluessa. Asumisen kannalta oleellisia tiloja ovat pesutilat ja keittiö. Kun ne on saatu toimiviksi, voidaan muita huonetiloja kunnostaa ajan kanssa.

Talon säilymisen kannalta tärkeimmät rakennusosat ovat perustukset ja vesikatto. Vuotava vesikatto vaurioittaa rakenteita nopeasti. Vesikatto kannattaa paikata tai suojata tilapäisesti, jos sen korjaamista joudutaan odottelemaan. Perustusten vauriot vaikuttavat koko runkoon. Vaurioitumisen saa hidastumaan, kun maan pintaa talon ympärillä alennetaan ja kallistetaan pois päin.

Talon korjaamista ei pidä aloittaa summittaisella purkamisella. Jätelavalle saattaa päätyä talon historiaan oleellisesti kuuluvaa materiaalia. Esimerkiksi vanhoja pinkopahveja tapetteineen ei kannata repiä pois. Niistä saadaan tietoa talon vaiheista, ne voidaan usein säilyttää ja kiristää tai vähintään jättää uudempien kerrosten alle. Säilytettävät ra-

kennusosat täytyy myös suojata kunnolla rakennustöiden ajaksi.

Kunnostajan 10 käskyä

- Älä korjaa kunnossa olevaa, älä uusi korjattavissa olevaa. Paikkaa ja kunnosta.
- Selvitä vaurion syy ja poista se. Korjaa vasta sitten ja korjaa entiselleen.
- Käytä samoja materiaaleja ja työmenetelmiä kuin ennenkin on käytetty. Älä kokeile uutuuksia.
- Säilytä vanha rakenne. Ellei se olisi kelvollinen, ei talosta olisi koskaan tullut vanhaa.
- Jos voit, asu talossasi vuosi ennen kuin ryhdyt korjaamaan sitä. Ellei talosi riitä sinulle, vaihda mieluummin taloa.
- Älä käytä materiaaleja, joita et voi myöhemmin vaihtaa tai korjata. Älä laiminlyö huoltotöitä. Useimmat vauriot aiheutuvat huonosta hoidosta ja väärästä korjauksesta.
- Vanhojen rakennusten kauneus on niiden herkästi turmeltuvissa mittasuhteissa. Lämpötaloudelliset korjaukset eivät saa määrätä rakennuksen ulkonäköä. Useimmiten riittää seinärakenteiden tiivistäminen ja yläpohjan lisäeristys.
- Hyväksy epäsäännöllisyyksiä, mutkia ja vinoutta, pientä epäkäytännöllisyyttä. Hyväksy tyylikerrostumia ja vanhanaikaisia ratkaisuja.
- Hylkää tyyli- ja materiaali jäljitelmät.
- Hylkää haaveet alkuperäistämisestä. Muutokset ovat osa rakennuksen historiaa. Palauttaminen onnistuu vain harvoin.

Nämä kunnostajan 10 käskyä ovat Museoviraston vuonna 1989 järjestämästä kiertonäyttelystä Ihmistien talot, josta vastasi Ulla Rahola. Asia ei ole vanhentunut, vaan nämä säännöt pitävät edelleen hyvin paikkansa kun on kyse vanhan rakennuksen korjaamisesta. Vaikka viime vuosien aikana on keskitytty korostamaan rakennusten energia- tehokkuutta, vanhan rakennuksen korjaamisen peruseräkkeet eivät ole muuttuneet.

Korjausten teettäminen

Suomessa on pitkä omatoimirakentamisen perinne. Usein korjaukset myös suunnitellaan itse. Ammattitaitoisen suunnittelijan käyttö säästää kuitenkin kustannuksia, aikaa ja vaivaa. Korjaus- ja restaurointisuunnittelu on erityisalansa, joka vaatii vuosien opiskelua ja hyvää perehtyneisyyt-

Kuva 199. Rakennusperinnön hoidon neuvontapäivä Kairalassa. Tiina Elo 2008.

tä rakennusperintömme historiaan, vanhoihin rakennuksiin ja rakennustapoihin. Suunnittelijan työ- eli referenssiluettelosta voi tarkistaa, onko hän suunnitellut ennenkin vastaavanlaisia kohteita. Suunnittelijan apua saatetaan tarvita pientenkin toimenpiteiden järkevän toteutusjärjestyksen laatimiseksi. Laajoissa korjaustöissä suunnittelija on välttämätön.

Ammattitaitoiset, luotettavat ja vanhoihin rakennuksiin perehtyneet ammattilaiset ovat tärkeitä korjaushankkeen onnistumisessa. Hyvien suunnittelijoiden ja rakentajien löytämiseksi kannattaa nähdä vaivaa. Lapista valitettavasti puuttuu korjausrakentamisen keskus, josta saisi kerralla tietoa korjausrakentamisen eri osa-alueita hallitsevista rakennusmiehistä, suunnittelijoista ja kierrätysmateriaalien kuten vanhojen hirsien saatavuudesta eri puolilla maakuntaa. Asiaan on kuitenkin tulossa parannusta, sillä vuosina 2009–2011 toimiva Kisälli-hanke tuottaa ammattitaitoisia korjausrakentajia myös Lappiin. Tietoa näistä osaajista ja heidän palveluistaan voi tiedustella esimerkiksi ELY-keskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksiköstä.

Korjaustyöt voidaan teettää urakkana tai tuntityönä. Urakalla tehtäväksi sopivat sellaiset työvaiheet, jotka on helppo määrittellä etukäteen. Korjaustöitä kuitenkin teetetään usein tuntityönä, koska piilossa olevia rakenteita ja vaurioita ei voi tarkasti arvioida etukäteen. Korjaustöistä on aina tehtävä kirjallinen sopimus, esimerkiksi pienurakasopimus. Rakennuslupaa vaativissa toimenpiteissä täytyy olla nimettynä vastaava työnjohtaja, mutta hyvä työnjohtaja on suuri apu muillakin työmailla. Rakennuttajan on huolehdittava työmaan turvallisuudesta ja siisteydestä. Korjaustyötä on myös valvottava. Vaativissa korjaustöissä ja teknisten järjestelmien (LVIS) korjauksissa kannattaa aina palkata ammattivalvoja.

Korjausneuvontaa ja avustuksia

Avustuksia rakennusten entistävään korjaamiseen kulttuurihistoriallisesti arvokkaille kohteille myöntää Museovirasto ja rakennusperinnön hoitoon Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksikkö antaa tietoa rakennusperinnön hoitoon tarkoitettujen avustusten ja Museovirasto entistämisavustusten hakemisesta. Suomen Kotiseutuliitolta voi hakea avustusta seuratalon korjausta varten ja Museovirastosta harkinnanvaraista avustusta museorakennuksen korjaamiseen. Kunnat myöntävät peruskorjausavustusta ja ELY-keskusten elinkeino -vastuualueet (entiset TE-keskukset) avustusta erilaisiin elinkeinoihin ja niiden kehittämiseen liittyviin hankkeisiin. Kirkkohallitus myöntää avustuksia ja tukilainoja kirkkojen, seurakuntatalojen ja pappiloiden korjaukseen.

Avustusten ehtona on yleensä se, että korjaus tehdään entisenlaisilla materiaaleilla ja menetelmillä vanhaa rakennustapaa kunnioittaen. Hakuai-ka on syksyllä ja avustus myönnetään seuraavaksi vuodeksi, avustuspäätökset pyritään tekemään kevään aikana. Avustuksia ei myönnetä takautuvasti jo tehtyjä korjauksia varten. Avustusta voidaan myöntää myös korjaussuunnitelman tekemistä varten. Avustusta voi hakea samaan kohteeseen useana vuonna peräkkäin, esimerkiksi yhtenä vuonna kengitykseen ja rungon korjaamiseen, toisena katon korjaukseen ja seuraavana vuonna taas ikkunoiden ja ovien kunnostamista varten. Kaikkea ei yleensä ehdi eikä kannata yrittää korjata kertaheitolla. Hyvistä korjausmenetelmistä löytyy tietoa mm. Museoviraston Korjauskortistosta. Kor-teissa paneudutaan eri aiheisiin selkeästi.

Korjausrakentamisen käsitteitä

Restaurointi, entistäminen

Korjaus, joka tähtää rakennettuun ympäristöön tai rakennukseen sisältyvien antikvaaristen ja arkkitehtonisten arvojen ylläpitämiseen. Korjauksessa käytetään konservoivia toimenpiteitä.

Rekonstruointi

Rakennuksen tai rakennuksen osan rakentaminen uudelleen säilyneiden osien ja / tai asiakirjojen perusteella.

Konservointi

Konservointi on rakennuksen, rakennusosan tai pintakäsittelyn suojaamista tuhoutumiselta ja niissä olevien vikojen korjaamista konservoinnin asiantuntijan toimenpiteillä.

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito

Museovirasto vastaa arkeologisen kulttuuriperinnön hoidosta, johon kuuluu muinaisjäännösten ja niiden ympäristön kunnossapito sekä käytön suunnittelu ja organisointi. Hoidon tavoitteena on jäännöksen säilyttäminen, mikä useimmiten tarkoittaa jäännöstä peittävän kasvillisuuden poistoa ja näkymien avaamista. Hoitoon tarvitaan aina myös maanomistajan lupa.

Museoviraston luvalla muinaisjäännöksiä voivat hoitaa myös maanomistajat, muut valtionlaitokset, kunnat tai muut yhteisöt sekä rekisteröidyt yhdistykset. Museovirasto opastaa ja neuvoa luvan saajaa hoito- ja käyttösuunnitelman teossa ja varsinaisesta käytännön työstä vastaavat alueelliset ja paikalliset toimijat.

Muinaisjäännösten hoitoon ei toistaiseksi voi saada suoraa rahallista tukea. Arvokkaaksi määritellyn perinnebiotoopin alueella sijaitsevan muinaisjäännöksen hoitoon on kuitenkin mahdollista anoa erityisympäristötukea. Luonnon ja maiseman monimuotoisuuden edistämiseksi tarkoitettua tukea voidaan käyttää myös muinaisjäännösten hoitoon. Tukea voivat tällä hetkellä hakea sekä viljelijät että rekisteröidyt yhdistykset. Muinaisjäännösten hoito voidaan liittää myös kylämaisemien kunnostukseen tai luonto- ja kulttuuripolkujen rakentamiseen, jolloin työhön on mahdollista hakea rahoitusta esimerkiksi Leader-toimintaryhmiltä. Rekisteröidyt yhdistykset voivat hoitaa muinaisjäännöksiä myös talkoilla.

Muinaisjäännökset sopivat hyvin opetus-, nähtävyyss- ja matkailukohteiksi. Lähtökohtana on, että esiteltävät kohteet ovat hoidettuja ja opastettuja. Kotiseutuyhdistykset, museot tai koulut voivat hakea lupaa esimerkiksi oman nimikkojäännöksen hoitoon. Opasteiden suunnitteluun saa neuvontaa ja ohjausta Museovirastosta tai Lapin maakuntamuseosta.

Lapin alueella muinaisjäännösten hoito oli vilkkainta 1988–1991, jolloin Museovirastolla oli Ivalossa oma aluesuunnittelija. Hoidon piiriin on kuulunut kaikkiaan parikymmentä muinaisjäännöstä, mutta nykyisin niitä on vain kymmenkunta Inarissa ja Utsjoella. Useimpia hoidetaan Museoviraston, Lapin ELY-keskuksen tai Metsähallituksen välisenä yhteistyönä, osana laajempaa kulttuuriympäristön hoitoa. Esimerkkinä paikallisesta toiminnasta voidaan mainita Utsjoen Kirkkotupayhdistys, joka hoitaa erityistuella Utsjoen kirkkotuvan niittyaluetta.

Kuva 200. Kemijoen ja Kitisen risteyskohdassa sijaitsevalta Lapinniemen tilan pelloilta on löydetty useita kiviesineitä. Geologi Väinö Tanner teki paikalla Pelkosenniemen ensimmäisen arkeologisen kenttätutkimuksen Lapin matkansa yhteydessä vuonna 1907. Paikannimen ohella myös perimätieto viittaa vanhaan saamelaisasutukseen. Mika Sarkkinen 2005

Maiseman hoito

Maaseudun kasvot ovat viime vuosikymmenten kuluessa muuttuneet nopeaan tahtiin, ja monipuolinen kulttuurimaisema on yhtenäistynyt ja köyhtynyt. Tehomaatalous on aiheuttanut osan muutoksista. Karja on siirretty ennen laajoilta laidunalueilta sisätiloihin, ja laitumet ovat jääneet käytöstä. Viljelymenetelmien modernisoituminen on vaikuttanut perinteisten rakennusten katoamiseen maaseudun maisemasta. Peltojen ladot ja pihapiirien laitamien riidet ja aitat ovat käyneet tarpeettomiksi, jolloin ne usein ovat ränsistyneet paikoilleen tai ne on purettu pois.

Suurin uhka maaseudun perinteisille maisemille on toiminnan ja asutuksen väheneminen. Maatilojen ja peltojen määrä on laskenut ja monet tilat ovat lopettaneet tuotantonsa. Laiduntamisen ja niiton loppuminen sekä peltojen paketointi on muuttanut maisemaa eniten. Umpeen kasvamisen ja metsittämisen seurauksena aiemmin avoin ja monipuolinen maaseudun kulttuurimaisema sulkeutuu. Avoimen alan vähetessä kyliltä näiden alueiden maiseman arvostus vähenee.

Maaseutumaiseman tulevaisuus ja luonnon arvo turvataan parhaiten maataloustuotantoa jatkamalla. Avoin peltomaisema on ollut tärkein kulttuurimaiseman tunnusmerkki maaseudulla. Perinnemaisemat kuten niityt, hakamaat ja metsälaitumet sekä metsien ja vesistöjen reunavyöhykkeet, puu- ja metsäsaarekkeet, ojien ja teiden pien-tareet lisäävät luonnon ja maiseman monimuotoisuutta. Niihin on syntynyt tunnusomainen ja rikas kasvi- ja eläinlajistonsa. Perinnemaisemia voidaan myös palauttaa. Maisemallisesti ja lajistoltaan mo-

nipuolisia vanhoja laidunalueita, ahoja, niittyjä ja hakoja on vielä jäljellä ja uudelleen esiin avattavissa. Maaseutumaiseman ja perinnebiotooppien monimuotoisuuden kannalta ne ovat tärkeitä ja säilyttämisen arvoisia. Otettaessa vanhat laitumet uudelleen käyttöön tarvitaan puiden ja pensaiden raivausta ja alueen aitaamista. Laiduntaminen on helppo tapa hoitaa perinnemaisemaa. Naudat, lampaat, hevoset ja vuohet ovat parhaita maiseman hoitajia. Perinnemaisemien ja -biotooppien hoitoon on mahdollista saada myös erilaisia tukia ja avustuksia. Lisätietoja tuista saa esimerkiksi Lapin ELY -keskuksesta.

Arvokkailla kulttuurialueilla ja kyläkeskuksissa avoimet näkymät ja perinnemaisemat tulisi säilyttää. Valtateiden tienvarsien hoitaminen on erittäin tärkeää, sillä maisema nähdään ja koetaan ensimmäiseksi tieltä käsin. Hoidetut tienpientareet ja rantamaisemat parantavat huomattavasti maiseman miellyttävyyttä ja mielenkiintoisuutta. Hyvin hoidettu tienvarren kasvillisuus auttaa hahmottamaan, missä kohdin haja-asutus muuttuu taajamaksi. Tieympäristön hoito vaikuttaa asumisviihtyvyyteen ja luo myönteistä kuvaa alueen elinvoimaisuudesta. Tärkeää on hoitaa myös kyläalueiden sisäisiä pienmaisemia, pihapiirejä, kokoontumispaikkoja ja näköalapaikkoja. Mitä pienemmästä maisema-alueesta on kysymys, sitä lähempää sitä tarkastellaan ja sitä herkemmin muutokset siinä erottuvat, olipa kyse perinnemaisematilkusta tai rakennusten muodostamasta pihapiiristä.

Pihapiirit ja niiden rakennukset ovat olennainen osa lappilaisen kylän kulttuurimaisemaa. Perinteisen peräpohjalaistalon purkaminen pihapiiristä ja sen korvaaminen perinteestä poikkeavalla omakotitalojen tyyppiratkaisulla merkitsee vauriota kulttuurimaisemassa. Keinotekoinen ratkaisu on myös jättää vanha rakennus tyhjäksi ”kummitustaloksi” uuden viereen. Yleensäkin uudisrakentamista vanhaan pihapiiriin tulisi välttää, sillä uudistekniikka ja materiaalien sovittaminen vanhan rinnalle on ongelmallista ja vaatii asiantuntemusta. Mikäli se vain on mahdollista, kannattaisi vanhoista rakennuksista mieluummin tehdä käyttökelpoisia. Rakennusten lisäksi myös koko pihapiirissä, puutarhassa ja pelloilla pätee samat hoitoperiaatteet. Kun pysyttelet alkuperäisissä hoitotoimenpiteissä ja ratkaisuissa sitä varmimmin välttyt virheiltiltä ja vanha kulttuuriympäristö säilyy.

Kuva 201. Andy McCoyn patsas julkistettiin heinäkuussa 2009 kirkonkylän keskustassa. Tiina Elo 2009.

LÄHTEET

- Aapajärven asutusalue – neljäkymmentä toteutunutta unelmaa. 1988. Lapin Kansa 16.7.1988.
- Andersson, G. A. 1912. Kemijärven pitäjän vaiheita. Kemin uusi kirjapaino, Kemi.
- Andersson, G. A. 1914. Tietoja Sodankylän ja Kittilän pitäjien aikaisemmista ja myöhemmistä vaiheista. Kemi.
- Appelgren, Hjalmar. 1881. Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja V. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Arkeologia Suomessa - Arkeologi i Finland. Arkeologiset kenttätutkimukset Suomessa 1985 - . Museovirasto, Helsinki.
- Arkeologinen inventointi. 2002. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen. (Toim. P. Maaranen ja T. Kirkinen.) Museovirasto, Jyväskylä.
- Carpelan, Christian. 2003. Inarilaisten arkeologiset vaiheet. Teoksessa Lehtola, Veli-Pekka (toim.) Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu. 28–95.
- Elo, Tiina. 2008. Aatteiden talot – seurantaloiden historiaa Lapissa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 2008. 28–33.
- Enbuske Matti. 2008. Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Bibliotheca Historica 113. Suomalainen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Haataja, Vesa. 1997. Vanhan Sallan matkailun kulta-aikaa. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1997/1. 20-24.
- Haataja, Vesa. 1998. Sotamuistomerkit Itä-Lapin ja Kanta-lahden alueella. Sallan kunta, Kemijärvi.
- Harlin, Eeva ja Lehtola, Veli-Pekka (toim.) 2007. Peurakuopista kirkkokenttiin. Saamelaisalueen 10 000 vuotta arkeologin näkökulmasta. Arkeologiaseminaari Inarissa 29.9.-2.10.2005. Oulun yliopisto, Saarijärvi. Giellagas-instituutin julkaisuja 9.
- Hautajärvi, Harri. 1995. Lapin läänin matkailuarkkitehtuurin historia. Lisensiaattityö. Oulun yliopisto arkkitehtuurin osasto, Oulu.
- Heikkola, Leena & Hiilivirta, Kaija. 1983. Lapin jälleerakentaminen. Lapin lääninhallitus, Lapin maakuntaliitto, Rovaniemi.
- Heinänen Hannu. 1993. Sallan historia. Sallan kunta ja seurakunta. Jyväskylä.
- Huurre, Matti. 1983. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo.
- Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. 2004. Koonnut Mika Sarkkinen. Lapin liitto, Rovaniemi.
- Johansson, Peter. 1998. Sallan jääjärvi ja mannerjään häviäminen Kemijoen yläjuoksulla. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. 4–8.
- Johansson, Peter ja Kujansuu, Raimo (toim.). 2005. Pohjois-Suomen maaperä. Maaperäkartojen 1:400 000 selitys. Geologian tutkimuskeskus, Espoo.
- Kehusmaa, Aimo. 1972. Kemijärven Neitilä 4. Helsingin yliopisto arkeologian laitos, Helsinki. Moniste n:o 3.
- Kehusmaa, Aimo ja Onnela, Samuli. 1995. Suur-Sodankylän historia 1. Suur-Sodankylän historiatoimikunta, Jyväskylä.
- Kemijoki 8000. Näyttelyopas. 1974. Kemijoen alueen muinaisuutta 8000 vuoden ajalta arkeologisten tutkimusten valossa. Museoviraston esihistorian toimisto, Helsinki.
- Kerkelä, Heikki. 2003. Teollistuva Lappi osana maailmantaloutta. Teoksessa Lappi. Maa, kansat, kulttuurit (toim. Massa, Ilmo ja Snellman, Hanna). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hämeenlinna. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. 129–157.
- Kilpimaa, Marita. 2009. Kyläkoulusta ”yliopistoksi”. Aapajärven jälleerakennuskoulu kohtaa hyvinvointi-Suomen. Lapin yliopistokustannus, Tampere.
- Kokko, Marjut & Kurkela, Anna & Pihkala, Antti ja Talla-vaara, Kari. 2009. Komiat kylät pohjoisen maisemassa. Kairalan ja Luiron maisemanhoitoalueen, hoito- ja käyttösuunnitelma. Lapin ympäristökeskus, Helsinki. Suomen ympäristö 9/2009.
- Kolehmainen Alfred. 1983. Suomalainen aitta. Otava, Helsinki.
- Korhonen, Teppo. 1991. Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki. Kansatieteellinen Arkisto 37.
- Kotivuori, Hannu & Torvinen, Markku. 1993. Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. Lapin seutukaavaliitto, Rovaniemi. Lapin seutukaavaliiton julkaisusarja A, n:o 126.
- Kuosmanen, Risto. 1978. Kemijärven historia II. Kemijärvi 1870-luvulta 1970-luvun alkuun. Kemijärven kaupunki ja Kemijärven seurakunta. Koillis-Lapin kirjapaino, Kemijärvi.
- Lapin rakennusperintö. 1984. Lapin läänin rakennusperintö ry, Rovaniemi.
- Lassila, Juhani. 2001. Lapin koulutushistoria: kirkollisen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut. Oulun yliopisto, Oulu. Acta universitatis Ouluensis: Series E. Scientiae Rerum Socialium.
- Lavento, Mika (toim.) 2004. Early in the North. Archaeological Society of Finland : Finnish Antiquarian Society, Helsinki. Iskos 13.
- Leppäaho, Jorma. 1935. Ns. ”lapinpattahat”. Kotiseutu 1/1935.

- Linkola, Martti (toim.). 1967. Entinen Kemijoki. Kemijoki Oy, Helsinki.
- Lokio, Jarmo. 1997. Lapin kulttuuriympäristöohjelma. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi.
- Maisema-alueityöryhmän mietintö I (66/1992). Maisemanhoito. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maisema-alueityöryhmän mietintö II (66/1992). Arvokkaat maisema-alueet. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäänneet. (toim. Paula Purhonen ja Helena Ranta) 2001. Museovirasto, Helsinki.
- Metsä, harju ja järvi. Näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. 2000. Raivo Petri J. & Saarinen, Jarkko (toim.). Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusasema, Rovaniemi. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776.
- Mettiäinen, Vappu. 2002. Kilpimaan matkustajakoti. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1/2002, 26–27.
- Mäkinen, Kalevi. 1998. Maankohoaminen Kemijoen uoman muokkaajana. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. 9–13.
- Mäkinen, Vesa. 1983. Suomen Lapin matkailun synty. Teoksessa Lappi 1. Suuri, kaunis, pohjoinen maa. Karisto, Hämeenlinna. 163-177.
- Naskila, Marja (toim.). 1984. Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta. Maanhankintalain 40-vuotisjuhlajulkaisu. Kirjayhtymä Oy ja Maatalouskeskusten liitto, Helsinki.
- Niemi, Tapani. 2004. Lapin ja lannan rajalla. Kulttuurimatka Pelkosenniemen ja Itä-Lappiin. Kustannus Sirma, Jyväskylä.
- Nikula, Riitta. 1993. Rakennettu maisema. Suomen arkkitehtuurin vuosisadat. Otava, Helsinki.
- Onnela, Samuli. 2006. Suur-Sodankylän historia 2. Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747-1916. Suur-Sodankylän historiatoimikunta, Porvoo.
- Pakkala, Leni. 2001. Aatteen talot. Teoksessa Lounatvuori, Irma ja Putkonen, Lauri (toim.). Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja. Ympäristöministeriö ja Museovirasto, Hämeenlinna.
- Pakkala, Leni. 2008. Sali, näyttämö, puffetti ja lippuluuku. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot.. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 56–62.
- Panu, Jorma. 2008. Se korkea talo mäellä. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot.. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 68–70.
- Pennanen, Jukka ja Näkkäläjärvi, Klemetti. 2000. Siidastallan. Siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Pohjoinen, Oulu. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:o 3.
- Pihkala, Antti. 1986. Suvanto : rakennushistoria, korjausohjelma, kyläympäristösuunnitelma. Oulun yliopisto, Oulu. Oulun yliopiston arkkitehtuurin osasto. Yhdyskuntasuunnittelu. Julkaisu A, 12.
- Pihkala, Antti & Sippola, Anna-Liisa & Yli-Tepsa, Lauri. 1986. Suvannon kylä. Pohjoinen, Oulu.
- Pihkala, Antti & Hirviniemi, Helena & Männikkö, Esko & Yli-Tepsa, Lauri. 1990. Suvannon kylä. Korjauskokeilun seuranta. Ympäristöministeriö, Helsinki. Ympäristöministeriö Kaavoitus- ja rakennusosasto : Selvitys, 6/1990.
- Pihkala, Antti (toim.). 1992. Peräpohjalainen talo: korjausohjeita. Lapin läänin rakennusperinne, Rovaniemi.
- Poutvaara, Matti. 1951. Komea Koillis-Suomi. WSOY, Porvoo. Kemijärven Kiekerön julkaisu ; n:o 1.
- Rautamäki, Maija. 1989. Maisema rakentamisen perustana. Ympäristöministeriö Kaavoitus ja rakennusosasto, Helsinki. Selvitys 2/1989.
- Retki Aapajärven yliopistolle. 2008. Lapin Kansa 22.3.2008.
- Rosberg, J.E & Hildén, Kaarlo & Mikkola, Erkki (toim.) 1931. Suomenmaa : maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja. Oulun lääni : Pohjoisosa. WSOY, Porvoo.
- Rytkönen, Raili. 1989. Kemijärven historia I. Noin vuoteen 1870. Kemijärven kaupunki ja seurakunta, Kemijärvi.
- Sainio, Tapani. 2008. Seurantaloon merkitys yhteisölle. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot.. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 34–37.
- Sarkkinen, Mika. 2002. Kemiläisten jalanjäljillä – kalastusperinteen hyödyntäminen matkailussa. Arkeologinen inventointi. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Sarkkinen, Mika. 2003. Naarmaa naakimassa – kalastajien jäljillä kairassa. Maakunnallinen museolehti Raito 2/2003. 15–23.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1997. Varhain Pohjoisessa : maa : Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. Early in the North : the land : reports of The Early in the North project. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki papers in archaeology no. 10.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1998. Varhain Pohjoisessa : johdanto. Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki Papers in Archaeology no.11.
- Soikkeli, Anu. 2004. Jälleenrakennustoiminta Lapissa. Teoksessa Pihkala, Antti (toim.). Jälleenrakennusajan perintö Lapissa. Lapin läänin rakennusperinne ry, Oulu. 34–45.
- Soikkeli, Anu. 2008. Toiveikkuuden aika. Sodanjälkeistä rakentamista. Tuuma 4/2008. Rakennusperinteen ystävät ry, Turku. 6–14.
- Tallavaara, Kari. 2000. Kairavuopiolaiset : 300 vuotta Kairalan kylähistoriaa. K. Tallavaara, Tornion kirjapaino, Tornio.
- Tervonen, Antero. 1994. Jälleenrakennuksen tiellä : tienpito ja tieliikenne Pohjois-Suomessa 1944-1951. Tielaitos, Lapin tiepiiri & Oulun tiepiiri, Jyväskylä. Tiemuseon julkaisuja 12.
- Tiitinen, Teija. 1999. Hiidenkiuas ja tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Museovirasto, Helsinki.
- Tuomisto, Tero. 2008. Työväentalot ja kansantalot. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 82–83.
- Tuomisto, Tero ja Pakkala, Leni. 2008. Talkoin ja lahjoituksin. Teoksessa Halme, Anna-Maija ja Pakkala, Leni (toim.). Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Suomen Kotiseutuliitto, Vammala. Suomen Kotiseutuliiton julkaisuja A:18. 10–16.
- Uusi-Seppä, Niina (toim.). 2009. Satakunnan kulttuuriympäristöohjelma 2009 – 2015. Lounais-Suomen ympäristökeskus, Helsinki. Lounais-Suomen ympäristökeskuksen raportteja 7/2009.

Arkistolähteet

Kansallisarkiston Maanmittaushallituksen karttakokoelmat
Museoviraston arkeologian ja rakennushistorian ja kulttuurihistorian osaston arkistot.

Elektroniset lähteet

- Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen arkeologinen tietokanta. Lapin kiinteät muinaisjäännökset vuoteen 2006. Koonnut Mika Sarkkinen 2007. Lapin ELY-keskus.
- Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventointitietokanta: Pelkosenniemi 2004–2005. Lapin ELY-keskus.
- Lapin liitto. Lopulliset väestömuutostilastot Lapin kunnissa. Taulukko 30.7.2012. <http://www.lapinliitto.fi/195>. [Viitattu 15.8.2012.]
- Lapin liitto. Väkiluku Lapin kunnissa 1970–2008. Taulukko 17.4.2009. http://www.lapinliitto.fi/c/document_library/get_file?folderId=52584&name=DLFE-3123.pdf [Viitattu 15.8.2012.]
- Lapin liitto. Työpaikat työnantajasektorin mukaan Lapissa seutukunnittain ja kunnittain 1990 – 2009. Taulukko 1.11.2011. <http://www.lapinliitto.fi/194>. [Viitattu 15.8.2012.]
- Metsähallitus: luontoon.fi. Pyhä-Luoston kansallispuisto. <http://www.luontoon.fi/Retkikohteet/kansallispuistot/pyhaluosto/Sivut/Default.aspx> [Viitattu 8.8.2012]
- MTV3: Pelkosenniemi pysyy itsenäisenä kuntana. <http://www.mtv3.fi/uutiset/kotimaa.shtml/pelkosenniemi-pysyy-itsena-kuntana/2004/01/202942> [Viitattu 14.8.2012]
- Museoviraston ylläpitämä muinaisjäännösrekisteri. Jatkuvasti päivitettävä tietokanta, joka sisältää tietoa esihistoriallisista ja historiallisista kiinteistä muinaisjäännöksistä ja löytöpaikoista. Kulttuuriympäristön rekisteriportaali: <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>
- Pyhä-Luosto –sivut. Revontulikappeli. http://www.pyha.fi/koenae/?file=target_exec&id=1132 [Viitattu 8.8.2012]
- Rakennusperintö-portaali. Korjaushanke. http://www.rakennusperinto.fi/Hoito/Korjaushanke/fi_FI/Korjaushanke/ [Viitattu 3.5.2011.]
- Wikipedia: Pyhä-Luoston kansallispuisto. http://fi.wikipedia.org/wiki/Pyh%C3%A4-Luoston_kansallispuisto [Viitattu 8.8.2012]
- Yle, Lappi. Koukkaus pelasti Pelkosenniemen. http://yle.fi/uutiset/koukkaus_pelasti_pelkosenniemen/6021467 [Viitattu 20.8.2012]

Julkaisemattomat lähteet

- Lilja, Erkki. 2011. Seitajärven museotien historiallinen ja nykyinen ulottuvuus. Rovaniemi.
- Pekka Oravan sähköpostiviesti 24.8.2012.
- Piltz, Martti. 2009. Selvitys Seitajärven tien museoarvosta. Mobilia.

Muut lähteet

- Eino Kortelaisen haastattelu. 29.9.2009. Saukkoaapa, Pelkosenniemi.
- Pekka Oravan haastattelu 17.11.2009. Pyhäjärvi, Pelkosenniemi.

KUVAILEHTI

<i>Julkaisija</i>	Ympäristöministeriö ja Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualue			<i>Julkaisu-aika</i> Helmikuu 2013
<i>Tekijä(t)</i>	Tiina Elo ja Sirkka-Liisa Seppälä			
<i>Julkaisun nimi</i>	Isojen pirttien kylät • Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma			
<i>Julkaisusarjan nimi ja numero</i>	Suomen ympäristö 1/2013			
<i>Julkaisun teema</i>	Rakennettu ympäristö			
<i>Julkaisun osat/ muut saman projektin tuottamat julkaisut</i>				
<i>Tiivistelmä</i>	<p>Pelkosenniemen kulttuuriympäristöt löytyvät lähinnä kylätaajamista, mutta myös yksittäisten tilojen ympäristöistä. Lähinnä vesistöjen varsille sijoittuvat asuinsijat tarjoavat kauniita perinnemaisemia ja talonpoikaisia rakennuksia ympäristöineen. Myös poronhoito ja savottahistoria näkyvät pelkosenniemeläisissä kulttuuriympäristöissä.</p> <p>Kulttuurimaisemat muuttuvat kiihtyvällä vauhdilla ja elämän jäljet ovat osittain katoamassa peruuttamattomasti. Siksi niiden dokumentointi on tärkeää.</p> <p>Ohjelmassa luodaan katsaus Pelkosenniemen kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelman päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun väineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallisidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii myös ympäristönhoidon opaskirjana. Samalla sillä on suuri merkitys kotiseudun lukukirjana ja arvokkaiden kohteiden tietopankkina.</p> <p>Vastuu kulttuuriympäristöstä on niin yksityisillä ihmisillä kuin yhteisöillä.</p>			
<i>Asiasanat</i>	kulttuurimaisema, kulttuuriympäristö, rakennettu ympäristö, rakennusperintö, rakennussuojelu, maisemanhoito, rakentamisen historia, perinnemaisema, muinaisjäänös, arkeologia, Lappi, Pelkosenniemi			
<i>Rahoittaja/ toimeksiantaja</i>	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke, Lapin elinkeino-, liikenne ja ympäristökeskus, Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualue, alueidenkäyttöyksikkö			
	ISBN 978-952-11-4120-1 (nid.)	ISBN 978-952-11-4121-8 (PDF)	ISSN 1238-7312 (pain.)	ISSN 1796-1637 (verkkoy.)
	<i>Sivuja</i> 149	<i>Kieli</i> suomi	<i>Luottamuksellisuus</i>	<i>Hinta (sis. alv 8 %)</i>
<i>Julkaisun myynti/ jakaja</i>	Edita Publishing Oy, PL 780, 00043 EDITA Asiakaspalvelu: puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380 Sähköposti: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Julkaisun kustantaja</i>	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke			
<i>Painopaikka ja -aika</i>	Edita Prima Oy, Helsinki 2013			

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Miljöministeriet och Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland	Datum Februari 2013		
Författare	Tiina Elo och Sirkka-Liisa Seppälä			
Publikationens titel	Isujen pirttien kylät • Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma (Stora stugornas byar • Kulturmiljöprogram i Pelkosenniemi)			
Publikationsserie och nummer	Miljön i Finland 1/2013			
Publikationens tema	Byggd miljö			
Publikationens delar/ andra publikationer inom samma projekt				
Sammandrag	<p>Kulturmiljöerna i Pelkosenniemi befinner sig närmast inom byområden men också inom enskilda gårdars omgivning. Det är närmast de vid vattensystem som erbjuder vackra historiska landskap och bondbyggnader med sina miljöer. Också renskötsel och skogskötsels arvet syns i Pelkosenniemis kulturmiljö.</p> <p>Kulturmiljöer förändrar sig i en allt snabbare takt, och livets spar håller på att försvinna oåterkalleligt. Därför är det viktigt att dokumentera dem.</p> <p>Programmet ger en översikt över den historiska utvecklingen av Pelkosenniemi kommuns kulturmiljö och lägger fram fakta om nuläget av byggd miljö och arkeologisk kulturarv. Programmet syftar till att ta fram uppgifter som behövs vid planläggning och övrig planering samt att stärka kommuninvånarnas lokala identitet och medvetenhet om sin omgivning. Boken fungerar också som en handbok för miljövard. Boken har samtidigt en stor betydelse som hemtraktens läsebok och som en databank för värdefulla fornlämningsplatser.</p> <p>Ansvar för kulturmiljön vilar både på enskilda människor och på sammanslutningar.</p>			
Nyckelord	kulturlandskap, kulturmiljö, byggd miljö, byggnadsarv, byggnadskydd, landsskapsvård, byggandets historia, vårdbiotoper, fornlämningar, arkeologi, Lappland, Pelkosenniemi			
Finansiär/ uppdragsgivare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt, Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland			
	ISBN 978-952-11-4120-1 (hft.)	ISBN 978-952-11-4121-8(PDF)	ISSN 1238-7312 (print)	ISSN 1796-1637 (online)
	Sidantal 149	Språk finsk	Offentlighet	Pris (inneh. moms 8 %)
Beställningar/ distribution	Edita Publishing Ab, PB 780, 00043 EDITA Kundtjänst: tfn +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Epost: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
Förläggare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt			
Tryckeri/tryckningsort -år	Edita Prima Ab, Helsinki 2013			

DOCUMENTATION PAGE

<i>Publisher</i>	Ministry of the Environment and Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland			<i>Date</i> February 2013
<i>Author(s)</i>	Tiina Elo ja Sirkka-Liisa Seppälä			
<i>Title of publication</i>	Isojen pirttien kylät • Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma (Villages of big cottages • Cultural Environmental Programme of Pelkosenniemi)			
<i>Publication series and number</i>	The Finnish Environment 1/2013			
<i>Theme of publication</i>	Build environment			
<i>Parts of publication/ other project publications</i>				
<i>Abstract</i>	<p>The cultural landscapes in Pelkosenniemi can be found especially within villages, but also in the surroundings of individual farms. Especially dwelling places situated by lakes or rivers offer beautiful traditional landscapes and peasant buildings with their surroundings. Also reindeer herding and history of forestry are visible in the cultural landscape of Pelkosenniemi.</p> <p>Cultural landscapes are partly changing at an ever-increasing pace, and the traces of life are disappearing irreversibly. For that reason it is crucial to get them documented.</p> <p>The programme gives an overview of historical developments and presents basic data on the present situation of the constructed environment and archaeological heritage. The programme provides information to be used in land use planning and other planning work and to strengthen the local identity and awareness of the cultural environment. The book serves also as a guide for environmental care. At the same time it has great importance as a native region reading book as well as a data bank for valuable objects.</p> <p>Responsibility for the cultural environment rests both with individual people and organizations.</p>			
<i>Keywords</i>	cultural landscape, cultural environment, constructed environment, construction heritage, construction protection, landscape care, history of construction, traditional rural landscapes and biotopes, archaeological remains, archaeology, Lapland, Pelkosenniemi			
<i>Financier/ commissioner</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project, Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland			
	ISBN 978-952-11-4120-1 (pbk.)	ISBN 978-952-11-4121-8 (PDF)	ISSN 1238-7312 (print)	ISSN 1796-1637 (online)
	<i>No. of pages</i> 149	<i>Language</i> Finnish	<i>Restrictions</i>	<i>Price (incl. tax 8 %)</i>
<i>For sale at/ distributor</i>	Edita Publishing Ltd, P.O. Box 780, FI-00043 EDITA Customer service: tel. +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Mail orders: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Financier of publication</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project			
<i>Printing place and year</i>	Edita Prima Ltd. Helsinki 2013			

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelmassa luodaan katsaus kunnan kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelmatyön päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallisidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii niin ympäristönhoidon opaskirjana, kotiseudun lukukirjana kuin Pelkosenniemen kunnan arvokkaiden kulttuuriympäristökohteiden tietopankkina.

Pelkosenniemen kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhteistyössä Pelkosenniemen kunnan kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

Myynti: Edita Publishing Ab
Asiakaspalvelu:
PL 780, 00043 EDITA
puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380
asiakaspalvelu.publishing@edita.fi
www.edita.fi/netmarket

ISBN 978-952-11-4120-1 (nid.)
ISBN 978-952-11-4121-8 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkkokoj.)

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Euroopan unioni
Euroopan aluekehitysrahasto

Vipuvoimaa
EU:lta
2007–2013